

Univerzita Karlova

Filosofická fakulta

Ústav translatologie

Diplomová práce

Bc. Marie Šmilauerová

Komentovaný překlad části knihy K. Lowea „The Savage Continent“

K. Lowe, “The Savage Continent”: Translation with Commentary

2017

Vedoucí práce: Mgr. Zuzana Šťastná, Ph.D.

Poděkování

Mé největší poděkování rozhodně patří Mgr. Zuzaně Šťastné, Ph.D., vedoucí mé diplomové práce, za obrovskou ochotu i množství času, který mé práci věnovala, za její cenné rady a připomínky i za trpělivost. Dále bych také chtěla poděkovat historikovi Mgr. Matěji Spurnému, Ph.D. za ochotné zodpovídání mých otázek a cenné vhledy do problematiky odsunů i historiografie, vyučujícím dějepisu Mgr. Kamilu Dřevikovskému, Mgr. Václavu Kunešovi, Mgr. Heleně Paszekové a Bc. Zelinkovi za poskytnutí pohledu pedagogů, redaktorovi nakladatelství Paseka Viktoru Bezdíčkovi za úžasnou spolupráci jak v procesu tvorby a publikování překladu, tak při zodpovídání následných otázek pro účely komentáře a Bc. Matěji Čuchnovi za konzultování odborných termínů a historických skutečností. Děkuji rovněž pracovníkům Národního archivu za ochotu při vyhledávání historických dokumentů. V neposlední řadě moje díky patří mé rodině a přátelům za jejich neutuchající podporu v průběhu překladu knihy i tvorby diplomové práce.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 2. 1. 2017

Bc. Marie Šmilauerová

Abstrakt

Tato diplomová práce sestává ze dvou částí. První obsahuje překlad poloviny knihy „Savage Continent“ britského historika Keitha Lowe, která česky vyšla na jaře roku 2015 v nakladatelství Paseka; klíčovými tématy překládaného textu je všestranná zkáza Evropy způsobená 2. světovou válkou a následná vlna pomsty, která se Evropou po válce přehnala. Druhou část pak představuje komentář překladu, který nejprve uvede autora a jeho styl a poskytne rozsáhlý přehled vývoje českého diskurzu kolem odsunu Němců, do nějž následně zasadí jednu z kapitol, zabývající se právě odsunem Němců, spolu s pohledem na cílového čtenáře a jeho recepci; poté na základě překladatelské analýzy původního anglického textu této kapitoly představí různorodé překladatelské problémy, jež bylo při překladu potřeba řešit, a to nejen jazykové, ale i poeticko-ideologické.

Abstract

The thesis consists of two parts: translation of a half of *Savage Continent*, a book by British historian Keith Lowe, with key topics including the universal destruction of Europe caused by the Second World War and the subsequent wave of vengeance that swept across Europe in its aftermath; and a commentary on the translation, beginning with an introduction of the author and his style, subsequently providing extensive overview of the development of the Czech discourse about the expulsion of Germans, translation analysis of the original English text of a chapter concerning the expulsion of Germans and its position in the discourse, as well as a look at the target reader and reception, and finally describing various translation problems that occurred while translating this chapter, including not only linguistic, but also poetic-ideological problems.

Klíčová slova

Komentovaný překlad, překladatelská analýza, překladatelské problémy, druhá světová válka, poválečná léta, etnické čistky, odsun, překlad historických textů, očitá svědectví

Key words

Commented translation, translation analysis, translation problems, Second World War, postwar years, ethnic cleansing, expulsion, translation of history books, eyewitness accounts

OBSAH

1. Úvod	6
2. Autor a jeho styl.....	7
3. Diskurz kolem odsunů	15
3.1 Literární diskurz.....	15
3.2 Pedagogický diskurz	44
4. Kapitola o odsunech Němců	48
5. Cílový čtenář a recepce.....	53
6. Překlad a překladatelské problémy	58
6.1 Rovina morfologicko-syntaktická.....	59
6.2 Lexikální rovina	65
6.3 Stylistika a intertextovost.....	69
6.4 Reálie a presupozice	72
6.5 Ideologicko-poetické volby	73
6.6 Spolupráce s nakladatelstvím	79
7. Závěr.....	80
8. Bibliografie	81
9. Přílohy	89

1. ÚVOD

Významnou část předkládané diplomové práce tvoří překlad poloviny knihy britského historika a spisovatele Keitha Lowea (1970) s původním názvem „Savage Continent“, česky „Zdivočelý kontinent“. Tato ve světě již oceňovaná publikace byla volbou nakladatelství Paseka, konkrétně redaktora Viktora Bezdíčka, s nímž jsme s mou vedoucí práce, Mgr. Šťastnou, Ph.D., navázaly na jaře 2014 spolupráci. Na překlad rozsáhlého díla byl poměrně limitovaný čas, rozhodli jsme se proto pro rozdělení textu mezi dva překladatele – druhým byla právě paní Šťastná, díky čemuž jsme mohly úzce spolupracovat a sjednotit např. svá překladatelská řešení různých termínů atp. Překlad byl dokončen v prosinci 2014 a po redakci a korekturách vyšel v Pasece v květnu 2015. Předkládaná verze je ovšem v podobě před redakcí, odevzdána byla počátkem ledna 2015.

V teoretické části diplomové práce se budeme zabývat otázkou, zda se do textu promítá autorova subjektivita, případně jeho ideologické postoje, a následně se zaměříme na problematiku přenosu populárně-naučného historiografického díla z anglosaské do současné české kultury, a to na příkladu tematiky odsunu Němců, kterou se kniha zabývá v rámci kapitoly „Pomsta, která se vymkla kontrole: Východní Evropa“. Toto téma je z překladatelského hlediska zajímavé zvláště z toho důvodu, že se cílových čtenářů, na rozdíl od těch z výchozí kultury, přímo dotýká, neboť je součástí jejich poměrně nedávné historie, a to navíc součástí značně kontroverzní. Nejprve se blíže podíváme na to, jak se o tomto tématu hovořilo a psalo od doby odsunů až doposud, abychom získali představu, nakolik Loweova dílo bude či nebude z tohoto diskursu vybočovat. Poté se zaměříme na konkrétní překladatelské problémy, mimo jiné i ty, které přímo souvisí s převodem mezi dvěma kulturami s rozdílnou historickou pamětí. Časový tlak na vyhotovení překladu ovšem znamenal, že ne všechny souvislosti zasazení do již existujícího diskursu či problémy přenosu do naší kultury mohly být dostatečně reflektovány již před započatím překladu a tedy ovlivnit jeho průběh, částečně tak bohužel zůstávají jen na rovině teoretické.

Vzhledem k velkému rozsahu originálu i překladu příloha v tištěné podobě obsahuje pouze anglický a český text podrobně rozebírané části kapitoly o odsunu Němců. Plné texty se nacházejí na přiloženém disku CD.

2. AUTOR A JEHO STYL

Keith Lowe (1970) je britský historik, redaktor a spisovatel. Vystudoval obor Anglická literatura na Manchesterské univerzitě a poté pracoval dvanáct let jako nakladatelský editor se zaměřením na historii v nakladatelství Cassell. Postupně se stal uznávaným odborníkem na druhou světovou válku a konzultantem televizních a rozhlasových historických dokumentů.

Jeho počáteční knižní díla patřila k beletristickému stylu – již roku 2001 publikoval svůj první román „Tunnel Vision“ a o čtyři roky později román „New Free Chocolate Sex“, z nichž ani jeden v češtině nevyšel. Poté se již zaměřil na psaní historických publikací. Už jeho první historiografické dílo „Inferno“ (2007) o bombardování Hamburku slavilo úspěch u čtenářů i kritiky. O pět let později vyšel „Savage Continent“ (2012), za nějž Lowe získal roku 2013 prestižní Hessel-Tiltman Prize, cenu pro historiografická díla, a roku 2015 národní italskou cenu Cherasco Storia, udílenou autorům historicky přesných děl podaných čtivým jazykem.

Autor v knize popisuje chaos a násilí konce války a doby poválečné (v rozmezí let 1944–49) a zabývá se i kontroverzními tématy pomsty (na kolaborantech, Němcích v jiných zemích ap.), etnických čistek či hrdinských mýtů a nekritického oslavování těch, kdo měli na svědomí rozsáhlé vraždění. V žádném případě se však nejedná o autora „revizionistického“ – nejde mu o to „přepsat dějiny“ ani nepřichází s žádnými „novými převratnými objevy“ (neprováděl víceméně žádný nový výzkum, kromě několika rozhovorů s pamětníky), jedná se spíše o sumarizaci toho, jak události zdokumentovali dřívější historikové i další zdroje – autorovým hlavním záměrem bylo přinést co nejobjektivnější široký obraz těsně poválečné doby, ukázat určité paralely či souvislosti a opakování společných témat napříč kontinentem (CZ 14). Jak sám uvádí, jedním z jeho hlavních cílů bylo „oprotit se od zúženého západního pohledu“ (a mj. zpřístupnit dosud nedostupné informace o poválečných událostech ve východní Evropě) a „oživit poválečné období pro širokou veřejnost“ (CZ 15). Rovněž usiluje objasnit mýty, případně vyvrátit lži hojně se vyskytující kolem řady poválečných událostí (CZ 15). K nim jistě patří i mýtus jediné války, v níž všichni „dobří“ bojovali proti Hitlerovi; v rozporu s tímto mýtem se Lowe snaží ukázat, že na mnoha místech se ve skutečnosti jednalo spíše o „války uvnitř válek“ (jak se také jmenuje jedna z kapitol) – občanské, nacionální,

ideologické a další – které často pokračovaly ještě několik let po skončení „hlavní“ války a v některých případech přešly do války studené (CZ 14-15, 245-6).

Tato proklamovaná snaha o objektivitu a vyváženost je skutečně viditelná napříč celým dílem – autor očividně nikomu nestraní a ukazuje jak excesy a zločiny, tak utrpení na obou stranách konfliktu, respektive na všech možných místech a ve všech národech napříč kontinentem (např. CZ 21-2, 57-9, 77). Servítky si nebere ani vůči vlastnímu národu (o Američanech nemluvě), např. když popisuje úpadek morálky v Británii (CZ 56, 58, 64), laxnost britské veřejnosti k osudu Židů za války (CZ 81) i po ní (CZ 192) či postup Britů proti komunismu v Řecku (CZ 300-301, 309-312). Porovnává nejen počty mrtvých, ale také proporční ztráty (CZ 28-29), ukazuje často pohled obou stran v daném sporu a zdůrazňuje důležitost kontextu (např. při popisu kladů a záporů UNRRA (CZ 102-104) nebo vzájemných útoků Poláků a Ukrajinců (CZ 196-200)).

Rovněž kritika Loweovo dílo označuje za „spolehlivé, ale nikdy suché“, „založené na velmi pečlivém výzkumu“ a „psané se striktní objektivitou“ [1], a s tím se ztotožňují i historikové: cambridgeský profesor historie Brendan Simms považuje „Savage Continent“ za „vynikající popis“ poválečné doby a jejích souvislostí a vyjadřuje stejný pohled na události tohoto období [2], stejně jako historik Michael Burleigh, jenž oceňuje Loweův „čich na odhalování detailů“ a uvádí, že Lowe „navrací přesnost statistikám politicky zmanipulovaným ideology“ [3]. I spisovatel a překladatel Ian Thomson zdůrazňuje, že „na rozdíl od německých revizionistických historiků [...] se Lowe nesnaží obhajovat údajnou morální rovnocennost Hitlerova vyhlazování Židů a dřívějšího Stalinova vyhlazování kulaků“ [4]. Tuto snahu zachovat objektivitu a vyhnout se revizionistickým tendencím potvrzuje i zajímavá skutečnost, kterou odhalí srovnání původní elektronické verze knihy, předkládné recenzentům ap. (a také jako součást této práce) s konečnou verzí, která šla do tisku: autor totiž (dost možná pod tlakem vydavatele) změnil několik vět v odstavci, kde píše o kontroverzní knize amerického novináře John Sacka, zabývající se pomstou polských Židů na německých civilistech. Zatímco v původní verzi Lowe uvádí, že „the basic information in his book has repeatedly been verified by other, internationally recognized historians,“ (EN – el. verze, 182), v konečném papírovém vydání knihy najdeme poměrně odlišné tvrzení: „Sack’s book was insensitive and badly written – and [...] was considered dangerous precisely because it did contain seeds of truth,“ (EN – papír. verze, 182).

Pozitivní ohlasy vyvolalo dílo i u nás. Dle nakladatelství si kniha našla své čtenáře a prodeje zatím odpovídají standardním podmínkám panujícím v této oblasti nakladatelské produkce (Bezdíček, ústní sdělení, 25. 7. 2016). Recenzenti píší, že Lowe vytvořil „mimořádně působivý obraz doby vymknuté z kloubů“ (Borovský, 86), uvádí, že se „nejedná o pouhý výčet statistik a přepis záznamů z archivu, ale snahou autora bylo pohlédnout na věc ze všech možných úhlů, tak aby si každý sám vytvořil vlastní názor“ a považují za „obdivuhodné, z kolika zdrojů autor čerpal“ [5], oceňují „snahu o vyváženost“ [6] i „nesporné literární kvality textu“ (Borovský, 86), to, jak kniha „plasticky líčí dilemata“ tehdejších lidí [7] a že „její originalita tkví právě v komplexním uchopení tématu obnovy poválečné Evropy“ [8]. Skvělé hodnocení a komentáře chválící objektivitu, vyváženost a čtivost knize udíleli i laičtí čtenáři na webovém serveru Databáze knih [9].

Martin Liška ovšem poznamenal, že se Lowe „až úzkostlivě [...] snaží vyhnout jakémukoli hodnocení, která strana byla v právu a kdo si trest zasloužil“ a že „jeho opakované zdůrazňování vlastní objektiviny místy působí až přehnaným dojmem“ [10]. Tento pohled jistě mohou podpořit autorovy výroky jako „It is difficult to judge, at a distance of some seventy years“ (EN 172), „Vengeance is a much-condemned but little-understood aspect“ (EN 179) či jeho určitá kritika jiných historiků a jejich mlčení ke kontroverzním skutečnostem, případně jejich zjednodušování (CZ 77-8, 171-2).

Otázka historiografické objektiviny rozhodně není nová. Například český historik Jan Slavík už v první polovině 20. století zpochybňoval reálnost absolutní objektiviny historika a poukazoval na proměnlivost idejí (Kutnar, Marek, 736-739), politolog Petr Pithart dokonce tvrdí, že „v soudech historiků žádná objektivita neexistuje“, protože neexistuje „žádná poslední, velká, objektivní pravda [o historii]“ [11]. Paul Newall (172-180) zpochybňuje, že se znalosti o historii mohou zakládat čistě na vědeckém zkoumání dějin a být tedy zcela nezávislé na našich názorech, postojích a očekáváních. Jörn Rüsen ve svém článku „Narrativity and Objectivity in Historical Studies“ problematiku objektiviny versus subjektiviny historiků podrobně rozebírá a dochází k závěru, že objektivita se sice zakládá na používání uznávaných výzkumných metod, postupů a spolehlivých zdrojů, nicméně „žádné převyprávění historických událostí se neobejde bez určité perspektivy“ [12]. Historik Matěj Spurný vysvětluje, že objektivita je pojem, který pro historickou analýzu nelze vůbec používat; to, co lze určit, je, jestli se autor drží historických faktů a přistupuje k nim kriticky, nebo zda převažuje jeho aktivistický

postoj; zda používá správně vědecký aparát, historické metody, přistupuje kriticky k pramenům, nezamlčuje fakta odporující jeho původní tezi a je schopen na jejich základě revidovat své původní přesvědčení (Spurný, ústní sdělení, 18. 7. 2016).

Ačkoli tedy můžeme spolu s historiky konstatovat, že Lowe skutečně usiluje o objektivní, vyvážený pohled na dané období v tom smyslu, že nestrání žádné straně, národu či etnické skupině, jistá subjektivita se v jeho díle nevyhnutelně najde. Tato subjektivita se projevuje ve dvou směrech: ve výběru faktů, které autor předkládá, a v příležitostném vyjádření jeho vlastního postoje k daným událostem, včetně volby výrazů. Na obojí se nyní podíváme podrobněji.

Levý při popisu dvojčlenného komunikačního řetězce uvádí, že autor originál tvoří výběrem prvků ze skutečnosti a následnou formulací textu (Levý, 45). Tento výběr je ovlivněn jednak autorovým postojem a záměrem (Nord, 48), jednak dobovými normami a očekáváními společnosti. Podle Lefevera je autor vždy produktem socializačního procesu, je ovlivňován již existujícími podobnými díly, na něž více či méně navazuje, i poetikou své doby (Šmrha, 29). Na jeho volby témat budou mít dopad také pojmové sítě, které určují, jaká témata jsou pro společnost v dané době relevantní a přijatelná (Šmrha, 44, 45). To můžeme vidět na Loweově volbě často méně známých a kontroverzních témat v rámci popisu různých dopadů války – patří k nim např. etnické a politické čistky, národnostní boje uvnitř států, uvalení veškeré viny na Němce či nekritické oslavování často kontroverzních národních hrdinů. Mnohá z těchto témat se poslední dobou dostávají do centra pozornosti historiografické literatury, potažmo celé společnosti vlivem směřování od nacionalismu k multikulturalismu a současně opoziční tendence, tedy odmítnutí multikulturalismu a zdůrazňování nacionalismu [13]; v mnohém jsou aktuální i pro dnešní čtenáře – jak vysvětluje ve své recenzi Borovský (86), „řada historiků dnes obrací pozornost k temnějším stránkám poválečného vývoje, z nichž vyrůstá naše přítomnost, nepochybně i proto, že zdánlivě logický a nezvratný vývoj Evropy k demokracii a prosperitě se v posledních letech silně zadrhává“. Jak již potvrzovali historikové výše, Lowe tedy volbou témat ani přístupem k nim nevybočuje ze soudobé normy historiografické literatury.

Někteří z autorů se ovšem shodují, že určitá nevyváženost Loweova díla, potažmo jeho výběru faktů, spočívá v tom, že „celá jeho kniha je laděna velmi pochmurně a autor záměrně zdůrazňuje negativní aspekty války“ [6] a vidí problém v „autorově poněkud jednostranném výběru negativních momentů a opomíjení pozitivních stmelujících idejí“

(Borovský, 86). Podle některých Lowe mohl věnovat více pozornosti vůdčím osobnostem, které po válce povstaly a vedly kontinent směrem k jednotě a nové naději [2, 3], chybí jim „pokus o vysvětlení toho, jak se kontinent dokázal zase zcivilizovat“. Michal Kašpárek si také stěžuje, že v knize chybí popis „poválečného zázraku“ a že se téměř vůbec nevěnuje Marshallovu plánu, čímž kniha končí „bez pointy, bez ponaučení, bez dějového oblouku“ [14]. Posledně citovaní autoři ovšem mají od knihy očekávání, kterým se sám Lowe snažil hned v úvodu předejít – výslovně uvádí, že se kniha „nesnaží [...] vysvětlit, jak kontinent nakonec povstal z popela a jak usiloval o fyzickou, ekonomickou i morální obnovu“ a „namísto toho se zabývá obdobím, kdy ještě takové pokusy o nápravu ani nepřicházely v úvahu“ (CZ 14).

O tom mluví i historik Spurný – připomíná, že už Weber tvrdil, že každý postoj je vždy do určité míry hodnotící, do čehož podle Spurného spadá už to, jaké si historik vybírá téma a jaký průřez tímto tématem. Kniha „Zdivočelý kontinent“ je podle něj určitou syntézou historických událostí, která má za cíl vtáhnout čtenáře a popularizovat danou tematiku: chce ukázat poválečnou dobu s prismalem chaosu, dramatu, nespravedlnosti, které válka přináší. Tyto aspekty si autor nevymýšlí, po válce se skutečně hojně vyskytovaly, jde spíše o to, na co se rozhoduje soustředit. Volbou dané „optiky“ pohledu na poválečnou dobu se současně ztrácejí další, často pozitivnější stránky války – důraz na sociální práva, rovnost a plánování, počátky integrace Evropy (Spurný, ústní sdělení, 18. 7. 2016).

Obecné zaměření na negativní aspekty však pravděpodobně ukazuje na některé z autorových záměrů: jednak se vymezit proti nahlížení poválečné doby skrze „růžové brýle“ a nereálné mýty (CZ 12, 14-15, 72), jednak zasáhnout čtenáře a vyvolat v nich emocionální odezvu. Nikoli však soucit s konkrétní skupinou či hněv na jinou, nýbrž spíše soucit s utrpením nevinných obecně (ať už patřili k jakékoli skupině či národnosti) a hněv na „skrytou tendenci k ‚potřebě ničit‘ a ‚definitivnímu zlu‘“ (CZ 24), které není vrozené jednomu národu, zatímco jiný je ho prost, ale jednotlivcům, kteří se najdou všude. Podle Lišky „knihy připomíná a varuje, že každá válka je především zločin proti lidskosti“ [10] a podle Borovského (86) varuje „před odvrácenou tváří evropského racionalismu, která se opět začíná projevovat“. Obecně můžeme říci, že z celého díla dýchá úcta k lidským bytostem nehledě na jejich národnostní, politickou či jakoukoli jinou příslušnost (jak vidíme zvláště v kapitolách o pomstě), pochopení pro lidskou slabost a obdiv k lidskosti a odvaze, v nichž autor vidí skutečnou naději.

Tyto do značné míry subjektivní postoje se projevují mimo jiné výběrem citací, často velmi syrových a emotivních (popis návratu lidických žen (EN 22-23), svědectví znásilněných (EN 52-52), propagandistické volání po vraždění Němců (EN 118), popis masakru vesničanů v Zawadce Morochowske (EN 212-213) ap.). I historik Spurný připouští, že Loweova práce s výpověďmi pamětníků je místy lehce manipulativní – autor o nich sice neříká „to je (jediná) pravda“, ale využívá tyto výpovědi pro dokumentaci určitých jevů, přičemž je hodně zobecňuje; na některých místech tak chybí určité kritické nahlížení daných citací, srovnání s jinými zdroji, které tvrdí něco jiného, ap. Autor by podle Spurného měl klást důraz na to, že výpovědi pamětníků jsou jen ilustrativní, a nedávat je naroveň historickým dokumentům. Spurný však současně zdůrazňuje, že u Lowea nejde o projev ideologického postoje nebo dokonce manipulaci dějin, nýbrž o jeho obecnou snahu vyhledávat emotivně silné prvky, které jsou sice čtenářsky atraktivní, nicméně které s sebou nesou riziko historické hyperbolizace a občas způsobují, že se ztrácí plastičnost skutečnosti (Spurný, ústní sdělení, 18. 7. 2016).

Subjektivita se projevuje rovněž v autorově používání hodnotících či emocionálně zabarvených výrazů („hapless prisoners“ (EN 119), „the most shameful“ (EN 215), „frenzied massacres“ (EN 216) ap.), případně celých spojení vyjadřujících postoj autora k popisovaným skutečnostem: „would not be worth mentioning“ (EN 121); „it is unsurprising/no wonder that...“ (EN 153, 363); „It is tempting to imagine that...“ (EN 165); „Unfortunately [...] such stories are not quite as common as they should have been“ (EN 193) atd. V některých případech také Lowe přidává k popisu událostí svou interpretaci jejich příčin, motivů a přemýšlení jejich aktérů ap.: „[they] evidently felt powerless“ (EN 150); „what Jews required more than anything else was reassurance“ (EN 193), „[they] were simply not interested in the consequences of their actions“ (EN 220). Určitá subjektivita se pak jistě projevuje v pasážích, kde se autor pouští do rozvíjení teorií (místy až filosofujících) o hlubších kořenech některých jevů – příkladem může být celoevropská obliba hrdinů (EN 62-63); vytváření pro daný národ „příhodných“ mýtů o vlastním hrdinství i utrpení a postoje vlád, jež oboje souvisí s teorií „my a ti druzí“ (EN 159-160); teorie týkající se mužnosti, jejího utváření a ztráty a role žen (EN 166-169, 171-172); důvody popírání či naopak zveličování pomsty (EN 180-184) nebo vysvětlování, proč lidé nechtěli slyšet o utrpení Židů (EN 194-197).

Užívání expresivních či citově zabarvených slov a frází však může souviset rovněž s celkovým „vyprávěcím“ až beletristickým stylem díla, který mu výrazně přidává na

čtivosti. Tento přístup není v soudobé populárně-naučné literatuře ničím neobvyklým. Například americký postmoderní historik Hayden White zašel podle historika Spurného až k tvrzení, že mezi historií a beletrií není ve skutečnosti žádný rozdíl (Spurný, ústní sdělení, 18. 7. 2016). White mluví u psaní historiografického díla o „konstrukci zápletky“, která může být „romanc[í], komedi[í], tragédi[í] a satir[ou]“ (White, 10). Sám Spurný považuje určitou beletrizaci historiografických děl za běžnou a pro čtenáře přínosnou, nicméně zdůrazňuje, že výrazný rozdíl od beletrie spočívá v historické metodě, používání výhradně ověřitelných fakt, vycházení ze spolehlivých pramenů a jejich kritice – tedy jednoduše v tom, že čtenář má možnost si daná tvrzení vyhledat a ověřit (Spurný).

Několikrát Lowe spíše okrajově komentuje i současné světové dění (obvykle v rámci přirovnání k poválečným událostem či na vysvětlení dlouhodobých dopadů): situaci v postkomunistickém Pobaltí (EN xv, 162), obnovu po válce v Afghánistánu a Iráku (EN 69) či přetrvávající antisemitismus (EN 182); naopak vyjadřuje, že se nechce pouštět do diskuzí o izraelsko-palestinském konfliktu (EN 211). Obvykle se však k těmto událostem či skutečnostem vyjadřuje poměrně neutrálně. Výjimku tvoří jeho velmi jasný postoj k totalitním režimům – jak nacistickým, tak komunistickým – a několikrát ukazuje i jasné paralely mezi nimi (EN 9). Čteme tak o „horrors of Nazi rule“ (EN 59) a „Nazi atrocities“ (EN 83), stejně jako o „Stalinist Communist indoctrination“ (EN 228) a „Communist terror“ (EN 265) i že „The true horror, as usual, occurred not in the west but in the east“ (EN 110) či že „the Soviets had already started to arrest and deport people according to their usual methods“ (EN 221). Kapitola o nástupu komunismu v Rumunsku je pak příznačně nazvána „Cuckoo in the Nest“ (EN 315). Zatímco u nacistů však popis jejich chování máme tendenci vnímat jako zcela neutrální, stejně objektivní popis jednání komunistů („establishment of new dictatorships“ (EN 71), „the purge was hijacked by the Communists for their own political purposes“ (EN 157)) na nás může působit výrazněji jako subjektivní postoj „proti nim“ – snad je to vlivem našeho socializovaného historického povědomí či pojmových sítí naší kultury – dle Lefevera „předmět[ů], zvyk[ů] a představ, které jsou považovány ve vlastní kultuře za přijatelné“ (Šmrha, 34-35), na jejichž základě jsou mnozí Češi zvyklí vnímat nacismus jako jednoznačně špatný, zatímco komunismus jako kontroverzní a pohled na něj jako otázku osobního politického přesvědčení.

Tento rozdíl v pojmových sítích se zvláště projeví tam, kde se pojednává o tématech spjatých s českou historií, na nichž tedy budou cíloví čtenáři osobně zainteresováni – a o nichž toho paradoxně vědí často výrazně méně než o dění v jiných zemích. Příkladem může být problematika odsunů německých obyvatel a obecně česko-německých vztahů. Tou se budeme blíže zabývat později, v podrobnějším rozboru kapitoly „Pomsta, která se vymkla kontrole: Východní Evropa“, která pojednává o poválečném osudu obyvatel německé národnosti žijících v Československu. Nejdříve se ale pojďme podívat na to, do jakého kontextu vůbec “Zdivočelý kontinent” vstupuje – jakým vývojem u nás prošel diskurz kolem odsunu Němců, a to jak po stránce literární, tak také pedagogické.

3. DISKURZ KOLEM ODSUNŮ

3.1 Literární diskurz

Diskurz kolem odsunu Němců se započíná ještě před skončením války, a to primárně v dokumentech a projevech budoucího prezidenta ČSR Edvarda Beneše. Již v roce 1941 na požadavek Ústředního vedení odboje domácího, aby Němci byli po válce „vyhnáni“, odpovídá, že je třeba „míti dva programy: a) maximální: [...] vyhnání (vystěhování) všech Němců“; b) minimální: zbavení se aspoň milionu Němců za každou cenu (i menších [...] snesitelných pohraničních ústupků)“ (Černý et al., 26). Ve svých pamětech Beneš uvádí, že při setkání se zástupci antinacistických Němců v prosinci 1942 jim sdělil, že v Čechách trpících pod nacistickou hrůzovládou „vzniká hrozivá touha po pomstě“ a že „nejméně, co všichni žádají, je nejen veliká revoluční odvěta na konci války, v níž se kdekdo chystá zbavit se násilím našich Němců z Čech a z Moravy bez rozdílu a bez výjimky, nýbrž i definitivní náš rozchod s Němci, jejich transfer do Říše, prostě – konec!“ (Beneš E., 17-18). Už v podobné době ovšem začal užívat termínu děsivějšího: „vylikvidování“ Němců (Beneš E., 17).

Obdobně tvrdá slova pak po skončení války zaznívala i z úst dalších představitelů nové české politické scény – Ivan Herben ve svém článku „Dábel mluví německy“ zaniceně vysvětluje, že „[n]ení rozdílu mezi němectvím a nacismem. [...] Není Němců dobrých, jsou jen špatní a ještě horší“ (Dršina, Herben, 4-5) a zachází dokonce až k tvrzení, že „český otec, který nevychovává dítě v nenávisti vůči německé lžikultuře a nelidskosti, je nejen špatný vlastenec, ale také špatný táta“ (Dršina, Herben, 7). Prokop Dršina, nový ministr spravedlnosti, ve svém projevu v pražské Lucerně označil úplné vyčištění republiky od Němců za „dějinný úkol naší generace“ (Houžvička, 294). Ve svém článku „Musíme využít historického vítězství“ pak argumentuje pro nutnost odsunů slovy „Za Hitlera, Himmlera, Henleina i Franka je odpověden celý německý národ a celý musí nést trest za zločiny, jichž se dopustil. Každý z nás by musel pokládat za nehumanitní, nelidské, kdyby Němci svému totálnímu potrestání unikli“ (Dršina, Herben, 13).

Tato nacionalistická rétorika obhajující odsuny jako zcela spravedlivé, oprávněné, ba nevyhnutelné řešení založené na kolektivní vině německého národa v oné době naprosto převládala, jak o tom píše i Lowe (EN 131). Prostupuje i paměti Edvarda Beneše, v nichž prezident v rámci vzpomínek na válečná a těsně poválečná léta

vysvětluje (a místy přímo obhajuje) vznik svých tvrdých postojů vůči Němcům a plánu řešit „zásadně a definitivně [...] otázku našich Němců“ (Beneš E., 11). Odsuny dle něj byly „spravedlivá odplata všem přímým i nepřímým, aktivním i pasivním viníkům války pro poučení všem budoucím“ (Beneš E., 21), která konečně „napraví to, co se [...] v těžkých dobách historie proti nám stalo“ (Beneš E., 59) a která jen představuje „dovršení osvobození“ (Beneš E., 63).

Z Benešových vzpomínek na jednání s antinacistickými Němci vyznívá, že kolektivní vinu si Němci způsobili sami: „Brali u nás Němce jako celek [...] Snad tehdy ani dost dobře nevěděli, že tím automaticky berou na sebe plnou odpovědnost za to, co Němci proti nám jako národu ve válce podnikli“ (Beneš E., 19) a v duchu konceptu kolektivní viny ve svém prvním projevu po návratu do ČSR uvedl, že se Německo „v této válce pokrylo neuvěřitelnou hanbou a nezměrným opovržením všeho lidstva“ (Beneš E., 56). Z jeho slov zaznívá až určitá nevyhnutelná osudovost: „Náš stát se s touto otázkou zrodil a musí ji stůj co stůj vyřešit, nebo podlehnout!“ (Beneš E., 11) a „Je mi [tragické situace nevinných Němců] z duše líto. Tak tomu však někdy v osudu národů vinou jejich vůdců a sběhem okolností dějinných bývá“ (Beneš E., 20). Podobně zní i Drtinova slova o „dlouholeté historii věčného boje o svou existenci proti německému národu“ (Dratina, Herben, 10).

Beneš usiluje v Pamětech ukázat svůj dobrý charakter i morální postoje v této problematice – zmiňuje svou počáteční snahu spolupracovat s antinacistickými exulanty, to, jak „promýšlel [...] bolestně a nesčetněkrát problém našich Němců“ (Beneš E., 11), a uvádí, že „fair play byla i zde [jeho] politická zásada“ (Beneš E., 13). Zdůrazňuje utrpení Čechů pod nacisty a oprávněnost jejich rozhořčení i touhy po pomstě (Beneš 15, 17-18, 20). Rovněž argumentuje tím, že odsuny zabránily něčemu horšímu, protože „[j]inak by po této hrozné válce muselo dojít mezi našimi národy k neslýchanému masakru! Tomu můžeme a musíme stůj co stůj svým definitivním rozchodem zabránit!“ (Beneš E., 21). Odsuny tak v jeho podání představovaly jediné možné řešení (Beneš E., 22, 57), neboť nebylo „jiného východiska, nežli pokusit se přesunem obyvatelstva, prováděným pokud možno všeobecně, slušně a lidsky, počet menšin v cizích státech co nejvíce snížit“ (Beneš E., 22).

To, že byl odsun prováděn „slušně a lidsky“ Beneš opakovaně zdůrazňuje, ačkoli stručně připouští, že „i u nás došlo k některým, početně velmi omezeným excesům ze strany podřízených orgánů“ (Beneš E., 22, 58). Stejně tak zdůrazňuje, že odsuny byly

schváleny vítěznými velmocemi, tj. Británií, USA a Sovětským svazem (Beneš E., 22-23), na což poukazoval např. i Prokop Drtina, který dokonce tvrdil, že velmoci „přijaly zásadu, že [...] Němci mají naši zemi opustit“ (Drtina, Herben, 10; zdůraznění autorčino). Tuto historicky nepřesnou informaci najdeme i v dílech řady pozdějších autorů. Beneš navíc dodal, že i kdyby byly mezinárodní výtky ke krutosti odsunů pravdivé, odsuny stejně proběhnou, neboť Němci „odejdou na základě své vlastní ohromné viny, svého působení předválečného u nás a celé své válečné politiky proti [...] našemu národu“ (Beneš E., 58). Z celého jeho díla tak vyplývá to, co vyjádřil slovy „naš tradičně demokratický národ [neměl] té nejmenší viny“ (Beneš E., 60).

Ačkoli se našly i výjimky (Danubius uvádí, že týdeník „Obzory“, vydávaný Československou stranou lidovou celkem otevřeně systematicky odhaloval brutalitu divokého odsunu a že byli tito novináři brzy „exemplárně umlčeni“ (Černý et al., 78)), z uvedených ukázek můžeme vidět, že v těsně poválečné době byl diskurz kolem odsunů jednoznačně protiněmecký. Historik Matěj Spurný, jeden z předních odborníků na problematiku odsunu Němců a zakládající člen občanského sdružení Antikomplex, které se odsuny a situací v poválečných Sudetech obecně rozsáhlé zabývá, vysvětluje, že „po válce bylo v tomto ohledu celé politické spektrum zajedno“ (Spurný, ústní sdělení, 18. 7. 2016). Odsuny byly podávány jako nevyhnutelné řešení a spravedlivé potrestání viníků – o tom, že existovali i nevinní lidé německé národnosti a že i s nimi se krutě zacházelo, se povětšinou zcela mlčelo. To nesouviselo pouze s náladou v české společnosti, ale také s tím, že majetek a polnosti po odsunutých sudetských Němcích zabrala řada nových lidí, často spojených s komunistickým hnutím, a nebylo tak v zájmu jejich ani strany, aby někdo zpochybňoval oprávněnost tohoto jednání (Nová, 46), [15], [16], [17]. Jakékoli ojedinělé snahy hájit práva německé menšiny se tak setkávaly s útoky a zesměšňováním (Houžvička, 294).

Tento přístup se přirozeně projevil i v beletristické tvorbě socialistického realismu, v níž byly odsuny podávány nejen jako spravedlivá odplata za válečné utrpení, ale také jako „šance pro české kolonizátory, kteří mohou na opuštěných majetcích po vyhnaných Němcích vybudovat svou šťastnější budoucnost“ (Mistrová, 8). Jak uvádí Filip Tomáš (78), nejspíše jedinou knihou zabývající se odsuny, která vyšla ještě před komunistickým převrácením, byl román „Dům na zeleném svahu“ komunistické autorky Anny Sedlmayerové, který vyšel roku 1947 a nemusel tak ještě odpovídat unifikované socialistické formě. Ačkoli se zaměřuje primárně na budovatelské úsilí nových

kolonizátorů, vyobrazuje i některé negativní stránky odsunu (např. majetkové zločiny) a dokonce nechává vypravěčku dospět v průběhu času od nenávisti ke všem Němcům k soucitu s jednotlivci. Přesto však román často vyobrazuje sudetské Němce jako podvodníky, kteří se snaží novým osadníkům namluvit, že neměli s nacisty nic společného a teď nevinně trpí – právě toto podezření představovalo v oné době poměrně rozšířenou myšlenku.

Po převratu už ovšem byly „umělecká tvorba, která odmítala model socialistické[ho] umění, jakož i nezávislé tvůrčí myšlení [...] totalitním režimem zatlačeny do sféry neoficiální“ (Janoušek, 13). Jako další dílo zobrazující odsun Němců tak vychází roku 1951 Řezáčův „Nástup“, román veskrze komunistický, v němž jsou Němci povětšinou líčeni jako podlí, „nebezpeční záškodníci, jejichž cílem je mařit práci nadšených českých kolonistů“ (Mistrová, 8) a odsun je tedy vítaným a zcela spravedlivým řešením. Světlé výjimky představuje jen pár německých příslušníků proletariátu. Disident Jan Mlynárik pod pseudonymem Danubius o tomto díle v 70. letech řekl, že představuje „katastrofální selhání všech lidských hodnot“ (Černý et al., 57). Osidlováním vyprázdněného pohraničí se zabývá rovněž román Karla Ptáčníka „Město na hranici“ z roku 1956. I v něm je silně patrná poplatnost ideologickému diktátu komunistů, ačkoli zde nalezneme i snahu o určitou objektivitu v podobě vyobrazení některých zločinů proti německému obyvatelstvu, ať už násilí, nebo rabování.

S postupujícími lety se však téma odsunů stávalo čím dál více tabu. Historik Spurný to vysvětluje tím, že komunisté potřebovali budovat legitimitu socialistického státu, která se pojila mj. s aspektem národní revoluce. Odsun jakožto její součást se tak stal něčím, co nemá být kritizováno, o čem se v nadcházejících letech ani nemluvalo či neučilo ve školách. Odsuny podle něj byly pro komunisty problematické i proto, že deklarovali snahu internacionalismem potírat nacionalismus – represe a odsunutí části obyvatelstva na základě národnosti se jim tak vůbec nehodily do narativu. Ačkoli tedy částečně převzali Benešovo podání odsunů, úplně se s ním neztotožňovali a přiklonili se spíše ke strategii tématiku odsunů z veřejného diskurzu i učebního procesu vytěsnit (Spurný, ústní sdělení, 18. 7. 2016).

Roku 1955 napsal katolický autor Jaroslav Durych román „Boží duha“, který se tehdejší „šabloně“ románů o pohraničí a odsunech vymyká – místy silně naturalistické dílo odmítá tvořit černobílé postavy, a namísto toho se snaží (v mnohém ne nepodobně Loweovi!) ukázat komplexnost viny i odpuštění, naznačuje, že zlo se neváže na

národnost, nýbrž ho mají lidé v sobě, a ukazuje, že i mezi Němci byly nevinně trpící oběti doby. Významnou část díla tvoří rozhovory německé dívky a českého starce, který se jí svými (často až filosofickými) otázkami snaží pomoci vyrovnat se s traumatem poválečného násilí a odsunů. Jan Patočka, který přeložil dílo do němčiny, o něm řekl, že je „přirozeně zároveň vznešené a drsné, povznášející vzhůru a odpudivé – a obojí je stejně nutné“ (Dvořák, 193). Vzhledem k výše uvedeným skutečnostem není překvapivé, že v době svého vzniku román nesměl vyjít, neboť se dotýká „citlivého tématu, které pojímá takovým způsobem, jaký byl v polovině padesátých let naprosto nepřijatelný“ (Mistrová, 10). Román tak poprvé vyšel až roku 1969, několik let po autorově smrti.

Do socialistického diskurzu kolem odsunů naopak dokonale zapadá populárně-naučné dílo Rudolfa Ströbingera „Plameny nenávisti“ z roku 1963. To celý vývoj česko-německých problémů, které vyústily odsunem, podává z komunistické perspektivy třídního boje mezi (českým) proletariátem a (německou) buržoazií a chování německých obyvatel ČSR popisuje například slovy „agresivní akce německých šovinistů“ (Ströbinger, 3). Nemalou část knihy pak věnuje německému „revanšismu“, snaze odsunutých sudetských Němců získat zpět svůj zabavený majetek (a údajně i moc v ČSR).

Obecně však v 60. letech dochází ke zmírnění komunistického diktátu v oblasti literatury a spisovatelé tak konečně mají „možnost vyjádřit své postoje k česko-německým vztahům bez ohledu na ideologická schémata“ (Mistrová, 9), tedy zabývat se tematikou skutečně do hloubky bez černo-bílého rozlišování národností a „hledat hlubší příčiny neporozumění a nepřátelství mezi oběma národy“ (Mistrová, 9). Příkladem může být Körnerova „Adelheid“ z roku 1967.

Hned od počátku románu můžeme vidět, že autor lidi zásadně nerozděluje na „hodné“ a „zlé“ podle národnosti. Jeho postavy jsou komplikované, svým činům někdy nerozumí ani ony samy a často jsou spíš zmatenými oběťmi své doby a politické hry mocných. Hlavní hrdina Viktor přichází do pohraničí, kde se setkává jak s ještě neodsunutými Němci, tak s Čechy – a svým postojem odmítajícím plošně nenávidět všechny Němce si rychle nadělá mezi místními nepřátele, nebo si přinejmenším vyslouží jejich opovržení. Jeho protějškem je strážmistr Hejna, který zastává názor, že Němci „zůstanou pořád stejní, jinak to ani nejde“ (Körner, 62), a nejradši by je všechny postřílel.

Körner tak na těchto dvou postavách vlastně ilustruje dva protichůdné názory na odsuny – zatímco Viktor hledá cestu ke smíru a nechce už žádné další násilí: „Teď je přece konec, krve už bylo dost“ (Körner, 62), Hejna pomstu na Němcích vnímá jako zcela oprávněné řešení a s opovržením mu říká: „Vy jste tu nebyl, nic nevíte. Nás tloukli pět let, já to musím vrátit.“ (Körner, 63). Zajímavé je, že román neukazuje jasnou vinu, ale ani jasnou nevinu kterékoli ze stran – Adelheid je skutečně plná zloby a některé její činy v závěru knihy rozhodně dobré či nevinné nejsou, na druhou stranu to samé platí i o Viktorovi. Román se tak uzavírá neutěšeně jakýmsi „trpk[ým] poznání[m], že i přes snahu překonat předsudky a nenávist, přes snahu porozumět druhé straně“ (Mistrová, 13) jsou některé rozdíly nepřekonatelné a „není lásky ani smíření“ (Körner, 94).

Körner vydal ještě další dva romány zabývající se odsuny Němců: „Zánik samoty Berhof“ (1973) a „Zrození horského pramene“ (1979). Mohlo by být s podivem, že knihy s touto tematikou směly vyjít v období tuhé normalizace, vysvětlením však může být fakt, že ani jedna odsuny víceméně nezpochybňuje, a ačkoli nejsou její postavy černo-bílé, dávají svým vyzněním víceméně za pravdu tehdy převládající myšlence, že Němcům nelze důvěřovat. Obyvatelé Berhofu jsou sice zprvu přinuceni werwolfy (oblíbenými to padouchy komunistické rétoriky kolem odsunů) ke spolupráci, později však s nimi své obydlí sdílí v poklidné symbióze a zdá se, že identita jejich „hostů“ jim nikterak nevádí. Ulrika se dokonce uvolí dojet jim do města pro potřebné zásoby a po zastřelení většiny skupiny se snaží zachránit jejího nejmladšího zraněného člena. Možná právě proto jistý recenzent Körnera obvinil, že „nepokrytě fandí fašistickým vrahům“ [18].

Roku 1967 vyšla také úplně první vědecká studie zabývající se tematikou odsunů – „Odsun Němců ve světle nových pramenů“ od mladého historika J. Křena. Autor se v ní celkem podrobně zabývá historickými příčinami vedoucími k myšlence odsunů i jejím samotným vývojem v průběhu války. Tento kauzální přístup (zaměřující se na dlouhodobé historické příčiny) je podle historika Spurného pro český diskurz kolem odsunů typický a do určité míry pomáhá formovat českou identitu (Spurný, ústní sdělení, 18. 7. 2016) – a právě proto skutečnost, že Lowe dějinným příčinám odsunů věnuje všeho všudy jeden odstavec (EN 126-127), může na české čtenáře působit neobjektivně. Křen uvádí, že německá menšina, která se v Československu stala 5. kolonou, rozvracela stát, a zdůrazňuje, že to samé tvrdí i řada západních autorů. I přes snahu o co nejpřísnější objektivitu však autor do určité míry sám hodnotí vinu německého národa a mj. tvrdí, že „fakt, že v Německu nebylo cítit odpor k neslýchaným

zločinům hitlerovského režimu, stavěl německý národ do tragické pozice spoluvíníků“ (Černý et al., 30). Podobně jako Ströbinger několik let před ním, i Křen kritizuje „zaryt[é] [...] revanšisti[cké] landsmanschaft[y], jimž západoněmecká politika žel ještě stále poskytuje prostoru a sluchu“ (Černý et al., 31).

Zajímavé ovšem je, že autor mluví o potřebě historického odstupu a uvádí, že čtvrt století je doba „příliš krátká, než aby se daly vynášet konečné dějinné soudy“ (Černý et al., 31) – něco, na co řada autorů po něm zapomínala. Současně říká, že se již „některé aspekty této historické změny jeví jasněji než v optice emocí a vášní tehdejší doby“ (Černý et al., 31) – uznává tak, že mnoho činů bylo vedeno spíše divokými emocemi než racionální spravedlností. Ačkoli odsuny stále spíše obhajuje tím, že „byl[y] jistě zákrokem přiměřeným kruté a drsné době války“, navazuje názorem k odsunům poměrně kritickým a v dané době rozhodně více než pokrokovým: „Podobné nucené přesuny [...] asi sotva kdy budou patřit k nejskvělejším výkonům evropské civilizace [...] a nové generace na ně budou pohlížet [...] jako [na] tragickou dějinnou nezbytnost“ (Černý et al., 32). Celou svou studii pak uzavírá téměř poučně tím, že odsuny za sebou zanechaly důležité „poselství: ať už se taková situace nikdy neopakuje“ (Černý et al., 32).

Před ruskou okupací stihl být publikován ještě jeden příspěvek k tomuto tématu – v měsíčníku „Host do domu“ vyšel „Trialog o roce 1945“, na němž se podíleli redaktor měsíčníku Vladimír Blažek, historik Milan Hübl a spisovatel Jan Procházka. Tento počín vyvolal velkou nelibost u komunistické strany (a dokonce v SSSR), a to nejen proto, že nemluvil právě lichotivě o komunismu – uváděl například, že po válce se KSČ „podbízela luze“ (Černý et al., 36) – ale také proto, že se stavěl otevřeně kriticky k odsunům. Redaktor Blažek hned v úvodu říká, že „teprve v poslední době si vybojovali historici právo a možnost strhnout roušku z někdejších pokvětnových událostí“ (netuše, že o toto právo záhy opět přijdou), a ohledně odsunů uvádí, že o nich převládají „mýty a nekritická podání“ (Černý et al., 33).

O odsunech se značně negativně vyjadřuje jak on: „Když přišel odsun, ucítla luza krev a stala se stoupencem revoluce“ (Černý et al., 36), tak Procházka, který jako jeden z prvních připomíná naši vlastní vinu: „Což někdo může zbavit odpovědnosti za odsun nás samé? [...] Vždyť my jsme vystěhovali celý národ!“ (Černý et al., 34) a také poukazuje na to, že kolektivní trest postihl nejen nacistické stoupence, ale i nevinné lidi: „Každému jsme povolili padesátikilové zavazadlo, ať byl vinen, nebo nevinen,“ (Černý et al., 34). Napřímo říká, že takový postup je „naprosto nepřijateln[ý]: politika, [...] která nebere

ohled na jednotlivého člověka [...], je tragická a koneckonců špatná," (Černý et al., 34). Hübl se o odsunu vyjadřuje o něco rezervovaněji, považuje ho za „psychologicky vysvětlitelný“, ovšem hned dodává, že „neznamená to rozhodně, že to řešení [...] bylo optimální; [davová] psychóza nemůže omluvit zločin“ (Černý et al., 35). Uzavírá, že tímto postupem jsme „jedním rázem škrtili [...] tradici humánního a kulturního řešení“ (Černý et al., 37).

S příchodem normalizace už nebylo veřejné vyslovování takových názorů možné. Roku 1972 navíc ČSSR uzavřela s Východním Německem „Smlouvu o vzájemných vztazích“, v níž šlo hlavně o odčinění Mnichova; nicméně po jejím podpisu W. Brandt ve svém emotivním proslovu pro německá média mluvil hodně právě k odsunutým Němcům – připomněl utrpení Čechů způsobené nacismem, ale i utrpení Němců, kteří za to pykali. Kritiku, že smlouvou legitimuje odsun Němců z Československa, ovšem odmítl s tím, že se SRN nevzdala ničeho, co nebylo už dávno ztraceno, a že nová generace má právo jít vlastní cestou a myslet na budoucnost. V ČSSR ovšem nebyl tento projev vůbec zveřejněn. (Břach, 51)

Diskuze o etice, oprávněnosti a historickém významu odsunů se tedy nyní přesunuly do oblasti nelegálního tisku disentu. Roku 1977 napsal slovenský disident Jan Mlynárik pod pseudonymem Danubius článek, v němž vystoupil velmi kriticky proti poválečnému chování Čechů vůči Němcům, přičemž zdůrazňoval, že Slováci nejsou za české vyhnání Němců zodpovědní a přímo se od něho distancují. Češi se podle něj „zaviazali bolševikom na večné časy“, protože Rusové schválili odsuny a mocensky je zajistili a tím umožnili Čechům „rozkradnúť pohraničie“ (Černý et al., 44). Považoval za „neuveriteľné, že sa Česi nechcú vyrovnat' s otázkou“, která má „pre budúcnosť ich národa osudový význam“ (Černý et al., 45).

O rok později vydal Danubius své proslulé „Tézy o vysídlení československých Nemcov“. Ty vyvolaly kontroverzi už svým uveřejněním, neboť autor je vydával v zahraničí za oficiální dokument Charty 77 bez souhlasu jejích mluvčích. V tomto díle už zcela otevřeně odsuny ostře kritizuje – označuje je za „genocidu“, „preexponované násilie“ (Černý et al., 56) a „dovršenie barbarizácie ako dôsledku nacionalistickej ideológie“ (Černý et al., 57). Velmi také vyčítá české společnosti další desetiletí mlčení ohledně odsunů, a to zvláště historikům, kteří se „problému odsunu vyhýbali vzhľadom k neprekročiteľnému tabu oficiálnej línie“ (Černý et al., 57). Zdůrazňuje, že trest

odsunutí postihl velké množství nevinných lidí, a to dokonce i Čechy (manžele a děti Němců).

Jako jeden z prvních také označil za jednoho z hlavních viníků prezidenta Beneše, který prý byl „rozhodující iniciátor a zdůvodňovatel“ odsunů (Černý et al., 70) a má podle Danubia „historickou odpovědnost za vysídlení“ (Černý et al., 73). (Podobnou protibenešovskou rétoriku najdeme později např. v díle „Edvard Beneš – likvidátor“ S. Dědinové a i Lowe je k Benešovi poměrně kritický, ačkoli v mnohem umírněnější formě (EN 130-131)). Srovnáním originálu Danubiova textu a uveřejněného článku můžeme zjistit, že redakce časopisu, v němž článek vyšel, jeho polemiku proti Benešovi silně zmírnila a mnohé kontroverzní informace vynechala. Zůstala však Danubiova důrazná výzva, že bychom se měli od této minulosti důsledně distancovat (Černý et al., 89).

Danubiovy „Tézy“ vyvolaly mezi historiky v disentu i v exilu bouřlivou diskuzi, která trvala několik let a probíhala formou uveřejňovaných článků, často pod pseudonymy. Jako první na něj zareagoval již dříve zmiňovaný historik Hübl v řadě glos. Ačkoli dříve (v Trialogu) odsuny sám označoval za „zločin“ a uvedl, že „to řešení [ne]bylo optimální“ (Černý et al., 35), nyní naopak tvrdil, že „neexistovalo jiné optimální řešení dané situace“ (Černý et al., 93) a popřel poválečné uplatňování kolektivní viny na všechny Němce (Černý et al., 103).

Hübl „Tézy“ označil za „primitivní pohled na dějiny česko-německých vztahů“ (Černý et al., 91), a s patrným rozčilením mu vyčetl zaujatost, s níž „mlčky přechází odsun tzv. karpatských Němců na Slovensku“ (Černý et al., 91), i „selektivní přístup k faktům a apriorismus úsudků“ (Černý et al., 92). Na Danubiovu špatnou metodologii a nakládání s fakty poukazovalo více historiků – L. Kohout mu vyčítal „pochybenost v oblasti odborně historické, politické i etické“ (Černý et al., 135) a označil „Tézy“ za „historika nedůstojn[ou] politicko-pragmatick[ou] apologetik[u]“ (Černý et al., 138), M. Hájek uvedl, že ho zklamala Danubiova „slabá znalost tématu“ (Černý et al., 152), a za jeho „hlavní metodologickou slabinu“ označil „snah[u] moralizovat dějiny“ (Černý et al., 153).

Spor se začal rozšiřovat. Historikové, filosofové i jiní reagovali na uveřejněné články a na jejich reakce opět odpovídali další. Do toho všeho začala autorství tezí brzy vyšetřovat Státní bezpečnost na základě paragrafu o poškozování zájmu republiky

v cizině (Černý et al., 126, 144-145, 167). Ani dlouhými výslechy však původce textu nevypátrala.

V diskuzi se postupně profilyovaly dvě hlavní skupiny autorů. Jedna zaujala dle Spurného „konzervativní, obranářský postoj“ (Spurný, ústní sdělení, 18. 7. 2016): s Danubiovými „Tézami“ (či články jejich obhájců) silně nesouhlasila, kritizovala je a obhajovala české postoje k odsunům. Kromě Hübla k nim patřili Hájek, Kohout, podle nějž nešlo při odsunech „o akt odvety, ale o akt národní a státní sebezáchovy“ a jednalo se o „v dané situaci nezbytné zlo, zaviněné drtivou většinou německého národa, nejmenší z možných zel alternativních“ (Černý et al., 135) a Luža, který proti české vině argumentoval tím, že podobné odsuny obyvatelstva se uskutečnily i v jiných státech a tam „nikoho ani nenapadlo vytvářet teorie národní viny a poskvrnění“ (Černý et al., 161). Tvrdil, že podporovatelé Danubiova pohledu se na složitý historický problém dívají skrz „černobílé brýle absolutních principů“ (Černý et al., 166). Hübl také vyjádřil obavu, že Danubius svou rétorikou „implicitně nastoluje možnost revize [problému odsunu] až po revizi hranic“ (Černý et al., 118). Bez zajímavosti pak není, že redakční rada Stanoviska, kde články Danubia a Příbrama (viz dále) vyšly, se od nich veřejně distancovala (Černý et al., 159).

Druhá skupina naopak do větší či menší míry s Danubiem souhlasila. Jako první se za něj postavil český filosof a chartista Hejdánek ve svém článku „Milý příteli“. Popisuje rozhořčenou diskuzi historiků a zdůrazňuje, že je potřeba „otevřený a pravdivý pohled na to, co se stalo“ (Černý et al., 148). Odsunem, ukázkou „zrůdnosti, nezákonnosti a bezprávní“ (Černý et al., 151), byl podle něj poškozen „sám národní charakter české společnosti“ (Černý et al., 150). Podobně Brügel odsun označuje za „abdikac[i] víry v politickou demokracii, schopnou řešit i nejkomplicovanější otázky“, Mlynář argumentuje, že „princip odplaty zvítězil nad principem spravedlnosti a práva“ (Černý et al., 168) a Příhoda (pod pseudonymem Jan Příbram) říká, že odsun se „navenek tváří jako akt spravedlnosti“, ale „nemá v západní a střední Evropě obdoby“ (Černý et al., 46) (toto tvrzení se jeví poněkud absurdně ve světle Loweovy kapitoly o dalších rozsáhlých odsunech, např. v Polsku a na Ukrajině – otázkou je, do jaké míry byly tyto skutečnosti v dané době v komunistickém Československu známy).

Příbram poskytuje poměrně podrobný popis vývoje a zhoršování česko-německých vztahů a ukazuje, že nálady v české společnosti, které vyústily odsunem, měly hluboké kořeny. Přesto jasně prohlašuje, že kdybychom odhlédli od „politické

prozíravosti“, museli bychom přiznat, že „vyhoštění českých Němců bylo neoprávněné“ (Černý et al., 46) a že tato odplata byla „v rozporu s tehdy platnými československými zákony“ (Černý et al., 47) (o čemž se rozsáhle polemizovalo a diskutovalo i po pádu komunismu – viz např. Houžvička či publikace „Komu patří omluva?“). Českou vinu rozebírá i Brügel, podle nějž je „vin[ou] československé politiky“, že se „uchýlila k nelidskému [...] popření lidských práv statisíců lidí bez jakéhokoli individuálního přezkoumání“ (Černý et al., 54). Mlynář pak mluví o našem „nečist[ém] národní[m] svědomí“ (Černý et al., 175). Hejdánek poukazuje na to, že motivací často nebylo spravedlivé potrestání viníků, nýbrž osobní zájmy a msta – „vykonavatelé spravedlnosti“ se v trestních táborech mohli „vyřadit po nepřátelích národních na nepřátelích třídních a politických“ (Černý et al., 150). Mlynář ovšem na druhou stranu zdůrazňuje, že stejně jako nebyla spravedlivá kolektivní vina připsaná všem Němcům, nelze také „český národ jako celek vinit z odsunů“ (Černý et al., 172).

Řada autorů z této druhé skupiny také vyčítala komunistickému ideologickému diktátu znemožnění jakékoli objektivní diskuze – Mlynář mluví o „bezpodmínečn[é] tabuizac[i] výsledků druhé světové války“ (Černý et al., 176), Brügel o „komunistické[m] taktizování v této věci“ a stěžuje si, že se „v Československu [o tom] musí mlčet“ (Černý et al., 52), Příbram pak poukazuje na to, „že si dosud doma nikdo nedovolil veřejně revidovat mravní stránku odsunu“ (Černý et al., 52). Důležitost této revize mravní stránky zdůrazňuje zvláště Mlynář, který mluví o důležitosti „snah[y] diskutovat o důsledcích“ (Černý et al., 169), trvá na tom, že „máme právo říct, co aktéři udělali dobře a co špatně“ (Černý et al., 169), minulost vyjasňovat a hodnotit, neboť „i když minulost nezměníme, nemusí být tabu“ (Černý et al., 169). Téměř vizionářsky pak vysvětluje, že problematika odsunů patří k „tématům, jež [...] mají už dnes a budou mít tím spíše zítra i praktický politický význam“ (Černý et al., 178).

Až o několik let později, roku 1986, když hlavní debata utichla, se k tématu vrátila skupina historiků a politologů píšící pod názvem Bohemus v článku „Stanovisko k odsunu Němců z Československa“. Jejich cílem bylo vnést do diskuze historický pohled, tedy „poukázat na kořeny českého nacionalismu, a zároveň obhájit Danubiův přístup“ (Černý et al., 4). Text mimo jiné dlouze rozebíral otázku nepřípustnosti moralizování dějin a vynášení mravních soudů. Autoři mimo jiné spatřovali problém v tom, že „nastolení mravní problematiky odsunů může nastolit prostý sebezáchovný strach: připustíme-li, že šlo o akt eticky zavrženíhodný, neměli bychom dodat, že by jej bylo

záhodno odčinit návratem odsunutých Němců?“ (Černý et al., 182). Právě tím vysvětluje historik Spurný, proč se i poměrně radikální autoři později často „stáhli“ a přestali „vířit vody“ kolem odsunové problematiky – podle něj se začali obávat, co mohou vyvolat dál a že zpochybní základy toho, na čem se zakládá česká identita (Spurný, ústní sdělení, 18. 7. 2016).

V průběhu 80. let rovněž vyšlo několik oficiálních publikací, populárně naučných i beletrických, zabývajících se více či méně odsuny. Společný jim byl tendenční komunistický narativ a často také silný sklon podávat hrdiny černobíle, stejně jako národnosti – zlé Němce a hrdinné Čechy a Sověty. Roku 1985 vydal Roman Cílek „Čas přelomu“, zaměřující se na tzv. Verwolfy, neboli Vlkodlaky, poslední zoufalé nacistické záškodníky. Zajímavé je, že se autor snaží ukazovat situaci i jejich pohledem (ač fanatickým). Demonstruje, že sudetští Němci byli v drtivé většině pronacističtí, „již dvakrát [...] vystoupili se zbraněmi v ruce proti našemu státu“ (Cílek, 190) a představovali tak skryté nebezpečí (Cílek, 192). Odsun označuje za „radikální řez, který měl jednou provždy odstranit ohnisko neklidu v Evropě“ (Cílek, 192) a vysvětluje, že „[s]tateční čeští a slovenští lidé chtěli a museli přiložit ruku k dílu. Bylo třeba začít jednat [...] Tak začal v květnu 1945 boj o budoucnost našeho pohraničí“ (Cílek, 193), které „naléhavým hlasem volalo o pomoc“ (Cílek, 197). Mluví téměř výhradně o útocích na Čechy, nikoli na Němce, a rovněž zdůrazňuje, že antifašisti nebyli nijak postiženi, že Češi dali najíst hladovým německým dětem (Cílek, 196) atd. Na několika místech však zmiňuje i „dobré“ Němce.

O čtyři roky později vyšla Cílkovi další kniha, tentokrát ve spolupráci se S. Bimanem, populárně naučné dílo s názvem „Poslední mrtví, první živí“. Odsunem se zabývá hlavně v první části, ve druhé už rozebírá spíše problémy pohraničí po odchodu většiny německého obyvatelstva. Ačkoli je dílo značně poplatné typickému socialistickému historickému narativu, už připouští určité problémy – např. zmiňuje, že se jednalo o „místy i zbrkle uskutečňovaný, uspěchaný, nejednotný a neorganizovaný odsun“, že organizovaný a spořádaný postup odsunu se „prosadil, ale až ve druhé, spojenci v Postupimi schválené fázi odsunu“ a že toto dění „vyvolalo nežádoucí pozornost i v zahraničí“ (Biman, Cílek, 116). Současně však moc nemluví o excesech vůči německému obyvatelstvu a vůbec nezpochybňuje oprávněnost, ba dokonce nutnost odsunů.

Roku 1986 také vyšla kniha Václava Němce „Odsun? A proč?“, dílo veskrze komunistické, s odpovídající rétorikou i slovní zásobou, podávající zcela jednostranný pohled. Najdeme zde tedy výrazy jako německé obyvatelstvo „nasáklé nacismem“ (Němec, 71), „požadavky permanentně nespokojených Němců“ či „ti takzvaně utiskovaní Němci“ (Němec, 28), ale také celé věty jako z učebnice marxismu-leninismu, například „odsun zbavoval český a slovenský proletariát [...] zfašizované sudetoněmecké buržoazie“ (Němec, 70) nebo „národnostní otázku [...] lze řešit jedině marxleninskou cestou po vzoru Sovětského svazu“ (Němec, 23). Odsun autor označuje za „řešení bolestné, ale nutné, ne akt msty“ a zdůrazňuje, že Němci si je „vynutili sami“ (Němec, 70), protože „Kdo jinému jámu kopá...“ (Němec, 29). Rovněž nezapomíná zmínit dobrovolný odchod německých antifašistů (kteří byli za války převážně členy KSČ) a naopak zcela opomíjí divokou část odsunů a mluví až o těch po postupimské konferenci, během nichž vše probíhalo „spořádaně a lidsky“.

Beletricky laděná naučná kniha Ladislava Zapletala, Karla Janiše a Otakara Fraňka s názvem „Rodil se zítřek“ z roku 1988 pojednává o poválečné době celkově – a o odsunech téměř zcela mlčí. Stránky jsou plné „nádherné[ho] opojení z vítězství nad nenáviděným fašismem“ (Zapletal et al., 10) a ačkoli kniha zmiňuje „očist[u] veřejného života od zrádců a kolaborantů“ (Zapletal et al., 12), mluví dále převážně o kolaborantech českých a slovenských. Podobně u „nové[ho] řešení složité národnostní otázky“ se zabývá primárně vztahem Čechů a Slováků, Němci jsou pouze zmíněni ve výčtu dalších národnostních menšin, jejichž příslušníci „byli posuzováni diferenciovaně podle svého chování v době [...] okupace“ (Zapletal et al., 12), a dále se uvádí, že „německé obyvatelstvo, které se provinilo podporou fašismu, [bylo] odsunuto ve dvou fázích během roku 1946“ (Zapletal et al., 12) – jen jedna stručná věta, ani slovo o divokých odsunech.

Sametová revoluce znamenala velký obrat i v diskurzu kolem odsunů. Poprvé se o této kapitole našich dějin smělo mluvit zcela otevřeně, navíc její němečtí aktéři přestali být našimi nepřáteli na druhé straně Železné opony. Už v prosinci 1989 vyjádřil lítost nad odsuny čerstvě jmenovaný ministr zahraničí Dienstbier a budoucí prezident Václav Havel v televizi uvedl, že „jsme povinni se Němcům, kteří byli odsunuti po druhé světové válce, omluvit“ a že odsuny podle něj byly „zlo, které bylo odplatou za předchozí zlo“ (Anon. 1992, 130-131). Proti jeho názoru se postavila řada českých politiků i celých skupin, dokonce i Občanské fórum se k němu vyjádřilo velmi zdrženlivě [19], [20].

Nicméně jednání mezi prezidentem Havlem a německým kancléřem Kohlem pokračovala i v následujícím roce a v únoru 1992 tyto dva státníci podepsali „Smlouvu o dobrém sousedství a přátelské spolupráci“ [21]. Roku 1997 pak došlo k podpisu „Česko-německé deklarace o vzájemných vztazích a jejich rozvoji“, kde se o mj. uvádí, že „Česká strana lituje, že poválečným vyháněním, jakož i nuceným vysídlením sudetských Němců z tehdejšího Československa [...] bylo způsobeno mnoho utrpení a křivd nevinným lidem, a to i s ohledem na kolektivní charakter přisuzování viny“ [22].

Brzy začaly vycházet i první odborné či populárně-naučné publikace zabývající se odsuny, a zejména jejich dosavadní reflexí v českých kruzích, silně formovanou a limitovanou komunistickým diktátem. Jako první byla roku 1990 vydána kniha „Češi, Němci, odsun“, zaměřující se na diskuzi nezávislých historiků nad tímto fenoménem. Kniha hned v úvodu začíná slovy „V dějinách každého národa najdeme činy, které nepatří mezi světlé stránky jeho minulosti“ (Černý et al., 3) a o válce a těsně poválečném období mluví jako o době, „kdy nacionalismus ovládl oba národy“ (Černý et al., 3). Mapuje vývoj diskurzu kolem odsunu, kdy a co bylo zakázáno říkat, zmiňuje také revizní snahy jak období Pražského jara, tak v rámci samizdatu během normalizace (Černý et al., 3–5).

V následujícím roce vychází první z knih předního českého odborníka na poválečnou retribuci a odsuny Tomáše Staňka, s názvem „Odsun Němců z Československa“. Autor uvádí, že „[p]ostup vůči Němcům [...] byl v řadě případů extrémně tvrdý, někdy i zcela nelidský“ (Staněk 1991, 378). I on se zaměřuje mj. na dosavadní diskuzi kolem odsunů – poukazuje na to, že měla (a do určité míry stále má) „výrazn[é] policik[é], nacionální a ideov[é] pozadí“, zdůrazňuje, že bylo „téma odsunu Němců v celé své šíři a mravní naléhavosti po celá desetiletí [...] tabuizováno“ a že objektivnímu přístupu a otevřené diskuzi bránily „ideologické předsudky“ (Staněk 1991, 8). Odsun je tak podle něj jedním z nejzřetelnějších „bílých míst [...] nejen v historiografii, ale v naší historické paměti vůbec“ (Staněk 1991, 8), což spolu s desetiletími propagandistické literatury obou stran (SRN i ČSSR) (Staněk 1991, 10) vysvětluje „emocionálně vypjaté reakce naší veřejnosti na otevření otázky odsunu v její morálně politické dimenzi po listopadu 1989“ (Staněk 1991, 9). Zajímavé je, že Loweovo podání současných českých postojů k této tematice vyznívá, jako by se od té doby na Staňkem popisovaných postojích nic nezměnilo.

Staněk zdůrazňuje potřebu „objektivní, oboustranně otevřen[é], různých ideologických předsudků a nacionálních iluzí zbaven[é] analýz[y] historických faktů“ (Staněk 1991, 9), o niž právě ve svém díle usiluje. Na rozdíl od mnoha historiků před ním téměř nerozebírá historické souvislosti a dřívější vývoj česko-německých vztahů – začíná rovnou Košickým vládním programem a rokem 1945. To může souviset s jeho celkovým přístupem ve snad všech jeho dílech – nehodnotí morální správnost či oprávněnost odsunů, pouze uvádí fakta a popisuje události. Válku a odsuny označuje za „radikální zásah do kontinuity vývoje [vztahů mezi našimi národy]“ (Staněk 1991, 7).

Přesto i v jeho díle najdeme i určité subjektivní soudy a domněnky, např. „celá akce byla nepochybně inspirována [...]“ (Staněk 1991, 75) či „Němci, z nichž někteří šířili různé fantastické domněnky“ (Staněk 1991, 106) a rovněž expresivnější prostředky např. „v nacionálně rozjitřené atmosféře, která byla navíc umocňována zprávami o akcích [...] werwolfů“ (Staněk 1991, 77). Dílo je navíc psáno spíše vyprávěcím stylem, než akademickým jazykem, což mu přidává na čtivosti. Právě těmito rysy se styl knihy v mnohém podobá Loweovu.

Roku 1992 pak vyšla publikace „Komu sluší omlouva“ od kolektivu historiků a politologů. Zabývá se vývojem česko-německých vztahů od roku 1933 přes odsuny až po (tehdejší) současnost, rozebírá rovněž aktuální otázky a problémy. I ona usiluje o co nejobektivnější přístup a uvádí fakta a události víceméně bez komentáře v chronologickém pořadí. Přesto však můžeme místy zaznamenat lehký příklon na „českou stranu“ – autoři např. zdůrazňují, že „v úsilí o vysídlení Němců měl prezident E. Beneš plnou podporu tehdejší vlády, všech stran Národní fronty“ (Anon. 1992, 97), vyjadřují se rovněž k vysokým počtům mrtvých, uváděným sudetoněmeckou stranou, které označují za „krajně nadsazené“, vedené „tendenčně politick[ými] motivy“ (Anon. 1992, 90). Ke konci publikace řeší problematiku odškodnění odsunutých sudetských Němců a rozebírají historické kořeny oprávněnosti zabavování jejich majetku (chování Henleinovců a Freikorpsu atd.). Uzavírají názorem, že „odsunutí sudetští Němci mají právo na vyjádření morální satisfakce“, což už bylo podle nich učiněno omluvou prezidenta Havla i několika církví (Anon. 1992, 146).

Další více či méně odborné knihy pojednávající o odsunech z různých stran a rozebírající jejich příčiny i následky se objevovaly i v následujících letech. Roku 1992 vychází pod tehdejším Ministerstvem zahraničí útlá brožura J. Kučery „Odsunové ztráty

sudetoněmeckého obyvatelstva“ s podnadpisem „problémy jejich přesného vyčíslení“, v níž autor rozebírá výrazné rozdíly v udávaných počtech dle různých stran, jejich příčiny a (ne)spolehlivost zdrojů a zdůrazňuje, že se demografické údaje týkající se odsunutého sudetoněmeckého obyvatelstva často zakládají spíše na odhadech než reálném vyčíslení. Roku 1994 přibývá publikace „Místo společenství – konflikt!“ historika V. Kurala, zaměřující se primárně na narůstající napětí za války až po vyústění odsunem, který podle něj proběhl „metodami, které šly do krajnosti“ (Kural, 181); a stejného roku rovněž útlá knížka Radka Břacha o Smlouvě o vzájemných vztazích z roku 1973 mezi Československem a Východním Německem, která se však odsuny samotnými zabývá spíše okrajově, a to z právního hlediska. Roku 1996 pak Tomáš Staněk publikuje další ze svých knih, „Perzekuce 1945“. Kromě popisu mnoha událostí daného roku, týkajících se trestání Němců na českém území, se také zaměřuje na mýty o rozsáhlém organizovaném německém odporu, které na základě archivních dokumentů vyvrací jako pouhou protiněmeckou propagandu. Staněk postupně vydal ještě řadu dalších publikací, zabývajících se různými aspekty poválečné retribuice na Němcích a jejich odsunu.

Roku 1998 bylo skupinou vysokoškolských studentů založeno občanské sdružení „Hnutí proti xenofobii“, později přejmenované na „Antikomplex“, které se zaměřuje na obtížná témata česko-německé historie, k nimž rozhodně patří i odsuny. Kromě vzdělávacích projektů pro školy i veřejnost také mj. organizovali putovní fotografickou výstavu „Zmizelé Sudety“, která pomocí dvojic fotografií ze stejných míst ukazuje „stav kdysi vzkvétající krajiny v pohraničí, jež po odsunu Němců často pustla“. Za výstavu hnutí získalo německou cenu kultury Georga Dehia, udílenou osobnostem a institucím, „které se zabývají německou kulturou a historií ve východní Evropě, vyvolávají dialog a zaměřují se na budoucnost“. [23]

Ke konci 90. let se začaly konat i různé konference zaměřené na Českoněmecké vztahy – některé pouze české, jiné mezinárodní. Ne všechny však měly za cíl co nejobektivnější posouzení poválečných událostí. Podíváme-li se na sborníky „Českoněmecké vztahy: česká stanoviska“ z roku 1998 a „Českoněmecké vztahy 1945–2000“ z roku 1999, můžeme si snadno všimnout výrazných rozdílů v názorech účastníků. Pořádající organizace „Kruh občanů ČR vyhnaných v r. 1938 z pohraničí“ uvádí, že jejím „hlavním úkolem je vysvětlovat nezbytnost i legálnost odsunu Němců po skončení 2. světové války“ [24] a větší část příspěvků se nese v tomto duchu. Podle K. Perlmana byl odsun Němců „důsledkem jejich zločinné činnosti v době fašismu“ (Anon.

1998, 101) a L. Mířejovský zdůrazňuje, že „Benešovy dekrety nelze zrušit, [...] aniž by byl anulován mnichovský diktát“ (Anon. 1999, 14). J. Prokop pak sice vyjadřuje „politování nad excesy divokého odsunu“ a dokonce říká, že pokud odsunové zločiny „nebyly prošetřeny a potrestány už v době poválečné, [...] je naší povinností vyšetřit je nyní“, nicméně považuje za „nemyslitelné jakkoli zpochybňovat oprávněnost odsunu“ (Anon. 1999, 17).

Příspěvek E. Mináře je značně emotivní, na což poukazuje mj. používání výrazů jako „hanebný“ či „licoměrně“. Autor ve svém popisu vývoje česko-německých vztahů důrazně vysvětluje, že „v nejbrutálnější podobě se německá rozpínavost projevila ve století dvacátém“ (Anon. 1998, 57), „v rozbití ČSR [...] sehrála hanebnou roli německá menšina v ČSR“ (Anon. 1998, 57) a Beneše označuje za „prezidenta budovatele“ (Anon. 1998, 63). Minář rovněž uvádí, že odsuny proběhly „z rozhodnutí vítězných velmocí Postupimskou dohodou“ (Anon. 1998, 57). Podobně i právník V. Pavlíček dekrety obhajuje a zdůrazňuje, že odsun neřídily dekrety (a tedy Češi), ale Spojenecká kontrolní rada v Berlíně (Anon. 1998, 28), a že při něm „podstatné nedostatky nebyly zjištěny“ (Anon. 1998, 28). Soudobé hnutí sudetských Němců pak přirovnává k Henleinovcům ve 30. letech (Anon. 1998, 29).

Naopak historik R. Kučera ve svém příspěvku rozebírá Benešovy dekrety a dochází k názoru, že se jednalo o „dokumenty patologické nacionální nebo dokonce rasové nenávisti, dokumenty s jasně totalitním charakterem“ (Anon. 1998, 25) a že realita odsunů musí „každého civilizovaného člověka od dekretů přirozeně odpuzovat“ (Anon. 1998, 25). Historik M. Churaň pak poukazuje na používání Postupimské konference coby alibi pro odsuny a s nimi spojené násilí, jež je „obtížné obhajovat se zcela dobrým svědomím“ (Anon. 1998, 48). Zdůrazňuje, že představitelé mocností v Postupimi o vyhnání Němců nerozhodli, nýbrž pouze uznali jejich nutnost, k čemuž byli dotlačeni východním blokem (Anon. 1998, 52). Jednání československé vlády podle něj bylo „v naprostém rozporu s tím, co slibovala západním mocnostem“ (Anon. 1998, 52).

Kromě odsunů a Benešových dekretů se v příspěvcích rozebíraly i současné česko-německé vztahy, výhledy do budoucna, historie německých antifašistů atd. Některé z nich obsahovaly i osobní svědectví pamětníků. Není bez zajímavosti, že, jak si lze povšimnout, v převládající názorové skupině, hájící oprávněnost odsunů, se až na

právníka Pavlíčka nevyskytují žádní odborníci na dané téma ani historii obecně, zatímco druhá, na dané konferenci menšinová skupina sestává z historiků.

V průběhu 90. let tedy k tématu vycházely převážně odborné publikace. Výjimku mezi českými autory představuje J. Koenigsmark se svou sbírkou povídek „Strašidla“ z roku 1992. V ní však odsuny nepředstavují ústřední téma, nýbrž spíše pozadí, na němž se odehrávají jednotlivé fantaskní až téměř hororové povídky s prvky nadpřirozena. Poprvé se však začínají vydávat i přeložené zahraniční knihy, zabývající se tematikou odsunů. Jediným dílem cizího původu, které u nás k tématu vyšlo již za komunismu, byl „Přesídlenecký revanšismus“ východoněmeckého autora H. Sander z roku 1972, který byl plně v souladu s komunistickou rétorikou. Autor v něm vysvětloval, že „agresivní činnost [...] západoněmeckých revanšistických organizací“ je součástí „západoněmeckého imperialismu a agresivních plán[ů] americké globální strategie vůči socialistickým zemím“ (Sander, 5), a zdůrazňoval, že se s těmito „antikomunistickými štváči spojují čeští a slovenští utečenci“ (Sander, 6). Odsun podle něj představoval „ochranné opatření v zájmu zajištění mírového vývoje“ (Sander, 16) a jeho zpochybňování označil za „ideový jed“ (Sander, 21).

Roku 1996 vyšel český překlad historiografického díla předního německého historika F. Seibta s názvem „Německo a Češi“. Autor v něm poskytuje rozsáhlý přehled vývoje česko-německých vztahů už od dob Velkomoravské říše. Nepopírá německou část viny ani Němce nijak neobhajuje a má pochopení pro Čechy, ale také pravdivě ukazuje jejich selhání v poválečném období. Mimo jiné upozorňuje, že hlavní nacističtí funkcionáři uprchli a v zemi zůstali většinou ti, kdo se považovali za nevinné. Jenže právě na ně dopadla nahromaděná nenávist českých spoluobčanů. Podobné téma se opakovaně vyskytuje i v hojně překládaných dílech pamětníků. Roku 1997 vyšel román Eriky Pedretti „Nechte být, paní smrti“, v němž se hrdinka (která je jakýmsi alter egem autorky) dvakrát vrací do míst svého dávného domova – současné vyprávění se mísí se vzpomínkami a místy i poznámkami autorky samotné. Spíše než jednotlivý děj kniha představuje pomíchané útržky vzpomínek, jednotlivé obrazy, které se postupně spojují v mozaiku. V 90. letech vyšly rovněž paměti H. Sigmunda „Dům ve Stecherově ulici“ či G. Pausewangové „Vzpomínám na Rozinkovou louku“.

Všechny zmíněné pamětnické knihy mají několik společných rysů. Jak již bylo zmíněno výše, poukazují na skutečnost, že za zločiny nacistů často trpěli nevinní,

„obyčejní“ lidé. Pedretti vypráví, jak mnohé, kteří trpěli za nacistů, pak po návratu z koncentračního tábora zavřeli komunisté, a zmiňuje případ muže, který, „třebaže právě ještě jako Čechoslovák riskoval život proti Němcům, byl nyní pro Čechy Němec“ (Pedretti, 21). Sigmund zase ukazuje pokrytectví mnohých, jak se lidé „převlékající plášť“ vyskytovali mezi Čechy i Němci – a rovněž popisuje na konkrétních příkladech osob z jeho městečka, jak ti největší „lumpové“ unikli a potrestáni byli hlavně ti nevinní. To můžeme vyčíst i z Pausewangové popisu krušné, téměř 900 kilometrů dlouhé cesty vyhnané matky se 6 dětmi.

Dalším společným rysem je nezaujatost a nečernobílost jejich vyprávění. Všechny knížky jsou pozoruhodné nezahořklým, laskavým postojem svých vypravěčů – například Pedrettiové hrdinka Anna říká, že „ví, co Němci Čechům provedli [a také] co Češi provedli Němcům“, ale „ona, na rozdíl od mnoha krajanů, necítí k Čechům nenávist“ (Pedretti, 78). Jak Sigmund, tak Pausewangová zmiňují řadu dobrých Čechů, kteří jim v jejich strastech podali pomocnou ruku nebo alespoň vyjádřili lítost. Sigmundovo vyprávění, věrně zprostředkující pohled dítěte, téměř nikoho nehodnotí, pouze popisuje – používá-li autor přeci jen ironii, je to téměř výhradně proti přeběhlíkům a komunistům. Při popisu nelítostného chování některých Čechů jedním dechem dodává „ještě jednou bych chtěl zdůraznit slovo někteří“ (Sigmund, 93). Pausewangová také nezakrývá, že její otec, který ve válce zahynul, měl nacistické postoje. Režisér rozhlasové hry, na níž byla její kniha zpracována, uvádí, že autorka poskytuje na dané události „nesentimentální, ale působivý a až dokumentární pohled“ [25].

Za nebývale objektivní je považována i publikace manželů Hahnových „Sudetoněmecké vzpomínání a zapomínání“ (v češtině vyšla roku 2002), zabývající se komunitou odsunutých Němců, jejich vzpomínkami a postoji. Autoři v ní vysvětlují fungování kolektivní paměti a jak zapomínání slouží jako „prostředek [...] k překonávání utrpěných traumat“, ale i k „politické legitimizaci nových poválečných poměrů“ (Hahn, Hahnová, 17). Ačkoli jsou sami Němci, ukazují, jak se Sudetoněmci výrazně vymezovali už před válkou na základě nacionální ideologie, jejich sebelítost a „selektivní vzpomínky“ – kupříkladu jak snadno zapomínají na Henleina a jeho napojení na nacisty – i jak odmítají vzít na vědomí odbornou literaturu, která ukazuje, že věci nejsou tak černobílé.

V oblasti populárně-naučné a vzpomínkové literatury vyšla zvláště po roce 2000 i řada knih od českých autorů. V roce 2003 publikoval mladý redaktor Jiří Nebeský útlou

knížku „Příběh lágru“, v níž nemapoval obecné zacházení s Němci v poválečné ČSR, jak bylo dosud pro naučnou literaturu typické, neboť toto téma je podle něj „na celostátní úrovni [už] rámcově zpracováno“ (Nebeský, 5) – namísto toho se zaměřil na jeden konkrétní trestní tábor pro německé vězně v Hranicích na Moravě. K sepsání knihy jej vedlo přesvědčení, že „zvěrstva, ke kterým v táboře docházelo, by neměla zůstat skryta“, protože jsou „součást[í] stále ještě živého traumatu“ (Nebeský, 51). V knize pracuje jak s fakty – např. výčtem protiněmeckých opatření a trestů (Nebeský, 24–29) či zajímavým srovnáním, kdo všechno byl trestán jako kolaborant a jak by to vypadalo u komunismu (Nebeský, 33) – tak se svědectvími internovaných. K českému zacházení s německými civilisty je značně kritický – mluví o „protiněmeckém teroru“ (Nebeský, 23) a „bludné ideji perzekuce“ (Nebeský, 24) a říká, že „tvrdit dnes, že ‚jiné řešení nebylo možné‘ či hledat ‚kdo si začal‘ je krátkozraké a dětinské“ (Nebeský, 13).

Ve stejném roce vyšla i kniha „Odsun Němců v dobytčáku ze Žulové do Furth in Walde“ od J. Dubiela von Leracha, která, jak už název napovídá, mapuje jednotlivé osudy odsunutých německých rodin před odsunem a v jeho průběhu. Ten si dle von Lerachova podání v mnohém nezádal s transporty Židů a atmosféra ve vagonu byla často značně vyhrocená. I zde autor usiluje o co největší hodnověrnost a vyváženost – ukazuje jak pohled Němců („Tak potupně, jako nějakí cizáci, opustit náš starý dům“ (Dubiel von Lerach, 6)), tak Čechů („Jak cestovali naši lidé do jejich lágrů“ (Dubiel von Lerach, 24)).

Nedáale vycházely i publikace spíše odborné – datová příručka „Cesta k dekretům a odsunu Němců“ (2002), usilující o objektivní pohled prostřednictvím nekomentovaných fakt a dat, první informační materiál pro učitele věnovaný čistě odsunům, s názvem „Téma: Odsun – Vertreibung“ (2002) (více viz podkapitola Pedagogický diskurz) či „Návraty sudetské otázky“ od historika V. Houžvičky z roku 2005. Tato knížka, oceňovaná v Česku i v Německu pro svou komplexnost a vyváženost, se zaměřuje na problematiku česko-německých národnostních sporů, ale rozebírá rovněž kontroverze týkající se dekretů a poukazuje na správnost dekretů z hlediska právního řádu. Autor poskytuje výrazně širší pohled na problematiku, než je obvyklé: mapuje tragickou historii odsunů ve 20. století a rozebírá velmi zešíroka příčiny a formování myšlenky odsunů. Mezi soudobými historiky se řadí spíše k těm konzervativnějším – odsun označuje za „drastick[ou] variant[u] vyústění desítky let trvajících sporů“ (Houžvička, 298), při níž nebyl prostor na rozplétání „jemného přediva vin a dílčích selhání“ (Houžvička, 293), neboť další soužití Čechů a Němců nebylo jednoduše možné

(Houžvička, 299). Naopak kritizuje „postmoderní přehodnocování dějin“ (Houžvička, 245), v jehož rámci je „Beneš demonizován jako český šovinista“ (Houžvička, 246). Otázka, zda „nebylo možné jiné, méně radikální řešení“ je podle něj dnes už irelevantní (Houžvička, 299).

Až koncem desetiletí pak postupně vychází rozsáhlé několikasvazkové historiografické dílo „Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951“, které vzešlo z dlouhodobé spolupráce a výzkumu T. Staňka a švýcarského historika Adriana von Arburga. Na rozdíl od předchozích Staňkových publikací se jedná o vysoce odbornou práci psanou akademickým jazykem, uvádějící řadu statistik, citací a dobových fotografií, prostou subjektivitu či emocionálních hodnocení. Jen pro zajímavost lze uvést, že celé dílo je uvedeno citací V. Havla, který mu vyjadřuje podporu a ocenění, neboť jsme „sami sobě [...] hlubší rozbor dlužní“ (Arburg, Staněk, 3).

Někdy také byla problematice odsunů věnována kapitola v rámci obecněji zaměřených knih – například v publikaci „České průšvihy aneb prohry, krize, skandály a aféry českých dějin let 1848-1989“, představující úseky národních dějin, na které nemůžeme být příliš hrdí a které „snižovaly lesk národních snah, pitvořily je, karikovaly a stavěly českou společnost do politováníhodného, trapného světla“ (Kocián et al., přebal). Vztahům s Němci se věnuje několik kapitol, zejména pak kapitola „Zločiny vyhnání, aneb, Temné pudy české duše“. Autoři v ní uvádí velmi emotivní, syrově barvitá svědectví Němců o krutém zacházení, která „nevyznív[ají] pro český lid lichotivě“ (Kocián et al., 151).

V knize „Historie na rozcestí“ (2013) o klíčových okamžicích našich dějin a jejich alternativních řešeních pak najdeme kapitolu již dříve zmiňovaného historika J. Kučery „Nechtění spoluobčané“ s podnadtisem „Československo po nezdařeném odsunu Němců“. Autor uvádí, že „neexistuje v moderních dějinách českých zemí období, na něž by byly rozporuplnější názory“ a ukazuje různé pohledy (Smetana et al., 127). Představa, „že by odsun neproběhl vůbec“ (Smetana et al., 128) je i podle něj nemyslitelná, neboť by to „mohlo vyvolat frustraci a ještě silnější vzednutí národního radikalismu“ (Smetana et al., 137). Rozebírá však, jak by to bylo mohlo být jinak, předkládá alternativy spojené s méně známými skutečnostmi či souvislostmi.

Mezi těmito odbornými a populárně-naučnými knihami vyčnívají dvě díla z opačných extrémů: „Edvard Beneš – likvidátor“ Sidonie Dědinové z roku 2003 a

„Odhalená tvář Němců“ od Vacka a Krutiny z roku 2013. Ačkoli je dělí deset let a k problematice zauímají zcela opačný postoj, mají tato díla mnoho společného. Předně chtějí přinést přelomové důkazy a změnit obecně přijímaný pohled na odsuny, který je podle nich zkreslený. Dědinová kritizuje, že se „dodnes v Čechách tvrdí, že německé obyvatele vyhnal spontánní lidový hněv [...] – jenom ne vláda“ (Dědinová, 23) a Vacek s Krutinou si zase stěžují na „zveličování české spravedlivé odplaty“ (Krutina, Vacek, 10).

Obě knihy přicházejí s určitými teoriemi, místy až konspiračními, a obě nemají za cíl čtenáře pouze neutrálně informovat, nýbrž vyznívají až agitačně. Autoři obou publikací také používají hodnotící a často velmi expresivní lexikum, které přispívá k vysoké emotivitě textu – Dědinová např. „zparchantělé“, „dělá hanbu“, „smutně proslulý“ či „hrobníci a likvidátoři česko-slovenské demokracie“, Krutina s Vackem zase „sudetácké lži“, „nehoráznost“, popisky jako „děsivá fotografie zachycující...“ a nadpisy kapitol znějící jako titulky bulvárních novin: „Nekonečná německá drzost“, „Obrovská německá lež“, „Neuvěřitelné!“. Koneckonců, už názvy obou knih jsou expresivní a mají za cíl upoutat pozornost.

Dědinová „hanebný ‚odsun‘ německých obyvatel“ (Dědinová, 11) považuje za „největší katastrof[u] českých a slovenských dějin“ (Dědinová, 14). Ve své knize, kterou označuje za „dokumentární román“, se snaží prokázat, že odsun byl zcela neoprávněný, a to předně na základě toho, že „vláda Národní fronty zvaná Košická, stejně jako [...] Edvard Beneš, byli od jara 1945 nelegitimními uchvatiteli moci“ (Dědinová, 9). Proti Benešovi obecně vystupuje velice ostře, podává ho jako nelidského („řídí genocidu“ (Dědinová, 140)). Vše také vykládá ve světle protiněmeckých postojů – přichází tak např. s konspirační teorií, že atentát na Heydricha byl naplánován vlastně kvůli tomu, aby se naplno projevil německý hněv a tím se umožnily odsuny (Dědinová, 146–7). Naopak nešetří lýtostí k odsunutým Němcům: „Od nynějška nemají žádná práva. Ve vítězném světě se za ně nikdo nepostaví,“ (Dědinová, 216) a kritizuje „rozdmýchávání nenávisti vůči skupinám a jednotlivcům, kteří se v té době nemohli skoro žádnou praktickou ani právní cestou bránit“ (Dědinová, 10). O jejich (možných) vinách však naprosto mlčí.

Krutina s Vackem pak zastávají názor zcela opačný. V jejich značně černo-bílém pojetí „[s]lušní a hodní Němci za války neexistovali“ (Krutina, Vacek, 7), nýbrž „Němci jako národ stáli všichni věrně za Hitlerem po celou válku“ (Krutina, Vacek, 7). S takovým

zjednodušujícím předpokladem pak už není divu, že odsuny podle nich představovaly „vysoce mírnou a zcela spravedlivou odplatu“ (Krutina, Vacek, 12).

Roku 2001 vyšel román „Habermannův mlýn“ Josefa Urbana. Jednalo se o nejspíše první beletrické dílo, které otevřelo téma poválečné msty Čechů na zcela nevinných německých sousedech – v tomto případě dokonce na muži, který jim i přes rizika za války pomáhal. Jak se dalo očekávat, kniha vzbudila mezi českými čtenáři silné emoce a jak pozitivní, tak velmi kritické reakce. Autorovi předně bývá vyčítáno, že použil reálnou osobnost z reálné vesnice, avšak okolnosti její smrti i další prvky příběhu si zcela vymyslel. Například „Český svaz bojovníků za svobodu“ na svých stránkách uvádí, že Habermannův mlýn, stejně jako mnoho dalších knih, dnes překrucuje historii, a vyčítá románu „účelové prezentování historických událostí a podsouvání rádobý nových a osvětlených pohledů na všeobecně známé skutečnosti“ či „relativizaci německé viny“ [26].

Ať už byl román jakýchkoli kvalit, můžeme o něm s jistotou říci, že spustil vlnu publikování dalších beletrických děl zaměřujících se na krušné osudy německých obyvatel ČSR po válce. Roku 2004 vyšel překlad románu J. Berniga „Čas nikoho“, v němž se hlavní hrdina Antonín snaží pomoci uprchlé zraněné Němce, i když „patřila k těm, kteří byli ze všech nejhorší, co svět světem stál“ (Bernig, 38). Bernig ukazuje různorodé postoje Čechů, přičemž ten po válce asi nejrozšířenější vyjadřuje člen Rudých gard slovy: „Nejsme nic než věrný odraz vašeho dřívějšího života. [...] Komu to chcete vyčítat?“ (Bernig, 187). Roku 2006 následuje román J. Hanibala „S pečetí viny“, sledující válkou poznamenané osudy dvou bratrů, kteří představují dva zcela odlišné postoje k Němcům – jeden ten smířlivější („Tihle nic neudělali“ (Hanibal, 462)), druhému jsou i uvalené tresty málo („Všichni jsou stejní“ (Hanibal, 462)). Celkově román vyznívá spíše na obranu nevinných Němců – najdeme v něm fráze jako „Proč by je vyháněli? Nikomu přece neublížili, nic neudělali“ (Hanibal, 461) a také kritiku chování Čechů – gardista Rýdl není krutý jen proto, že mu zabili syna, nýbrž „to musí být v něm, ta krutost, touha po pomstě“ (Hanibal, 469).

O rok později vychází kontroverzní román J. Tichého „32 hodin mezi psem a vlkem“. Autor v něm popisuje veřejné zastřelení osmi Němců v Novém Boru a hned v úvodu říká, že se „dodnes traduje malá česká lež: vysídlení Němců nám nařídily velmoci. Odsun se netýkal odpůrců nacismu. Pokud přitom zahynuli nevinní lidé, byly to

jen ojedinělé excesy..." (Tichý, 5). Jeho kritici hlavní problém spatřují v tom, že některé postavy, popisované jako charakterní či kladné, byly členy NSDAP, či dokonce SS. Příkladem může být primář Träger, který je v románu popraven za to, že poukazoval na násilné bezprávní ze strany gardistů, v reálu však patřil k oběma výše zmíněným nacistickým složkám. Velký rozruch vyvolalo roku 2011 i uvedení divadelní hry na motivy této knihy ústeckým divadelním souborem – na premiéru v Novém Boru se sešla celkem početná demonstrace s transparentem „Dnes oslava zločinců z NSDAP a SS“ [27].

Dvě knížky týkající se problematiky odsunů vydal i spisovatel R. Neugebauer, který bývá oceňován za čtivé, ale současně historicky přesné vyprávění bez přehnané emotivnosti [28], [29]. Téma zpracovává vzpomínkovou formou z pohledu pozdější doby, což mu umožňuje podat z první ruky nejen bouřlivé období poválečných odsunů z pohraničí, ale také poskytnout obraz života vysídlelců o několik desetiletí později, obvykle prodchnutého pocitem křivdy a vykořeněnosti. Kniha „Pomoc pro Erlictál“ vyobrazuje návrat některých vysídlených Němců do českého pohraničí po převratu a jejich konfrontace s Čechy, kteří zaujali jejich místa. V „Pojed' s námi“ Neugebauer mj. představuje osud jednoho z předních sudetoněmeckých politiků, Waltera Branda a také ukazuje často chybějící sebereflexi vlastních činů u vyhnaných Němců, a to i u těch, kteří skutečně měli vlastní vinu.

Jedním z nejznámějších děl o odsunech Němců se stal syrový román Kateřiny Tučkové „Vyhnání Gerty Schnirch“ z roku 2010. Tučková sama nehodnotí a usiluje ukázat problém v celé jeho komplexnosti. Rozdílné perspektivy představuje pomocí jednotlivých postav. Sama titulní hrdinka je sice nevinná, její otec i bratr však byli nadšení nacisti a jejich potrestání jí přijde logické: „Gertu ani nenapadlo otce litovat [...] Byla přesvědčená, že si zaslouží potrestat“ (Tučková, 173). Přesto ji přijde zprvu nemyslitelné, že by ona měla být trestána za viny jiných: „Trest Němcům? Všem Němcům? Nebo trest Němcům, kteří se provinili, kteří pomáhali budovat Říši?“ (Tučková, 80). Na složitost viny ukazuje například i situace, kdy je i se svým miminkem odsouvána z Brna vedle skutečných udavačů a kolaborantů a říká si, „co komu udělala [...] že je tlačili z města vedle takových“ (Tučková, 93). Autorka také často vytváří paralely mezi válečným chováním německých nacionalistů a poválečným chováním Čechů: „Stejnou vášeň vídala i za války. Jenže teď způsobila, že se na ulicích řvalo: Smrt Němcům!“ (Tučková, 82) a ukazuje, jak kolektivní vina dopadla i na nevinné: „Tady totiž budou pykat všichni, i ti Němci, kteří byli v odboji“ (Tučková, 153).

Pohled pochopení a lítosti nad tvrdým osudem českých Němců představuje paní Zipfelová, která se německých žen i s jejich dětmi ujala a postupně se jim stala téměř matkou. Divoký odsun brněnských žen označuje za „nelidský“ (Tučková, 218) a vyjadřuje názor, že „i kdyby byla jedna z nich [manželka nacisty], copak takové ženské s malýma děckama za něco můžou? [...] Houby věděly, co se děje, zůstaly doma a čekaly, že když nic neudělaly, tak jim taky nikdo neublíží. Akorát že se spletly“ (Tučková, 219–220).

Naopak postavy jako Hanák reprezentují pohled Čechů, kteří vidí v odsunu spravedlivou odplatu: „Každý Němec [...] je vinný, ženská, slyšíte? To Němci si odsouhlasili obsazení Československa, všichni. A všichni Čechoslováci tím trpěli, jasné? Tak teď to všichni Němci pěkně odnesou“ (Tučková, 172). Tito lidé byli rozhodnutí to s Němci jednou provždy skoncovat: „Dobrý Němec je jediné mrtvý Němec, rozuměl jste?“ (Tučková, 179).

A konečně Gertin přítel Karel je obrazem naivního názoru běžných, neinformovaných lidí, zvláště v období komunismu – přesvědčuje Gertu a snad i sám sebe, že „[c]elá otázka deportací proběhla ve shodě s Červeným křížem“ a že těm pár excesům „nemohl po válce nikdo zabránit, nálada byla taková“ (Tučková, 236). Odsuny podle něj nebyly „žádná tragédie oproti tomu, co tu za těch šest let napáchali oni, nacisti. Šlo o mladou republiku“ (Tučková, 252).

Tento román v mnohém připomíná o něco starší dílo Radky Denemarkové, „Peníze od Hitlera“ (2006) – oba vypráví příběh mladých německých dívek, jimž životem otřásla kolektivní vina jejich národa a které se ve stáří snaží vybojovat alespoň nějakou spravedlnost. Obě autorky také za román obdržely cenu Magnesia Litera. Hrdinka Gita Lauschmanová je však jednoznačněji nevinná (jedná se o Židovku navrátivší se z koncentráku) a také styl díla je odlišný – vyznačuje se nedořečenými větami, asociacemi a metaforami. K. Cimalová ve své diplomové práci poukazuje na „autorčino výrazné užívání germanismů v mluvě Čechů vytýkajících Gitě Lauschmannové příslušnost k německé kultuře“, čím se snaží „dotknout se svědomí Čechů“ (Cimalová, 21).

Roku 2012 vyšel další román Josefa Urbana zabývající se nevinými oběťmi poválečné doby, „Sedm dní hříchu“. I v tomto případě vyvolal určité kontroverze, ačkoli zdaleka ne tak silné jako Urbanovo první dílo, neboť čtenářská veřejnost už si za tu dobu

na tuto tematiku v mnohém zvykla. Vykreslení postav a jejich chování však může působit příliš černobíle a některá místa znějí až pateticky, např. když při propuštění hrdinovy manželky Agnes z „lágru“ pro německé zajatce „stín trnové koruny padal přímo nad její hlavu“ (Urban 2012, 219). Odsuny Němců hrají poměrně důležitou roli i v románu „Kavky nad městem“ Vlasty Duškové z roku 2014, sledujícím neradostné osudy jedné česko-německé rodiny. Ve stejném roce vyšla také drobná knížka „Kathy“ od J. Štiftera, která poskytuje opět o něco jiný pohled na problematiku: sleduje těžký úděl české manželky Němce, která zůstala sama s dětmi a které je, přes veškerou její nevinu, řečeno: „prostě sem už nepatříte“ (Štifter, 20).

Publikovány byly také překlady zahraničních románů, jako je „Bez paměti“ od Emmy Braslavsky roku 2010, kniha zachycující osudy komunity německých vyhnanců ve Východním Německu v 70. letech, která je současně kritikou komunistického režimu, jeho manipulace se vzpomínkami a snahy těžkou minulost zcela vymazat. Autorka tohoto tragikomického románu nešetří nikoho – Čechy ani Němce – a kniha tak je dle J. Kopečka „sond[ou] do svědomí a historie sudetských Němců“ [30]. H. Kennelová zase ve svém románu „Bergersdorf“, česky vydaném roku 2011, líčí na základě historických dokumentů a svědeckých výpovědí (a to jak Čechů, tak Němců) téměř idylický život obyvatel německé vesnice na Jihlavsku během války, jejich rozčarování po jejím skončení i tvrdou odplatu Čechů, včetně nedávno odhaleného masakru německých obyvatel na louce Budínka.

V oblasti překladové literatury dotýkající se tématu odsunů však důležitější roli zastávají knihy populárně-naučné od západních historiků, mezi něž se později zařadí i Loweův „Zdivočelý kontinent“. Na rozdíl od něj se však obvykle nejedná o díla zabývající se vyloženě danou problematikou, ale spíše obecněji pojednávající např. o druhé světové válce či událostech po ní, přičemž odsunům je obvykle věnována kapitola. V přístupu k odsunům mají tito autoři mnoho společného jak mezi sebou, tak s Keithem Lowem – obvykle se snaží ukázat jak příčiny a důvody českého hněvu („etnické nepřátelství probuzené zcela přirozeně válkou“ (Naimark, 113)), tak utrpení německých civilistů a neochotu Čechů zabývat se jejich vinou či nevinou (lidé „nedělali rozdíl mezi henleinovci a antifašisty“ (Naimark, 107); „vysídlení byli téměř všichni Němci – i demokraté, i antifašisté“ (Zimmermann, 215). Odsuny se také často snaží zasadit do širšího kontextu válečných a poválečných událostí, stejně jako Lowe, a tak jako on místy užívají i hodnotící výrazy, ironii či vyprávěcí styl.

První z těchto knih jsou „Plameny nenávisti“ od Normana Naimarka, vydané roku 2006, které mapují etnické čistky a genocidy 20. století. Americký historik v ní ukazuje určité paralely mezi odsuny Němců a sovětskými deportacemi Čečenců, ačkoli uznává, že „[k] vyhnání Němců měli Češi pádnější důvody“ (Naimark, 14) a odsuny označuje za „spontánní odplat[u] za okupaci“ (Naimark, 113). Jinak však autor Čechy nešetří a odsuny popisuje ve velmi temném světle jako jednu z etnických čistek; barvitě líčí všemožná protiněmecká opatření, ale i násilí či situaci v trestních táborech – dočteme se tak například, že „ženy a dívky [...] byly, jak bývá při etnických čistkách zvykem, sexuálně zneužívány, týrány a ponižovány“ a že se k nim Češi chovali jako k „lovné zvěři“ (Naimark, 110). Autor ukazuje beznadějně postavení sudetských Němců, kteří „neměli kam utéct, [a tak se jim] Češi mohli po libosti mstít“ (Naimark, 109). Rovněž kritizuje roli vlády, která se nejen „nedokázal[a] postavit sílící vlně nacionalismu, který žádal odvetu“ (Naimark, 106), ale dokonce protiněmecké nálady „záměrně rozdmýchávala“ (Naimark, 107).

O rok později vyšel překlad rozsáhlého historiografického díla Tonyho Judta „Poválečná Evropa“. Odsuny jsou zde probírány poměrně stručně v kapitole „Dědictví války“ v rámci velkých poválečných přesunů obyvatel, popisovaných jako „stále se rozrůstající zástupy [...] vyhnanců zbavených svých domovů, [...] ztroskotanci a vydědění“ (Judt, 23). Judt se však zabývá i některými méně častými souvislostmi odsunů – uvádí například, že komunisté „podněcovali k vyhánění etnických Němců“ (Judt, 60) a že současně vyhnáním Němců na sebe Češi „přivolali německé nepřátelství, což ještě prohloubilo jejich závislost na sovětské ochraně“ (Judt, 140). Rozebírá také, proč nebyla okamžitá sebekritická reflexe odsunů v poválečné době možná: „Uším současníků znělo nepřipustně, když někdo o vyhnání Němců hovořil jako o ‚zločinu proti lidskosti‘ pár měsíců po“ odhalení zločinů nacistů (Judt, 26). K tématu odsunů se Judt ještě jednou vrací v úplném závěru knihy, kdy v argumentaci ne nepodobné té Loweově kritizuje ideu, že „všechny podoby kolektivního trestání jsou naprosto srovnatelné [...] a ti, kdo jim padli za oběť, si proto zaslouží stejný projev úcty“ (Judt, 851) a varuje před riziky toho, když se „přespříliš oddáváme kultu uctívání těch, kdo v minulosti trpěli“ (Judt, 851). T. Snyder ve svém díle „Krvavé země“, v češtině vydaném roku 2013, rozebírá do hloubky hlavně polské odsuny Němců. Za zmínku však jistě stojí jeho pozoruhodné přirovnání, podle něž byl odsun vlastně na hlavu postavený *Generální*

plán Východ – místo německé expanze na východ však byli Němci odsunuti na západ (Snyder, 305).

Ze stylu těchto populárně-naučných historiografických překladů lehce vybočuje kniha německého literárního vědce H. D. Zimmermanna „Dějinné sousedství Čechů a Němců“ (v češtině 2012), která zaujímá mnohem jasnější stanovisko kritizující odsuny a tento postoj se do určité míry projevuje i ve formě. Odsunům se věnuje kapitola „1945: Odsun aneb vyhnání Němců“, v níž autor označuje odsun za „bezprávi“ (Zimmermann, 215), za nějž ho podle něj musí považovat každý, kdo uznává lidská práva a které „nelze omluvit ani strašlivým bezpráviím spáchaným nacisty, neboť bezprávi se od sebe nedají odečítat“ (Zimmermann, 215). Přichází rovněž s kontroverzním tvrzením, že „násilnosti, jichž se v prvních týdnech dopouštěly české revoluční gardy, nebyly jen výbuchy spontánní pomsty, nýbrž byly částečně naplánovány již v Londýně: říkalo se tomu ‚řízená revoluce‘“ (Zimmermann, 214-215); tento názor se objevil i v dříve zmiňované publikaci Sidonie Dědinové „Edvard Beneš – likvidátor“.

V posledních letech také opět vyšlo několik pamětnických děl českých autorů – můžeme zmínit například „Dějiny osobně prožité a protrpěné“ (2014), již několikátou publikaci J. Škrábka, který přináší zajímavý, jiný úhel pohledu na odsuny – podle něj bylo možná pro Němce pořád lepší být odsunutí, protože v Čechách byli „těžce šikanováni“ (Škrábek, 90). Podobně jako dříve zmiňovaný Sigmund i Škrábek zdůrazňuje provázanost obou kultur i jednotlivých rodin, na rozdíl od Sigmunda však chování svých sousedů hodnotí: „Za toto selhání by měl být souzen a odsouzen“ (Škrábek, 108). Je velmi kritický jak k nacistům („zvěrstva páchaná nacisty za války“ (Škrábek, 136)), tak k Čechům: „My jsme se po květnu 1945 jako vítězové nechovali k Němcům spravedlivě – a tudíž ani rozumně“ (Škrábek, 137). Ukazuje, že i mezi odsunutými Němci jich mnoho nezahořklo a po nástupu komunistů nás „mnozí upřímně litovali“ (Škrábek, 125). V souvislosti s komunismem také zmiňuje nucené mlčení o odsunech i „rozsah českého gestapismu“ (Škrábek, 137).

Roku 2015 vyšla kniha „Směli jsme zůstat: alternativní pohled na česko-německé soužití“ od J. Poláka, který usiluje podat co nejobektivnější pohled na česko-německé vztahy a zvláště jejich nešťastné vyústění a uvést na pravou míru některé mýty a polopravdy, které je obklopují. Snaží se přivést český národ ke kritické sebereflexi a přimět jej uvědomit si, že často trpěli zcela nevinní lidé – a tím přispět ke zlepšení

vztahů s německou stranou. O rok později byl publikován překlad knihy německé autorky P. Laurinové „Osudy Němců z Jizerských hor“, sbírka stručných „medailonků“, životních příběhů rozličných odsunutých obyvatel Sudet, která vzešla z původní putovní výstavy.

Můžeme tedy vidět, že literární diskurz, do nějž „Zdivočelý kontinent“ vstupuje, se odsuny zabývá již dlouhou dobu z rozličných úhlů pohledu, o excesech a nezákonném násilí při nich mluví otevřeně, ačkoli míra české viny je ve společnosti i v dílech samotných stále vnímána kontroverzně a různorodě. Historik Spurný dodává, že v dnešní době už jsou čeští historikové součástí světové historické vědecké komunity, jejíž členové společně hledají, jak se na dané události dívat. Neplatí již tedy idea, že „český historik má mít český pohled“. Svou roli podle Spurného hraje i časové vzdalování od daných událostí, způsobující rostoucí kontextualizaci při jejich nahlížení (Spurný, ústní sdělení, 18. 7. 2016). „Zdivočelý kontinent“ (či přesněji jeho pojetí odsunů) tedy rozhodně má na co navazovat, v současném kontextu by neměl působit konspiračně ani rozbouřit vody odhalením převratných informací, naopak zapadá do stylu a rétoriky historiografických knih posledního desetiletí, a to jak zahraničních (Judt, Snyder, Neimark), tak českých (Staněk, Houžvička).

3.2 Pedagogický diskurz

Obdobný, ovšem jednodušší vývoj můžeme sledovat i u diskurzu pedagogického. Během socialismu se ve výuce o odsunu Němců v drtivé většině mlčelo. Budoucí pedagogové se o něm tedy během své univerzitní přípravy mnoho neučili a „pokud vůbec, tak určitě ve smyslu, že byl spravedlivý a nutný“. V 80. letech, kdy nejtuzší normalizace již povolila, si ovšem už studenti „leccos zjišťovali odjinud“. Lišil se samozřejmě i přístup jednotlivých vysokoškolských pedagogů, od zarytých marxistů po ty, kdo se odvážili říci více, než bylo tehdy běžné. (Paszeková, ústní sdělení, 14. 7. 2016)

Po převratu pak učitelé „vše doháněli, jak to jen šlo“, čerpali zvláště z příruček a učebnic, které rychle vydávalo nakladatelství SPN (např. Československo v letech 1945–1948), ale i z pramenných materiálů, které byly konečně dostupné (Paszeková). Také pedagogické fakulty se začaly tématu věnovat mnohem otevřeněji a podrobněji. Zcela nezaujaté podání však bylo ztěžováno tehdejšími výpady německého Landsmannschaftu, na něž se vyučující snažili reagovat, a rovněž usilovali „uvést na pravou míru některé omyly neustále opakované veřejnými sdělovacími prostředky“ (Dřevíkovský, ústní sdělení, 7. 7. 2016).

Zajímavé je, že v současné době už toto téma, zdá se, ustupuje opět do pozadí – jak uvádí poměrně čerstvý absolvent, „tomuto klíčovému tématu byla věnována pouze jedna hodina semináře z dějin 20. století. Během ní zazněl referát a vyučující jej doplnila základními údaji i růzností názorů na toto téma.“ Tématu se kromě toho dotkli už jen v hodině didaktiky coby „příkladu kontroverzního tématu, které je třeba vyučovat [...] s důrazem na nejednoznačnost jeho výkladu.“ (Kuneš, ústní sdělení, 10. 7. 2016) Na jiné pedagogické fakultě se téma probíralo převážně formou diskuze jak o problematice samotné, tak o tom, jak ji podávat, mj. zda užívat termínu „odsun“ či „vysídlení“. Studenti byli seznámeni také s různorodými statistikami. Jak téma podávat si měli „kriticky vyvodit“ sami (Zelinka, ústní sdělení, 23. 12. 2016).

Postupně se také rozjelo doškolování středoškolských učitelů ohledně tohoto tématu – v poslední době např. projekt Historického ústavu Jihočeské univerzity a pasovské univerzity, jenž se věnoval kromě osudů odsunutých Němců i Zlaté stezce a útěkům za Železnou oponu a jehož součástí byl online modul mapující soužití obyvatel na česko-bavorské hranici. (Dřevíkovský) K dispozici mají vyučující také informační materiály pro pedagogy „Téma: Odsun – Vetreibung“ (viz níže) a „Rozumět dějinám“,

vydané po roce 2000. Jinak si učitelé vybírají zdroje dle vlastního uvážení – opakovaně uvádějí portál Moderní dějiny, který obsahuje mnoho materiálů k danému tématu (Paszeková, Kuneš), dále odborné i populárně-naučné knihy jako „Exodus“ od Quida Knoppa, „Sudetští Němci v roce 1938“ od Detlefa Brandese (Dřevikovský) nebo „Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu“ od Pavla Tigrida (Paszeková).

Téma to každopádně pro pedagogy není snadné. Označují jej za „jedno z nejkontroverznějších témat naší historie“ (Kuneš) či „jeden z neurastenických momentů našich moderních dějin“ (Paszeková). Shodují se na tom, že problematika viny je komplikovaná, na jednu stranu bylo v mnoha případech jednání Čechů očividně špatné, na druhou stranu vzhledem k událostem předchozích let i pochopitelné (Dřevikovský, Kuneš, Paszeková). Čerství pedagogičtí absolventi zauímají poměrně přísný postoj vůči poválečnému chování Čechů – Zelinka vyjadřuje lítost nad ztrátou ekonomického i kulturního kapitálu a smutek z toho, „kam nás všechny ideologie dotlačily“, a Kuneš uvádí, že s formou divokého odsunu „rozhodně nelze souhlasit“, a kritický je i ke kolektivnímu zabavování majetku Němců – zatímco Dřevikovský coby zástupce střední generace učitelů, studujících v 90. letech, je v tomto ohledu mnohem zdrženlivější – odmítá „vyvozovat z odsunu nějakou českou vinu“, neboť podle něj „asi nebyla jiná možnost“, a zdůrazňuje, že se „rádo zapomíná na naše oběti“ (o čemž ovšem mluví i Zelinka). Paszeková uzavírá, že odsuny by pro nás měly být ponaučením.

V rámci výuky dějepisu učitelé většinou tematicke odsunů věnují jednu až dvě vyučovací hodiny, případně další v rámci volitelného dějepisného semináře pro studenty, kteří se již na historii více zaměřují. Ačkoli, jak jsme si ukázali v předchozím odstavci, na odsuny samozřejmě mají svůj osobní názor, téma se snaží podat „co nejobektivněji, nabídnou fakta, prameny, důsledky – aby si žáci mohli utvořit vlastní podložený názor“, tedy vyhnout se tomu, aby žákům podávali „jakoukoliv subjektivní interpretaci“ (Paszeková). Žáky také upozorňují na obtížnost tohoto tématu a vedou s nimi diskuzi (Paszeková, Zelinka). Vyučující se obvykle snaží zařadit i autentické materiály jako videa se svědectvími (Zelinka), případně tematický film – např. Habermannův mlýn (Dřevikovský, Kuneš). Další vyučující zmiňuje spolupráci s organizací Člověk v tísni v rámci projektu „Příběhy bezpráví“ (Paszeková).

Co se týče studentů, většinou mají určité základní povědomí o „nějakém odsunu“ (Zelinka), ale často jsou „šokováni, jaká zvěrstva probíhala zejména během tzv. divokého

odsunu" (Kuneš). V několika případech se naopak dokonce vyskytly „radikální názory, že to všechno bylo správné – odplata za české oběti" (Zelinka). Mnozí (zvláště v oblastech pohraničí) reagují i příběhy, které slyšeli od svých rodičů a prarodičů – ti jsou také nejčastějším zdrojem, který formuje názor mladých lidí na odsuny, jako další lze zmínit média (Dřevíkovský, Paszeková).

3.2.1 Výukové materiály

V učebnicích dějepisu se toho o odsunech obvykle mnoho nedočteme. Učebnice Dějiny 20. století vydaná roku 2005 nakladatelstvím Dialog se zaměřuje hlavně na důsledky pro odsunuté Němce, uvádí také rozdíly v uváděných počtech oběti, ovšem vůbec nezmiňuje excesy ani masakry, ke kterým při odsunech došlo (Mandelová et al., 100). Učebnice dějepisu pro 9. ročník ZŠ od nakladatelství SPN z roku 2006 se o odsunech zmiňuje pouze pár větami v kapitole zabývající se Postupimskou konferencí, přičemž alespoň uvádí, že při nich došlo „i k četným násilnostem, které trvale zatížily poválečné vztahy v Evropě" (Kuklík, Kocian, 85). Učebnice Dějepis 9 od nakladatelství Prodos z roku 2000 už odsunům věnuje více prostoru, rozlišuje mezi organizovanými a divokými a probírá podrobněji jejich důsledky, ovšem jen pro Českou republiku. Na konci navíc dodává, že „jiné řešení situace v pohraničí vzhledem k tomu, jak se Němci v průběhu války chovali a jaké hrůzy způsobili, nebylo tehdy přijatelné" (Burešová, 78).

Prvním materiálem pro učitele zaměřeným čistě na problematiku odsunů byla příručka „Téma: Odsun – Vertreibung“, vydaná roku 2002. Dokument se skládá ze čtyř částí – historického přehledu vývoje česko-německých vztahů během První republiky, Geneze odsunu (včetně mezinárodních souvislostí), Odsunu a Interpretace odsunu. Ukázána je rovněž situace vystěhovaných Němců v Německu.

Autoři celkově usilují o vyvážený pohled zasazený do souvislostí – odsun nevnímají jako izolovaný jev, ale pojmají ho jako „ztroskotání osm století trvajících soužití Čechů a Němců" (Beneš et al., 2002a, 4) – proto také podle nich „Odsun Němců z ČSR [...] nelze interpretovat jako mstu vítězů nad poraženými" (Beneš et al., 2002a, 4). Zdůrazňují, že odsun je „mnohvrstevnatý jev“, že existují různé úhly pohledu a jak je důležité „mít i znalosti z prováděných [...] historických výzkumů, mít možnost pracovat s ověřenými fakty a prokázanými souvislostmi" (Beneš et al., 2002a, 5).

Příručka přináší řadu faktů, statistik, fotografií i map, uvádí i rozdílné početní údaje – mluví i o nepřehlednosti a nedostatečném zdokumentování. Najdeme v ní na jednu stranu přiblížení pohledu české strany a vysvětlení, že protože sudetští Němci „ve své naprosté většině zůstávali věrni nacismu“ (Beneš et al., 2002a, 40), česká strana „pochopitelně reagovala vzedmutou emocionalitou“, která vedla až k nacionálnímu radikalismu (Beneš et al., 2002a, 41). Některá tvrzení by mohla být v dnešní době už považována za příliš zjednodušující, například „[o]dsun německého obyvatelstva z Československa byl důsledkem nacistické okupační politiky“ (Beneš et al., 2002a, 57). Na druhou stranu autoři otevřeně kritizují „ostudné a odsouzeníhodné chování“ některých orgánů (Beneš et al., 2002a, 42), bez omlouvání českého chování uvádí „tři výjimečně drastické události“ (Beneš et al., 2002a, 42), odsun z Brna „za lidsky nedůstojných podmínek“ (Beneš et al., 2002a, 43) a nezamlčují ani „zcela neomluvitelný případ [...]povraždění 265 karpatských Němců“ (Beneš et al., 2002a, 43). Jejich poselstvím je, že ačkoli se „odsuny nemohou odestát“, měly by pro nás rozhodně být „podnětem k zamyšlení“ (Beneš et al., 2002a, 5).

Jaké je místo „Zdivočelého kontinentu“ mezi dějepisnými výukovými materiály? Kniha se začíná pomalu objevovat na policích dějepisných oddělení školních i veřejných knihoven a byla zařazena do doporučené literatury dvou vysokoškolských kurzů – „Soudobé dějiny Evropy 1“, vyučovaného na Katedře politologie a evropských studií Filosofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci [31], a „Dějiny politického myšlení“ na Katedře společenských věd Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity [32]. Historik Petr Koura z Pedagogické fakulty Karlovy univerzity dokonce publikaci budoucím učitelům dějepisu doporučuje právě pro výuku tématu odsunů (Zelinka). Nakolik se kniha stane využívaným pedagogickým materiálem však ukáže teprve čas.

4. KAPITOLA O ODSUNECH NĚMCŮ

Pojďme se nyní podrobněji podívat na již zmiňovanou část kapitoly, zabývající se osudem Němců v těsně poválečném Československu (EN 125–135, CZ 117-125). Britský historik Ian Thomson označuje právě Loweovy kapitoly o vyhnání Němců za „jedny z nejtrýznivějších“ [4]. Kapitola začíná obecnějším úvodem, v němž se Lowe k tématu dostává obloukem. Nejprve totiž rozebírá předpoklady pomsty a porovnává tyto předpoklady u osvobozených nuceně nasazených a vězňů v Německu (kteří neměli nad svými nepřáteli moc) s těmi u obyvatel Německem okupovaných zemí, v nichž se vyskytovali tzv. *Volksdeutsche*, tedy etničtí Němci – tam naopak po válce získalo obyvatelstvo nad svými německými spoluobčany moc téměř neomezenou, povětšinou zaštitěnou i státem. Hned z kraje autor jasně vymezuje, že „krutosti, ke kterým zde docházelo, ani zdaleka nedosahovaly rozměrů nacistických válečných zločinů“ (k čemuž se opět vrací v závěru části o Československu), nicméně vzápětí zdůrazňuje, jak důležité je připustit, že „se skutečně odehrály a že byly i tak značně barbarské“ (CZ 117). Po téměř filosofující, pro autora typické analýze toho, proč je pro nás nepříjemné přemýšlet o Němcích jako obětech a o svých krajanech jako pachatelích a proč je důležité této části historie čelit, se Lowe dostává k situaci konkrétně v Československu.

Stručně objasňuje kořeny nevraživosti Čechů vůči Němcům a pokračuje líčením situace a atmosféry ve dnech Pražského povstání, popisem internace Němců (se zaměřením na středisko na Strahově) a jak s nimi zacházeli Češi, a poté se přesouvá k incidentům a masakrům na jiných místech republiky, přičemž značně kriticky hodnotí postoje tehdejších představitelů vlády. Několik odstavců věnuje rozporům ve statistikách a nespolehlivosti zdrojů a podkapitolu uzavírá již zmíněnou polemikou o rozdílech mezi poválečným zacházením s Němci a nacistickým zacházením se Židy, kteréžto srovnání už ale směřuje hlavně na polské internační tábory, jež jsou tématem následující části. Kapitola rovněž obsahuje vloženou vyhlášku Místního národního výboru na Vinohradech, týkající se nových příkazů a zákazů platících pro německé obyvatele.

Většinu textu tvoří objektivní popis událostí psaný neutrálním, místy až akademickým jazykem (zcela odpovídající popisu událostí v jiných kapitolách), s hojným výskytem složitých souvětí, vsuvek a ustálených vazeb. Jak je pro angličtinu, a zvláště akademický styl, typické, v textu se velmi často vyskytuje pasivum:

„Germans [...] were beaten“ (EN 127),

„shots are being fired“ (EN 127),

a na některých místech také polovětné konstrukce využívající participia, gerundia či infinitivu:

„herded into transit camps pending expulsion to Germany“ (EN 125)

„interned in Strahov after being force-marched from Brno“ (EN 128)

„stopped a train [...], ostensibly to conduct a search“ (EN 130)

Ve srovnání s češtinou se text, rovněž typicky, vyznačuje vyšší nominálností (Nováková, 7), obsahuje také několik nepravých vět vedlejších:

„interned in schools, cinemas and barracks, where many were subjected to brutal interrogations“ (EN 127)

Problematikou převodu těchto jevů do češtiny se budeme zabývat v kapitole o překladu a překladatelských problémech. Problematické může být rovněž občasné nefunkční opakování slov blízko za sebou, s nímž bylo také v překladu nutné se vypořádat.

Již zmiňovaný neutrální styl je ovšem oživován poměrně častým užíváním výrazů expresivních:

„extremes of sadism“ (EN 126),

„hair-raising screams“ (EN 127),

„whole world of difference“ (134),

a to včetně řady ustálených slovních spojení, metafor a idiomů:

„difficult to stomach“ (EN 126),

„shine a light on“ (EN 126),

„pour oil on troubled water“ (EN 131),

„the spectre of Nazism was often invoked“ (EN 132).

Expresivní výrazy se zvláště často vyskytují v citacích očitých svědectví, včetně několika výrazů vulgárních. Text obsahuje rovněž několik termínů z vojenství (např. „signal corps“ (EN 129)). Zmíněny by rozhodně měly být vysvětlující výrazy (či celé vložené vysvětlivky) vztahující se k českým reáliím:

„Czech capital of Prague“ (EN 126),

„Němec, meaning German“ (EN 132),

„‘When you chop wood, the splinters fly’ (a Czech expression that means something along the lines of ‘You can’t make an omelette without breaking eggs’)“ (EN 131).

Co se týče názvů měst, autor se v případě více variant rozhodl v knize udávat názvy oba, nicméně v textu je patrná určitá nekonzistence – autor někdy uvádí nejprve český a v závorce německý („Ústí nad Labem (formerly known to Germans as Aussig)“ (EN 130)), jen o pár řádků níže nejprve německý a poté český („Taus (known to the Czechs as Domažlice)“ (EN 130)) a ještě jinde český název neužívá vůbec („Theresienstadt“ (EN 134)).

Kromě expresivních výrazů se místy v textu najdou také výrazy hodnotící („*ostensibly* because they were supposed to represent...” (EN 132)). Autor také občas sahá k ironii, a to zvláště tam, kde vyjadřuje nesouhlas s jednáním aktérů či jej přímo kritizuje: „The world likes to believe that if there was some small measure of vengeance after the war this was no more than the German people deserved“ (EN 126) či parafráze Zápotockého tvrzení, že „the authorities should not bother to follow the law when punishing suspected collaborators“ (EN 131).

Svůj postoj dává Lowe znát na více místech – ať už již dříve zmiňovanými výroky typu „It is unsurprising that...” (EN 130) nebo vyjadřováním svých domněnek: „This is certainly an underestimate“ (EN 127) či „But the main reason they were kept in camps for so long after the war [...] was that they were a useful supply of free labour“ (EN 132) a subjektivního hodnocení: „This does not quite absolve [Czech authorities] of any responsibility“ (EN 130) či „The sadistic methods used by the camp guards were every bit as bad as, and perhaps worse than, those used by the SS at Auschwitz“ (EN 134). Na několika místech autor používá podmět „my“ (a jeho varianty), čímž kromě svého vlastního postoje také vyjadřuje domněnku, jak se cítí nebo jaký postoj má čtenář: „another layer to our discomfort“, „we like to believe“ (EN 126), případně používá hodnotícího výrazu implikujícího všeobecnou platnost, např. „unpleasant truth“ (EN 126).

Stejně jako ve zbytku knihy se i v této kapitole Lowe snaží ukázat pohled obou stran. Vysvětluje příčiny nenávisti Čechů vůči Němcům, i když jim věnuje jen velmi málo

prostoru – zmiňuje historické kořeny nevraživosti (CZ 118), to, že se Němcům „během války dostalo [...] všemožných privilegií“ (CZ 117) a že nepochybně „někteří z [nich] skutečně měli na svědomí zločiny“ (CZ 122); rovněž poukazuje na to, že „čeští obyvatelé [Prahy] trpěli okupací déle než kdokoli jiný v Evropě“ a „považovali své německé sousedy za zrádce, kteří připravili půdu pro německou invazi“ (CZ 118). Uzavírá, že „není proto překvapivé, že [...] tato odedávna nevraživost přerostla v násilí“ (CZ 118). V podobném duchu se rozsáhleji vyjadřuje ještě v kapitole „Vyhnání Němců“, kde říká, že jednání Čechů je „snadné odsuzovat“, ale „nesmíme zapomínat, že [...] byl[o] reakcí na kruté zacházení, jež musel[i] [...] snášet během války“ (CZ 223).

Na mnoha místech kapitoly je však zřejmý jeho nesouhlas s krutým zacházením s německými civilisty, který je součástí jeho (již výše zmiňovaného) obecného soucitu s utrpením nevinných lidí a je jasně vyjádřen např. ve větě „kruté zacházení s nevinnými Němci je úplně stejně špatné jako pronásledování nevinných Židů“ (CZ 124). Lowe je zvláště kritický k laxním nebo dokonce násilí podporujícím postojům politiků. Naopak vůbec nemluví o tom, že v té době existovali i tací Češi (a to i mezi politiky), kteří se stavěli proti trestání Němců jako celku a jejich plošným odsunům (jak to zmiňuje např. Zápotocký ve svém článku z července 1945 [33]), okrajově uvádí pouze velmi stručnou zmínku o Češích, kteří Němce schovávali (CZ 119), kterou lze snadno přehlédnout – to je ovšem pravděpodobně součástí jeho již zmiňovaného obecného zaměření na negativní aspekty.

Autor nejenže vyjadřuje soucit v emotivnějších popisech jako „These people now found themselves the target of popular fury“ (EN 125), „The women at Strahov had a particularly bad time of it, and were constantly subjected to depredations“ (EN 120) či „died prematurely [...] because their health was wrecked by what they had been through“ (EN 128), ale také dává pohledu německé strany více prostoru v popisech a citacích. „According to eyewitnesses“ (EN 128) tak většinou neznamená podle nezaujatých pozorovatelů, nýbrž podle samotných obětí krutého zacházení – ty na jednu stranu mohou podat události skutečně „z první ruky“, na druhou stranu je však celkem pravděpodobné, že budou jejich vzpomínky prostoupeny silnými emocemi a tak možná zveličeny. Otázkou ovšem je, zda by vůbec bylo možné nezaujaté popisy situace z pohledu druhé zúčastněné strany, tedy Čechů, sehnat. Dobová vyjádření politických představitelů, která Lowe taktéž uvádí, mluví spíše o opaku – v rovněž emotivním pohledu tehdejších Čechů zkrátka „[nebylo] Němců dobrých, [byli] jen špatní a ještě

horší“ a všichni si zasloužili „nezměrn[é] opovržení“ (CZ 121). Výjimkou je citace Hanse Günthera Adlera, Žida, který se v Terezíně stal z vězně Němců jejich dozorcem a který právě mluví o děsivé podobnosti mezi přístupem k Židům a k Němcům (CZ 124).

Zdá se tedy, že až na výjimky nejsou zcela nezaujatá a objektivní svědectví z této doby zkrátka k dispozici. Lowe usiluje zachovat objektivitu alespoň tím, že uvádí číselné údaje udávané oběma stranami (mezi nimiž je obvykle propastný rozdíl) a doplňuje je o závěry českého historika a odborníka na dané období, Tomáše Staňka, jehož odhady považuje za „nejspolehlivější a nejnestrannější“ (CZ 122) – jak k takovému závěru došel, už ovšem nevysvětluje. Staňkovy knihy jsou pro Lowa v této kapitole hlavním českým zdrojem, kromě něj čerpá spíše okrajově ještě od českého historika Kučery a amerického historika specializujícího se na východní Evropu a etnické čistky, Naimarka, a několika dalších.

Za poněkud kontroverzní však lze označit jeho čerpání z díla německého historika Schiedera, který se brzy po válce zabýval osudy odsunutých Němců a shromáždil obrovské množství jejich svědectví. Schieder byl totiž nacista podporující germanizaci východních území a jeho názory byly dokonce použity k podpoře Generaplan Ost! Ačkoli se stal po válce uznávaným historikem, k jeho dílu je řada dalších historiků kritická: podle Deborah Bartonové vztahoval mnohem mírnější měřítko na nacisty než jejich protivníky a jeho díla se stala jakýmsi „vědeckým schválením“ poválečného vyobrazování Němců coby obětí; profesor Orbert G. Moeller zase uvádí, že Schieder Němce podává nikoli jako pachatele, ale jako oběti zločinů proti lidskosti [34]. Historik Spurný však na druhou stranu vysvětluje, že lidé přirozeně, často i nezáměrně, zveličují hrůzy, které se jim staly a že Schieder sestavoval svědectví dříve, než vznikla disciplína „oral history“, tedy bez jakýchkoli stanovených kritérií pro hodnověrnost (Spurný, ústní sdělení, 18. 7. 2016). Schieder je navíc pravděpodobně jediným rozsáhlejším zdrojem svědectví vyhnaných Němců a Lowe si tudíž nemohl vybírat – snaží se tak alespoň tvrzení tam, kde je to možné, potvrzovat u jiných zdrojů a vybírat z nich často se opakující motivy (CZ 120). Přesto by však možná bylo záhodno, aby fakta z tohoto zdroje neuváděl jako objektivní skutečnost, nýbrž informoval čtenáře o pravděpodobné zvýšené míře subjektivity či použil modálních částic „údajně“ ap.

5. CÍLOVÝ ČTENÁŘ A RECEPCE

Právě volba zdrojů a citací spolu s citelným autorovým soucitem s nevinnými německými civilisty a určitou kritikou přístupu Čechů mohou pro některé české čtenáře v této kapitole představovat problém. Jak píše Jan Lukavec v Respektu, „popis vyhnání Němců z Prahy mohou někteří Češi vnímat trochu nespravedlivě, zvláště pokud by kapitolu vytrhávali z kontextu“ [7] – tedy pokud by nebrali v úvahu fakt, že celá kniha se zaměřuje na poválečné období a daná část na pomstu a že v dalších kapitolách autor ukazuje obdobné jednání mnoha dalších národností z obou válečných stran.

Zde se právě pravděpodobně projeví rozdíl v sociologii příjemců. Každý jednotlivec i národ má přirozenou tendenci vnímat mnohem intenzivněji jak své pozitivní chování (hrdinství ap.), tak své utrpení, a současně silné sklony umenšovat či přímo popírat své negativní chování (zbabělost, kolaborantství) i svou vinu na utrpení druhých (Forsyth, 429; Bloomfield et al., 64). Výsledný postoj však je kromě této přirozené tendence výrazně formován také ideologií dané kultury a doby, kterou Lefevere definuje jako „pojmovou síť sestávající z názorů a postojů, které jsou v určité společnosti v určitou dobu považovány za přijatelné a jejichž prostřednictvím čtenáři a překladatelé přistupují k textům“ (Šmrha, 45), úzce související s tzv. historickou pamětí, subjektivními představami daného národa o dějinách, jakousi sdílenou syntézou vzpomínek jednotlivců (Halbwachs, 93-95). V rámci vzdělávacího a socializačního procesu si tak člověk osvojuje určité postoje, s nimiž pak k dané tematice přistupuje (Buriánek, 38). (Pro hlubší analýzu lze doporučit diplomovou práci M. Janouškové „Vzpomínky na odsun Němců ve světle kolektivního traumatu Čechů“ (2009), v níž se autorka tímto aspektem diskurzu kolem odsunů blíže zabývá.)

Právě síťe mají podle Lefevera „zcela zásadní vliv na to, jak proběhne ‚konstrukce reality‘ na straně čtenáře originálu i překladu“ (Šmrha, 46). Podobně i Fairclough uvádí, že jak proces produkce, tak proces interpretace jakéhokoli sdělení probíhá v rámci určitých sociálních podmínek, kterými je formován (Fairclough, 26–27). Druhá světová válka a všemožné utrpení s ní spojené jsou citlivým tématem pravděpodobně pro všechny zúčastněné země, avšak v tom, jak ji prožíval britský a český národ, je propastný rozdíl. Češi byli pod nacistickou nadvládou, Britové nikoliv. Češi se vzdali bez boje, Britové bojovali – a jako jediná země (jak autor zdůrazňuje) Hitlerovi nepodlehli. Tím také odpadla msta kolaborantům i okupantům, zatímco Češi si ji náležitě vychutnali.

Kromě toho řešili komplexní „německou otázku“, která nakonec vyvrcholila odsunem Němců. Pro původního britského čtenáře se tedy jedná o popis jednání jiného, cizího národa – navíc jednání, k němuž v jeho zemi nedocházelo, neboť zde nenastala ani vzdáleně podobná situace, a není tedy součástí jeho historické paměti – a text tak může číst distancovaně, zatímco u českého čtenáře je výrazně vyšší pravděpodobnost identifikace se svými krajaný v minulosti – může pak u něj dojít buďto k adhezi (tedy souhlasu s jednáním daných osob a jejich obhajobě), nebo k zavržení (zdrčenost nad chováním vlastních krajanů, otázky, zda by se zachoval stejně ap.) (Cosset, Grafnetterová, 106, 109, 110). Text tak pro něj získává velmi osobní rozměr.

Český čtenář pak může mít pocit, že autorova ironie či kritika chování tehdejších Čechů je vlastně směřovaná i proti němu. Vzhledem k již zmiňované tendenci vnímat sami sebe jako oběti a Němce jako pachatele, nikoli naopak, se s nepochopením může setkat např. přiřovnání internačních center pro Němce k „těm nejhorším známým nacistickým táborům“ (CZ 117). Problémové může být rovněž místo, kde Lowe jako jasně mylné uvádí názory jako „jestli snad po válce došlo na trochu pomsty, nešlo o nic víc, než co si německý národ zasloužil“ či „pomsta vykonaná na Němcích byla tak nebo tak docela mírná“ (CZ 118) – neboť právě takové názory jsou v české společnosti stále poměrně rozšířené, jak vyplývá z analýzy diskuzí a článků na toto téma (viz níže).

Místy také může český čtenář vnímat vyjadřování autora až jako moralizující, např. tam, kde používá výše zmiňovaný podmět „my“, ačkoli jeho národa se tato provinění netýkají: „Připustit si, že také Němce [...] lidé různými způsoby strašlivě mučili a ponižovali, a uvědomit si, že takových zločinů byli schopni i naši vlastní krajané“ (CZ 118) či když srovnává situaci v Čechách s Británií, která žádnou německou menšinu ani neměla: „Jenže zatímco v Británii používali na nucenou práci pouze válečné zajatce, většinu nuceně nasazených v Československu tvořili civilisté. Velice se lišilo také zacházení s těmito zajatci...“ (CZ 123). Čechy také může rozčítit, že za „ukázkový příklad“ nepřátelství vůči Němcům je dána zrovna Praha, o níž Lowe navíc říká, že byla „po celá staletí domovem Čechů i Němců“ (CZ 118), tedy dvou rovnocenných komunit, zatímco mnozí Češi mají tendenci vnímat Němce jako menšinu vetřelců ve svém domově, kterých se po válce konečně zbavili (jak můžeme vidět např. v díle „Odhalená tvář Němců“ od pánů Vacka a Krutiny, ale i v četných internetových diskuzích [9],[14],[35],[36]).

Podle průzkumů v severočeských okresech v letech 1993–96 považovaly čtyři pětiny obyvatel sudetské Němce za součást českých dějin a pro 90 % z nich

představovala sudetoněmecká otázka stále otevřený problém. Odsun vidělo jako spravedlivý 70 %, nicméně výhrady k jeho provedení mělo 40 % respondentů. (Houžvička, 17).

Že jde o téma stále kontroverzní, lze vidět i na soudobých událostech a reakcích na ně. Podívejme se například na předvolební prezidentské klání roku 2013 – poté, co Karel Schwarzenberg v jedné z debat prohlásil, že „to, co jsme v roce 1945 spáchali, by dneska bylo odsouzeno jako hrubé porušení lidských práv“ a upozornil na to, že Češi tehdy „uplatnili princip kolektivní viny, nebrali v úvahu, kdo se provinil a kdo ne“ [35], jedním z výrazných argumentů proti jeho zvolení se stalo tvrzení, že „nemá [...] daleko k sudetoněmeckému Landsmanschaftu“ a že tedy bude chtít vrátit odsunutým Němcům jejich majetek [36]. Miloš Zeman této obavy svých voličů zručně využíval a kladl v předvolebních debatách Schwarzenbergovi otázky způsobem, který politolog Bohumil Doležal označil za „politicky účelový v tom nejhorším slova smyslu“ [35].

Dalším příkladem může být nedávná omluva zastupitelů města Brna Němcům odsunutým z Brna těsně po válce v rámci tzv. „Brněnského pochodu smrti“, při němž zahynulo mnoho nevinných lidí. Tato omluva, spojená se vzpomínkovou akcí „Pochod smíření“, vyvolala nečekanou vlnu nevole: postavili se proti ní i někteří známí politici jako Zdeněk Škromach, který by zastupitele za Deklaraci smíření „vypráskal coby kolaboranty“ [37], či Michal Hašek [38] a byla označována za „ostudnou akci“, „přepisování dějin“ a „políček všem obětem nacistické okupace“ [38]; odsoudil ji např. již dříve zmiňovaný Český svaz bojovníků za svobodu či České národní listy. Jistý bloger dokonce takové omluvy označil za „nežádoucí a český národ ponižující“ a akci (i vstřícné jednání vůči sudetským Němcům obecně) za vlastizradu, za niž by příslušní politici měli nést „tvrdé odsouzení včetně osobních důsledků“ [39].

Podle historika Matěje Spurného se nicméně pohled Čechů na odsuny vyvíjí – dnes o nich ví mnohem více a jejich pohled na ně je kritičtější než před 20 lety (Spurný, ústní sdělení, 18. 7. 2016). To víceméně potvrzují i popisované znalosti a postoje dnešních vyučujících i studentů (viz Pedagogický diskurz). Obrovský rozdíl od začátku 90. let Spurný spatřuje zvláště v tom, že již nejde o to, zda se odsoudí odsun jako celek, nýbrž nespravedlnosti, k nimž při něm došlo (Spurný). Recepce se však bude jistě lišit i mezi českými čtenáři – v poslední době je česká společnost čím dál výrazněji polarizována na prozápadně vs. provýchodně orientovanou část, na „vlastence“ a „multikulturalisty“ atd. Je pravděpodobné, že lidé z těchto různorodých skupin budou do své četby více či méně

výrazně promítat své názory a postoje a identifikovat se tak s odlišnými osobnostmi. Také jejich reakce na autorovo podávání dějinných událostí bude dost možná odlišná. Rozdíl se určitě projeví i mezi čtenáři z řad „laické“ veřejnosti (pro něž bude řada skutečností zcela nová a nezapadající do jejich dosavadního obrazu poválečných událostí u nás) a historiky či dalšími odborníky, kteří o této problematice obdobným způsobem hovoří již řadu let (více viz podkapitola Literární diskurz).

Výše uvedené skutečnosti potvrzují i české recenze – zatímco Liška zcela neutrálně konstatuje, že „autorově pozornosti [neušlo] ani Československo a odsun sudetských Němců“ [10], Slouková oceňuje, že kniha umožňuje „pohlédnout na věc ze všech možných úhlů, tak aby si každý sám vytvořil vlastní názor“ [5], a rovněž Dolejský považuje za přínosné, že „na mnohokrát popsané události je nahlíženo z jiné perspektivy“ [8]. Jan Lukavec považuje napsání nezaujaté historie etnických čistek za „nesmírně obtížné“, a ač autorovi přiznává snahu o nezaujatost, popis odsunů podle něj mohou někteří čtenáři vnímat jako „trochu nespravedliv[ý]“ [6].

Mnohem výraznější rozdíly v recepci můžeme vidět v internetových diskuzích kolem knihy, respektive této její kapitoly. To, které reakce v diskuzi převládají, závisí samozřejmě hlavně na tom, v jakém periodiku či na jaké webové stránce daný článek vyšel a tím pádem jaké je složení čtenářů. Každopádně však nalezneme rozličná vyjádření od souhlasných jako „Tohle má být v hodinách dějepisu a ne nějaké nesmyslné řady letopočtů, bitev a vítězů, a taky každý den v novinách, v rádiu a ve večerních zprávách místo standardních [hloupostí]“ [14] či reflektujících „Moc smutné. Jsme už lepší? Nebo stále stejní?“ [40] a „To je velmi obvyklý argument - ‚Podívejte se co nám oni udělali a my jim to jen vrátili. Zasloužili si to. Oko za oko.‘ – Ubohé!“ [40] přes relativistické „Z dnešního zaslepeného pohledu neuvěřitelný rasismus a genocida. Z tehdejšího pohledu docela pochopitelné a vcelku humánní zacházení.“ [40], „Ale v té době to přeci bylo omluvitelné“ [40] a „Já říkám, neodsuzujme, ale nezapomeňme“ [9] či distancující se „Současná generace NEMŮŽE za své předky“ [41] po nekompromisní „Toto téma je tabu. Spojili se s Hitlerem, [...] dnes se tváří ukřivděně.“ [40] Opakovaně se také vyskytuje přirovnávání k soudobým situacím, např. „V čem jsme my lepší? Když čtu dnešní diskuse a v nich každý druhý píše, jak by se měli imigranti střílet, tak si nemyslím, že v mnoha věcech“ [41]. Také si můžeme povšimnout, že tyto diskuze často velmi rychle eskalují od argumentů k nadávkám typu „nácku“, „Putinův agente“,

„estébáku“ ap. [40, 41] – téma je tedy očividně i v dnešní době velmi aktuální a stále vyvolává kontroverze a silné emoce.

6. PŘEKLAD A PŘEKLADATELSKÉ PROBLÉMY

Jak se všechny dosud probírané skutečnosti promítnou do překladu? V první řadě je důležité, aby si jich překladatel byl vědom. Toho dosáhne překladatelskou analýzou extra- i intratextových faktorů dle Nordové (35-120) i tím, že si vytvoří hlubší představu o stavu problematiky studiem sekundárních zdrojů, v našem případě rozebíraných v podkapitole Literární diskurz. V komunikačním dvojřetězci dle Levého (44-45) je překladatel nejprve sám příjemcem a musí text dešifrovat na základě svých znalostí a zkušeností, než na jeho základě vytvoří (zašifruje) nový text v cílovém jazyce, který předá novému, cílovému příjemci (zde českému čtenáři), který jej opět dešifruje a interpretuje dle svých znalostí.

Klíčovou část řetězce – dešifrování a zašifrování překladatelem – Levý nazývá „vnitřní proces“. V rámci něj překladatel musí dílo nejprve pochopit a interpretovat, k čemuž mu pomůže právě širší znalostní základna (Levý, 53). Interpretace autorova postoje, jeho záměru i hlavních idejí díla tvoří první část této mé práce. Překladatel poté musí zaujmout své vlastní stanovisko, aby mohl text přestylizovat. Hlavním řídicím faktorem tedy byly již zmíněné funkce textu – primární (dělení dle Jakobsona) je funkce zobrazovací – autor čtenáři sděluje historická fakta a historické souvislosti, týkající se převážně období druhé světové války a roků po ní. Proto také můžeme text označit za převážně objektivní. Hlavní je zde zachování faktografického obsahu a srozumitelnost. Překlad by měl tedy být o něco blíže sémantickému (dle Newmarka) – je zaměřen na autora a jeho myšlenkový proces, na podání informací spíše než na výsledný efekt. Tam, kde je to možné (tj. nepůsobí to nepřirozeně), by se měl držet originálu i po stránce formální a rozhodně jej neadaptovat na cílovou kulturu po stránce obsahové – v souladu s překladatelským zadáním jsem tedy zvolila stanovisko k autorovi „loajální“, neboť stejně jako Nordová (48) věřím, že překladatel by neměl překládat proti záměru autora, a na základě výše provedené interpretace se domnívám, že výraznější zásahy do textu nejsou potřebné.

Kromě dodržení normy reprodukční (tedy věrnosti originálu) je však samozřejmě důležité do určité míry pamatovat i na normu estetickou (Levý, 88-90), aby výsledný text zněl přirozeně a přinejmenším po stránce formální nepůsobil jako překlad. Pojďme se tedy nyní podívat podrobněji na některé překladatelské problémy, které bylo nutno v dané kapitole řešit.

6.1 Rovina morfologicko-syntaktická

Po stránce gramatické a lexikální bylo potřeba dávat pozor především na přílišnou doslovnost, přenášení anglické syntaxe či anglicismů do českého textu. Jak již bylo zmíněno v části Kapitola o odsunech Němců, originální text obsahuje poměrně velký počet pasivních tvarů sloves, jak je pro anglické texty odborného stylu typické. V češtině by ovšem taková koncentrace pasiva působila velmi nepřírozeně a na mnoha místech tak bylo potřeba hledat jiné řešení. Nejčastějším bylo pasivum jednoduše převést na aktivní tvar. To bylo snadné, pokud byl agens ve větě zmíněn (obvykle ve vazbě s předložkou „by“):

We <u>were</u> even more forcibly <u>reminded</u> of death by the executions (EN 128)	Ještě násilněji nám všudypřítomnou smrt <u>připomínaly</u> popravy (CZ 119)
--	--

Mnohem častěji však agens ve větě uveden nebyl, což vedlo k potřebě jej z kontextu vyvodit a do věty doplnit. Tento systémový rozdíl mezi jazyky tak mimo jiné v některých případech mohl vést k mírnému posunu v emocionálním dopadu na recipienta – například ve druhé ukázce jsou místo anonymních pachatelů jasně pojmenováni Pražané a český čtenář si je tak nucen naplno uvědomit, že to byli jeho krajané, kdo se takto choval.

the Germans <u>were</u> also <u>treated</u> to some horrific forms of torture (EN 126)	Němce [...] lidé různými způsoby strašlivě <u>mučili</u> (CZ 118)
--	--

Captured German soldiers <u>were</u> <u>beaten</u> , <u>doused in</u> petrol and <u>burned to death</u> (EN 127)	Pražané zajaté německé vojáky <u>bili</u> , <u>polévali</u> benzínem a <u>upalovali</u> (CZ 118)
--	---

Germans <u>were</u> routinely <u>worked</u> to death, <u>starved</u> to death and <u>subjected</u> to mass executions (EN 134)	dozorci Němce <u>nutili</u> <u>pracovat</u> , dokud nezemřeli vyčerpáním či hladem, a masově je <u>popravovali</u> (CZ 125)
--	--

U poslední uvedené věty si můžeme všimnout potřeby rozsáhlejší reformulace – anglický výraz „work (sb.) to death“ by v českém doslovnějším překladu „upracovat k smrti“ zněl neobratně, podobně jako „vyhladovět k smrti“ pro „starve (sb.) to death“. Bylo proto nutné sáhnout k modulaci, tedy změně úhlu pohledu. Česká verze tak neříká, že se něco „dělalo až k smrti“, nýbrž že vězni „zemřeli něčím“ – „vyčerpáním“ pro původní

„work“, „hladem“ pro „starve“. Můžeme si povšimnout, že anglické „work“ se promítá do českého překladu ve dvou slovech – „(nutili) pracovat“ a „vyčerpání“, které bylo do věty umístěno kvůli kohezi, logicky vyvozeno jako příčina úmrtí z přílišného množství práce.

Další možnost představovalo použití pasivní konstrukce se zvratným zájmenem „se“:

Shots <u>are being fired</u> from every house (EN 127)	Z každého domu <u>se střílí</u> (CZ 119)
---	--

Podobně je na některých místech možné využít také vazbu se slovesem „lze“.

true vengeance <u>is achieved</u> only when (EN 125)	<u>lze</u> skutečné msty <u>dosáhnout</u> pouze tehdy (CZ 117)
---	---

Někdy lze problém vyřešit použitím synonyma – při zachování stejného významu pasivní tvar slovesa převést na aktivní tvar slovesa jiného (v první ukázce vidíme hned dva případy) či na pasivní konstrukci se zvratným zájmenem „se“ (ve druhé ukázce):

They <u>were forced</u> to flee their homes, <u>denied</u> rations and humiliated (EN 125)	<u>Museli</u> uprchnout ze svých domovů, <u>přišli o právo</u> na potravinové přídělky a byli ponižováni (CZ 117)
that they <u>would be treated</u> better outside the prisons (EN 129)	že <u>se jim</u> mimo vězení <u>povede</u> lépe (CZ 120)

V následujícím případě byla dokonce dvě slovesa v pasivu nahrazena v českém překladu jedním. Došlo tak k lehké nivelizaci ztrátou denotátu „herded“, který v češtině znamená „nahnáný (někam jako stádo)“. Vzhledem k náročnosti přirozeného převodu takového slova jsem nakonec zvolila zjednodušení pomocí použití společného slova pro obě části věty:

The remainder <u>were</u> either <u>sent</u> to prison or <u>herded</u> into transit camps pending expulsion to Germany (EN 125)	Zbytek <u>putoval</u> buď do vězení, nebo do tranzitních táborů, kde čekal na vyhoštění do Německa. (CZ 117)
---	--

Uvedená věta rovněž obsahuje další jazykový jev, kterým se budeme zabývat, a to polovětnou konstrukci, v tomto případě s participiem (pending expulsion). Nejbližším ekvivalentem participia v češtině by byly pravděpodobně přechodníky, nicméně ty dnes

již působí velice knižně. Participium se tak převádí například pomocí vedlejší věty, jak vidíme i ve větě výše.

V následující ukázce vidíme polovětnou konstrukci s participiem minulým. Při doslovném převodu by česká věta byla přetížena přílišnou nominálností a jako lepší řešení se tak jevílo převést celou větu na souřadné souvětí se slovesy v aktivu, přičemž byl obsah polovětné konstrukce vzhledem k pořadí událostí umístěn ještě před původní hlavní větu.

were hung from the city's lamp posts
with swastikas carved into their flesh
(EN 127)

[jim] vyryli do masa hákové kříže a
pak je oběsili na pouličních lampách
(CZ 118)

Podobně i gerundium se obvykle řeší transpozicí buď na vedlejší větu, nebo na podstatné jméno. V následující ukázce jsem zvolila druhou možnost:

after being force-marched from Brno
to Prague (EN 128)

po nuceném pochodu z Brna (CZ 119)

K transpozicím mezi slovními druhy jsem přistupovala často také tam, kde by nominálnost originálního textu byla pro český překlad nadměrná. Příkladem mohou být následující věty, v nichž se substantiva měnila na slovesa – v prvním případě pomocí věty vedlejší, ve druhém převedením na infinitivy. Stalo se tak nejen kvůli problematice nominálnosti, ale také vzhledem k neobratnosti substantivních výrazů „v přímém napodobování“ či „uvědomění si“:

humiliated **in direct emulation** of
Nazi measures (EN 125)

ponižování nařízenými, **kteřá přesně
napodobovala** ta nacistická (CZ
117)

The notion that the Germans were
also treated to some horrific forms of
torture [...] and **the realization** that
our own countrymen were also
capable of such crimes – these are
subjects that mainstream Allied
culture has always instinctively shied
away from. (EN 126)

Připustit si, že také Němce [...] lidé
různými způsoby strašlivě mučili
[...], a **uvědomit si**, že takových
zločinů byli schopni i naši vlastní
krajané – tomu se většina spo-
lečnosti ve spojeneckých zemích
vždy instinktivně vyhýbala (CZ 118)

V následující ukázce pak k slovnědruhovému transpozici dochází z toho důvodu, že už sám výraz „(slave) labourers“ se překládá substantivizovaným adjektivem „(nuceně) nasazení“ a přidání dalšího adjektiva „propuštění“ před tento výraz by tedy působilo již značně neobratně. Z přívlastku se tak v českém překladu stalo příslovečné určení času.

Released slave labourers could not Nuceně nasazení nemohli **po svém**
(EN 125) **propuštění** (CZ 117)

Na několika místech však došlo naopak k nominalizaci, obvykle kvůli použití ustálených výrazů – např. převedení vsuvky „they said“ (EN 134) na „podle jejich slov“ (CZ 125). Změnu také vyžadovala vedlejší věta podmíněná ve spojení s pasivem – tato konstrukce by při doslovném překladu působila v češtině nanejvýš neobratně a řešením tedy bylo převést zmiňovanou vedlejší větu na příslovečné určení příčiny, vyjádřené jmennou frází.

their health was wrecked **by what** měli **v důsledku špatného**
they had been through (EN 132) **zacházení** podlomené zdraví (CZ
122)

Zajímavých je bezesporu několik případů, kdy nestačila transpozice jednoho či dvou slov, nýbrž bylo zapotřebí přeformulovat větší úsek. Tato změna se často pojila s modulací, tedy změnou úhlu pohledu, někdy se musel význam původního výrazu „štěpit“ mezi několik slov, či byly naopak významy dvou slov původně spojeny v jednom novém. Příklad posledně uvedeného můžeme vidět v následující větě – vězni, kteří tábory „naplnili poté, co z nich předchozí vězni odešli“, tyto předchozí vězně, jednodušeji řečeno, v táborech vystřídali. Tímto řešením se navíc vyhneme problému s překladem „vyprázdnění táborů“.

refilled the prison camps [...] **once** v zajateckých [...] táborech [...]
they had been emptied of their **vystřídali** původní válečné vězně
wartime inmates (EN 125) (CZ 117)

Podobným případem je i následující věta, při níž dochází právě k modulaci – namísto „vystavení (něčemu) bez ochrany“ český překlad uvádí absenci něčeho, co by dané osoby chránilo.

we were again **exposed** to their tak už nás zase **nic nechránilo** před
maltreatment **without any** jejich týráním (CZ 120)
protection (EN 129)

Motivem změny ve třetí ukázce bylo již výše zmiňované pasivum ve spojení s nejasným agentem, vyřešené v překladu změnou podmětu (kurzívou), ale také ne zcela šťastná vazba „němečtí vězni“, která v češtině zní lépe v opačném vztahu řízenosti, tedy „uvěznění Němci“.

the German inmates of these internment centres <u>were</u> routinely <u>beaten</u> (EN 128)	<u>čekalo</u> Němce uvězněné v těchto internačních střediscích časté <u>bití</u> (CZ 119)
--	--

Poslední věta je pak ukázkou několika souběžných změn, včetně slovnědruhových transformací, změny podmětu i syntaktické stavby věty:

an unknown number of <u>Germans</u> <u>whose deaths</u> went unrecorded (EN 128)	netušíme, kolik německých obětí se do záznamů vůbec nedostalo (CZ 119)
---	---

Jmenná fráze „unknown number“ se mění v přísudek, na nějž je navázána vedlejší věta předmětná – význam adjektiva „unknown“ převzalo sloveso „netušíme“, význam substantiva „number“ je zachován v číslovce „kolik“. U následujících slov byl proces víceméně opačný – tedy navázání věty vedlejší (v tomto případě přívlastkové) se změnilo ve jmennou frázi. Mluví-li originál o úmrtích Němců, můžeme vyvodit denotát „osoby, které zemřely“, vyjádřený v českém překladu výrazem „oběti“. Překlad zbývající části už pak souvisí spíše s potřebou vyhnout se nevhodné doslovnosti.

K syntaktickým transformacím docházelo kromě rozsáhlejších reformulací, jaké jsme viděli výše, hlavně kvůli vsuvkám, které angličtina používá výrazně častěji než čeština, navíc často na jiných místech věty. V ukázce níže jsem vsuvku přesunula hned za výraz „Němce“, k němuž se váže.

The notion that the Germans were also treated to some horrific forms of torture and degradation – not only practising Nazis but ordinary men, women and children – and the realization that [...] (EN 126)	Připustit si, že také Němce, a to nejen vyznavače nacismu, ale i obyčejné muže, ženy a děti , lidé různými způsoby strašlivě mučili a ponižovali, a uvědomit si, že [...] (CZ 118)
---	---

V následující ukázce již došlo k výraznějším změnám:

But the main reason they were kept in camps for so long after the war – **and we must remember that many were not released until 1948** – was that *they were a useful supply of free labour* [...] (EN 132)

Především však *představovali užitečnou neplacenou pracovní sílu* [...], a to byl také hlavní důvod, proč zůstávali v táborech zavření ještě tak dlouho po válce (**mnozí čekali na propuštění až do roku 1948**). (CZ 122)

Vsuvka byla umístěna namísto pomlček do závorek a došlo k vypuštění slov „and we must remember that“ („nesmíme zapomínat, že“) – jednak pro větší kompaktnost věty, jednak kvůli problematice „moralizování“ u tohoto pro Čechy citlivého tématu, kterou jsme rozebírali v části Kapitola o odsunech Němců a na niž se blíže podíváme v podkapitole Ideologicko-poetické volby. Důležitější než oslabení vsuvky však v ukázkovém souvětí bylo prohození jeho vět a s ním spojená změna jejich vztahu – zatímco v originále se jedná o větu hlavní (obsahující již zmiňovanou vsuvku) a vedlejší větu podmětnou, v překladu máme dvě hlavní věty ve vztahu souřadícím, přičemž na druhou z nich je navázána vedlejší věta přívlástková (s onou vsuvkou). Důvodem této poměrně výrazné syntaktické změny byla jednak přítomnost vsuvky, která větu při umístění uprostřed tříštila, jednak problém s překladem navázání věty podmětné („was that they“), které by v češtině muselo nejspíše navazovat na anticipační zájmeno „to“ a větu by ještě více rozbíjelo. Na druhou stranu se však tímto větosledem silně oslabuje aktuální členění, neboť rématická informace je sdělena již v prvním souvětí.

Naopak v souvětí následujícím došlo k prohození obou vět právě z důvodu lepšího aktuálního členění – klíčová informace tak byla přesunuta na konec věty, a celé sdělení vyznívá v češtině mnohem přirozeněji.

Such stories must be confronted if we are ever to learn the truth about the past [...] (EN 126)

Chceme-li se však někdy dozvědět pravdu o minulosti [...], *musíme se k těmto příběhům postavit čelem*. (CZ 118)

Někdy také bylo v zájmu lepší soudržnosti textu souvětí zjednodušeno – například v následující ukázce se ze dvou hlavních vět stala jedna, a to pomocí nominalizace:

Sudeten **Germans** often **claim** that the true figure is more like 250,000, but this is almost certainly a wild exaggeration (EN 131)

Časté **tvrzení** sudetských **Němců**, že skutečný počet se blíží 250 000, můžeme téměř s jistotou označit za výrazně přehnané (CZ 122)

Díky nominalizaci se tedy ze základní skladební dvojice „Němci tvrdili“ stal podmět „tvrzení Němců“, ve druhé větě naopak nebylo obtížné odstranit podmět, kterým bylo deiktické „this“, odkazující právě na větu první. Poradit si bylo potřeba také s nominální vazbou „be an exaggeration“, neboť v češtině by se vhodný substantivní ekvivalent pro jmennou část hledal těžko. Zvolila jsem proto poněkud rozvitější opis s vespolným podmětem a adjektivem místo substantiva.

Při překladu bylo také nutno řešit problematiku nepravých vět vedlejších (sémanticky neodpovídají své gramatické formě), které autor používal celkem hojně a jejichž používání se v češtině považuje za stylisticky neobratné. Řešením obvykle bývá převést nepravou větu vedlejší na větu hlavní, jíž její obsah odpovídá.

Thousands of Germans were [...] interned in schools, cinemas and barracks, **where** many were subjected to brutal interrogations (EN 127)

Tisíce Němců byly [...] internovány ve školách, kinech a kasárnách. **Zde** mnohé čekaly brutální výslechy (CZ 118)

6.2 Lexikální rovina

Jak již bylo rozebíráno v části Kapitola o odsunech Němců, Loweův styl oplývá poměrně bohatým a různorodým lexikem. Při překladu tedy bylo potřeba řešit výrazy, k nimž v češtině neexistuje ekvivalent, nakládání s abstrakty, více či méně odborné termíny, idiomy a další obrazná pojmenování a v neposlední řadě geografické názvy a reálie. Pojd'me se nyní postupně podívat na každou z uvedených skupin blíže.

Častým překladatelským oříškem bylo například hledání českých ekvivalentů anglických výrazů, potažmo celých spojení. Knittlová vysvětluje, že „[v]zhledem k tomu, že angličtina a čeština jsou jazyky nejen typologicky, ale i kulturně, společensky a geograficky odlišné [...], je přímých, úplných ekvivalentů poměrně málo a převládají protějšky částečné“ (Knittlová, 16) a často tak musíme něco obětovat a poté to nahradit jinde (Knittlová, 13) – a právě tato řešení stojí za bližší pohled.

Překladově zajímavý je například výraz „find oneself“ + adjektivum či příslovecné určení místa, který patří, zdá se, k autorovým oblíbeným a hojně využívaným. Tento výraz nemá v češtině přímý ekvivalent a na různých místech je tak překládán různě. Často se však při tom ztrácí jeho nádech bezděčného nacházení se někde, jakési pasivní zavlečenosti do určité situace, který může, ale také nemusí mít (opět v závislosti na kontextu). V obou následujících ukázkách můžeme vidět, že se výraz „find oneself“ v překladu víceméně ztrácí – určitá pasivita je v první z nich zachována díky výrazu „nedostali“ (tedy od někoho).

Concentration camp survivors **did not find themselves in charge** of German prisoners (EN 125)

Vězni, kteří přežili koncentrační tábory, **nedostali moc** nad německými zajatci (CZ 117)

These people [...] now **found themselves the target** of popular fury (EN 125)

nyní se **proti** [těmto lidem] **obrátil hněv** místních obyvatel (CZ 117)

Problémové bylo také slovíčko „mob“, který lze v některých případech překládat jako „dav“, ne však vždy. Navíc český výraz ztrácí obvykle negativní konotaci výrazu anglického (dav rozlíčený, neovladatelný, lůza). I na pár stránkách vybrané kapitoly najdeme slůvko „mob“ několikrát, vzhledem k popisu divokých těsně poválečných dní celkem pochopitelně. Do češtiny je přeloženo dle kontextu čtyřmi různými výrazy: vzbouřenci (CZ 119), dav (CZ 119), dav lidí (CZ 120) a lidé (CZ 120).

Podobně bylo občas problémové i anglické slovo „atrocities“, označující nějaký strašlivý čin („zvěrstvo“). Problém zde spočívá primárně v emotivním zabarvení výrazu „zvěrstvo“. „Atrocities“ tudíž bylo v kapitole přeloženo dvakrát jako „krutosti“ (CZ 117 a 125), ale na jiném místě jako „válečné hrůzy“ (CZ 118).

Ve většině případů však ve skutečnosti nešlo o naprostou neexistenci ekvivalentu, nýbrž spíše o neexistenci ekvivalentu vhodného do daného kontextu, a to buď významově, nebo gramaticky. Příkladem mohou být výrazy „long-established“ či „most notorious“ (oba EN 125). Jejich doslovné překlady „dlouho zavedený“ a „nejvíce nechvalně proslulý“ jsou již na první pohled nevhodné. Přidáme-li k tomu jejich okolí, je zřejmé, proč byla potřeba reformulace.

there *were* large and **long-established** populations of expatriate German speakers (EN 125) *žily už po staletí* početné německy mluvící menšiny (CZ 117)

to the **most notorious** Nazi camps (EN 125) k **nejhorším známým** nacistickým táborům (CZ 117)

V prvním případě došlo k rozsáhlejším změnám – z klíčového kompozitního adjektivního přívlastku se stalo příslovečné určení času a stavové sloveso „být“ (v originále „were“) se změnilo na aktivní „žily“. Ve druhé ukázce vidíme rozštěpení významu „notorious“ na sémy „špatný“ (obsažený ve slově „nejhorší“) a „známý“.

Podobné rozložení významu do více slov vidíme například i u překladu sousloví „powerless to protect“.

men were **powerless** to protect them (EN 129) muži byli **bezmocní** a **nedokázali** je ochránit (CZ 120)

V tomto případě vznikla potřeba reformulace rozdílnou valencí slova „bezmocný“ – v češtině netvoří vazbu s infinitivem slovesa („bezmocný něco udělat“), tento význam se vyjadřuje právě pomocí „nebýt schopen/nedokázat“. Pokud by však byl použit naopak jen jeden z těchto výrazů, ztrácel by se význam bezmoci, který přispívá k emočnímu zabarvení textu.

Naopak v následující ukázce bylo možno několikaslovné příslovečné určení „at this time“ (doslova „v té době“) jednoduše vyjádřit jedním českým adjektivem „tehdejší“.

described Prague **at this time** (EN 127) popsal **tehdejší** Prahu (CZ 119)

V následujícím případě jsem pak využila kompenzace – zatímco v originále je první sloveso, popisující zvuk výstřelů, lehce příznakové (obsahuje určitou metaforičnost) a druhé zcela neutrální, v češtině je tomu naopak – pohyb kulek je doplněn „hvízdáním“, které odráží „zvonění“ prvního slovesa v originálu.

Shots **rang out** from every corner and bullets **passed** over our heads (EN 129) Ze všech stran **se ozývaly** výstřely a nad hlavami nám **hvízdaly** kulky. (CZ 120)

Při překladu bylo také potřeba brát v úvahu anglické volnějšší nakládání s abstrakty, které může v češtině často působit nepřírozeně až neobratně. Některé výrazy proto bylo

občas nutné konkretizovat, případně celou frází opsat jinak. V poslední z uvedených vět se tak například podmětem stává dav namísto abstraktního hněvu, s nímž by česká věta zněla až divadelně.

these are subjects that **mainstream Allied culture** has always instinctively shied away from (EN 126)

tomu se **většina společnosti ve spojeneckých zemích** vždy instinktivně vyhýbala (CZ 118)

Extremes of sadism are always difficult to stomach (EN 126)

O **extrémních případech** sadismu je vždy nepříjemné přemýšlet (CZ 118)

to avoid the **wrath of the mob** (EN 127)

aby se vyhnuli **rozlícenému davu** (CZ 119)

V celé knize bylo potřeba řešit různorodé historické, a to zvláště vojenské termíny. V dané kapitole nalezneme například oddíl „German Women’s Signal Corps“ (EN 129) či „fight westwards“ (EN 128). Zatímco druhý z uvedených termínů je sám o sobě srozumitelný a bylo jen potřeba najít správné české pojmenování (boj směrem na západ, tedy „západní ofenziva“ (CZ 119)), u prvního bylo potřeba zjistit, o jaký útvar se přesně jednalo a poté, zda pro něj existuje český výraz. V takovýchto případech jsem při volbách termínů (názvů hodností a funkcí v armádě, zbraní a taktik) kromě porovnávání překladové historiografické literatury podobného zaměření také opakovaně využila pomoci odborníka, který se v daném tématu orientuje – absolventa historie s osobním zájmem o válečnou tematiku. Určité instrukce jsem dostala rovněž od nakladatelství – v historiografické literatuře se dle redaktora Viktora Bezdíčka řada jevů zejména za posledních dvacet let ustálila, a tak máme možnost přistupovat k nim jako k úzu. To se týká právě i zvyklosti nepřekládat hodnosti příslušníků wehrmachtu a SS (jakkoli v hierarchii ekvivalenty existují), na rozdíl třeba od hodností amerických či britských (Bezdíček, ústní sdělení, 25. 7. 2016).

Lowe poměrně s oblibou používá různá obrazná pojmenování a idiomy, a to zavedené i neologické. Mohli bychom je rozdělit do tří kategorií: s existujícím českým ekvivalentem podobným i lexikálně, s ekvivalentem podobným pouze sémanticky a zcela bez ekvivalentu.

Najít ve dvou jazycích téměř doslovně shodné idiomy je poměrně vzácné. Mohl by jím být idiom „shine a light on“ (EN 126), který lze přeložit jako „posvítit si na“, ovšem

v češtině získává výraz oproti neutralitě anglického idiomu konotaci odhalení něčeho nekalého, v překladu jsem tedy idiom opsala pomocí „podívat se zblízka“ (CZ 118).

Naopak idiomů s českým sémantickým ekvivalentem vyjádřeným jinými slovy se našlo více:

had paved the way for (EN 127) – připravili půdu pro (CZ 118)

pour oil on troubled waters (EN 131) – uklidnit rozbouřené vody (CZ 121)

were every bit as bad (EN 134) – byly do puntíku stejné (CZ 125)

U posledně zmíněné ukázky by se mohlo zdát, že se ztrácí význam „(stejně) špatné“. Podíváme-li se však na kontext, zjistíme, že řeč je o jednání nacistů a špatnost je v něm tak obsažena implicitně; navíc věta pokračuje „[...] a možná ještě horší“, čímž rovněž jasně naznačuje, že „stejná“ kvalita, o níž se mluví, je negativní.

K výčtu těchto sémanticky ekvivalentních idiomů bychom mohli přidat i obrazné adjektivum „hair-rising (screams)“ (EN 127), které lze do češtiny přeložit pomocí výrazu „srdcervoucí (výkřiky)“ – obě tato adjektiva popisují, co s námi daný zvuk dělá: anglicky nám z něj vstávají vlasy (hrůzou), česky nám rve srdce.

Na několika místech byl v originále použit idiom, pro nějž v češtině žádný (ani podobný) ekvivalent neexistoval. V takovém případě jsem volila zachování sémantiky za cenu ztráty idiomatičnosti.

provides another layer to our discomfort (EN 126)	naše nepříjemné pocity ještě komplikuje (CZ 118)
---	--

The spectre of Nazism was often invoked (EN 132, 134)	Nacismu se Češi často dovolávali (CZ 124)
---	---

6. 3 Stylistika a intertextovost

Po stylistické stránce bylo hlavní zachovat styl dané pasáže textu. I sám Lowe přechází mezi akademickým jazykem a vyprávěcím, až beletrickým stylem zahrnujícím i slova emočně zabarvená, výše zmiňované idiomy, či figury a tropy (metafory, ironii atd.). Tuto linii jsem se snažila pečlivě zachovávat – volit tedy nejen ekvivalenty významové, ale i se stejnou konotací, zabarvením atd. Při převodu tohoto autorského stylu jsem se mohla inspirovat již dříve zmiňovanými překlady dalších historiografických děl

posledních let, zabývajících se obdobnou tematikou – „Plameny nenávisti“ od N. Naimarka, „Poválečná Evropa“ T. Judta či „Krvavé země“ T. Snydera.

Kromě autorovy řeči se však v textu nachází také množství citací – od útržků vět přes pasáže textu až po celý dokument v podobě vyhlášky Vinohradského národního výboru. U těchto vložených textů bylo potřeba brát v úvahu jejich specifické extratextové faktory – autora, dobu a místo vzniku atd. Problematika citací byl navíc v dané kapitole neobvyklá tím, že už se jednalo o překlady, navíc v mnoha případech právě z českého jazyka. U každé citace tak bylo potřeba pečlivě prověřit, zda není dohledatelná její originální varianta, a případně použít tu. Nalézt se daly hlavně útržky z projevů či textů českých politiků (Beneše, Drtiny atd.; CZ 121-122). Citaci slovenského důstojníka Pazúra jsem se pro větší autenticitu rozhodla uvést v původním slovenském znění (CZ 121).

Při překladu české vyhlášky Národního výboru (EN 133; CZ 124) jsem kontaktovala Český národní archiv s prosbou o vyhledání této vyhlášky. Bohužel se však v jejich sbírkách nenacházela. Snažila jsem se tedy při její „rekonstrukci“ inspirovat obdobnými vyhláškami ze stejné doby, které mi archiv poskytl, a to především po stránce lexikální – knižní až archaické výrazy („jest“, „prodlévati“, „jakož i“, „občanstvo“) a tvary infinitivů s koncovkou „-ti“, případně výrazy citově zabarvené, jako „spolčují“, a dobové, vlastně již komunistické („dělný lid“). Po stránce syntaktické jsem využila např. umístování zvrátého zájmena „se“ až za sloveso či vynechání sponového slovesa „být“ ve frázi „jak předepsáno“. Asi neproblematičtější byl překlad výrazu „Registration Certificate“, jakéhosi dokumentu, v němž měla být za války označena mj. i národnost daného člověka. Po konzultaci s archiváři a porovnání s několika dokumenty jsem došla k závěru, že se jedná o takzvaný „Lístek pro domácnost“, na jehož základě čeští obyvatelé obdržovali během války příděly.

Kromě původně českých úryvků však kapitola obsahuje také řadu citací přeložených z němčiny, převážně vzpomínky odsunutých Němců. Většina těchto citací spadá do kategorie „svědectví“, která s sebou nese určitá specifika – jak vysvětluje P. Davies, má-li svědectví být vnímáno jako „bezprostřední a nezpochybnitelně autentický popis určité zkušenosti“, který má nejen literární hodnotu, ale i „morální přesah“, musí být překladatel „neviditelný“ (Davies, 25–26, vl. překlad). Současně však „efekt autenticity“ závisí i na tom, zda je překlad „pochopitelný v kontextu očekávání dané cílové kultury“ (Davies, 38, vl. překlad). To vše tedy bylo potřeba mít při překládání

citací na mysli – držet se co nejpřesněji smyslu dané svědecké výpovědi, ale současně ji předávat v co nejpřirozeněji znějící formě, tak, aby čtenář mohl mít pocit, že to klidně mohl říct někdo, koho zná.

Svědectví v textu mají základní rysy společné – jedná se o původně mluvenou výpověď, čemuž odpovídá hovorovější jazyk a do určité míry i struktura vět; výpovědi jsou také emotivní a v citacích se tak vyskytují i citově zabarvená až expresivní slova. V úvahu bylo potřeba brát také dobu vzniku – například původní anglické „teenagers“ (EN 127) jsem proto nahradila výrazem „výrostci“ (CZ 119), který odpovídal stylu výpovědi lépe než „dospívající“, neřkuli „teenageři“.

Hovorovost a expresivita se projevily zvláště v přímé řeči – např. u zvolání nacionalistické domovnice:

'Did you let her have it, that German slut? That's right, that's how they all must perish!' (EN 127)	„Nandals jí to, couře jedný německý? Správně, to by jim patřilo všem.“ (CZ 119)
--	---

Hovorovější idiom „let (her) have it“ jsem převedla pomocí odpovídajícího českého „nandat (jí) to“. U hanlivého označení německé dívky jsem ukazovací „that“ nahradila zdůrazňujícím „jedný“ a změnila pořadí slov na inverzní slovosled, který klade větší důraz na klíčové slovo „německý“ – věta tak lépe odpovídá tomu, jak by ji pravděpodobně česká mluvčí řekla. Usilovala jsem rovněž o volbu nadávky, která by co nejpřirozeněji zapadla do kontextu dané výpovědi. Ve druhé větě originál doslova říká „tak musí skonat/zahynout všichni“, přičemž slovo „perish“ je v angličtině považováno za knižní. Z toho důvodu jsem se rozhodla se v překladu lehce odchýlit a zachovat tak celkové hovorové, až vulgární vyznění ženiny promluvy. To podpořilo i použití nespisovných koncovek adjektiv („jedný německý“) a kondenzovaný tvar slovesa „nandals“.

Citace Kurta Schmidta zní výrazně spisovněji a kultivovaněji a při jejich překladu se nevyskytlo mnoho problémů; nejčastější změnou byl převod z pasiva na aktivum. Na jednom místě jsem se však dopustila lehkého posunu, který je podle Daviese (31) při překladu svědectví poměrně typický – vlastního přidání emociálně zabarveného slova na základě určité interpretace záměru mluvčího. Ve větě „Jako bychom přišli do samého pekla“ (CZ 120) jsem se rozhodla přidat intenzifikující adjektivum „samého“ a to z důvodu přirozenějšího vyznění i lepšího rytmu věty. Dochází tím zde však k mírné

intenzifikaci. Podobně se o lehkou intenzifikaci jedná i u použití výrazu „pročesávaly (světlo mety)“ (CZ 120) coby překladu původního „lit up“ (tedy „rozjasňovaly, osvětlovaly“) (EN 129) – v české verzi je vyjádřen (původně implicitní) pohyb reflektorů, který současně více vyvolává pocit ohrožení a ztráty soukromí.

Poměrně neutrální lexikum najdeme i v citaci ženy ze Ženského spojovacího sboru v Praze (EN 129; CZ 120). Otázkou zůstává, nakolik se mohla expresivita německého originálu ztratit překladem – bylo by například v poslední větě vhodnější „zbili“ (které jsem nakonec použila), nebo spíše hovorovější „zmlátili“?

U citace Hanse Günthera Adlera (EN 134; CZ 124) překlad již existoval (celá kniha, z níž je citováno, byla do češtiny již přeložena) – s některými překladatelskými řešeními v této pasáži jsem nesouhlasila, avšak vzhledem k tomu, že nešlo o chyby znemožňující srozumitelnost, jsem se rozhodla postupovat standardně a existující český překlad použít.

6. 4 Reálie a presupozice

Řada překladatelských problémů také souvisela s výše rozebíranou rozdílností příjemců a jejich presupozic – má-li být zachována funkční ekvivalence s originálem, je nutné brát v úvahu místní odstup (Levý 124-125), a tedy možné rozdílné znalosti, ale i postoje a hodnoty čtenářů výchozího a cílového textu. Levý (42) ovšem dodává, že „zážitek čtenáře originálu [ne]musí být [nutně] totožný se zážitkem čtenáře překladu“, což v tomto případě vzhledem k již dříve rozebíraným rozdílům v historické paměti a tím i ve vnímání daných událostí téměř určitě nebude, nýbrž záleží na identické funkci „v celkové struktuře kulturněhistorických souvislostí“ – v našem případě tedy na tom, aby čtenář získal co možná nejširší obraz historických skutečností a mohl si na ně vytvořit svůj vlastní názor.

Po stránce jazykové tak bylo v některých případech potřeba použít explicitnějšího výrazu či dovysvětlit určitý termín, a to obvykle v souvislosti s reáliemi anglicky mluvících zemí (např. doplnění vysvětlujícího apelativa „noviny“ k názvu „Daily Express“ (EN 58; CZ 64)). Na jiných místech bylo naopak možné některé informace vynechat, byly-li českým čtenářům přirozeně známé – takových případů se v probírané kapitole vyskytla celá řada (vzhledem k tématu celkem pochopitelně).

the Czech capital of Prague (EN 126) – Praha (CZ 118)

a cemetery in the suburb of Břevnov (EN 127–128) – břevnovský hřbitov (CZ 119)

the Moravian town of Přerov (EN 130) – Přerov (CZ 121)

Jak již bylo zmiňováno dříve, v některých případech byl autor nekonzistentní v uvádění českých a německých jmen měst. V překladu jsem se rozhodla uvádět vždy české jméno první a německé v závorce po něm, s výjimkou Terezína, který byl v originále uveden pouze německy (Theresienstadt; EN 134), já jsem se však rozhodla použít naopak jen verzi českou (CZ 124), českým čtenářům důvěrně známou.

in Ústí nad Labem (formerly known
to Germans as Aussig) (EN 130)

v Ústí nad Labem (Němcům dříve
známém jako Aussig) (CZ 121)

In Taus (known to the Czechs as
Domažlice) (EN 130)

v Domažlicích (německy Taus) (CZ
121)

Pro některé několikaslovné anglické výrazy také existoval v češtině jednoslovný termín:

residents of Prague (EN 127) – Pražané (CZ 118)

Czech colours (EN 127) – trikolóra (CZ 119)

Rovněž vysvětlování českých výrazů, jako „Němec, meaning German“ (EN 132), nebylo zcela pochopitelně v českém překladu nutné, stejně jako objasňování přísloví „Když se kácí les, létají třísky“ (EN 131; CZ 122). Vynechat jsem se nakonec rozhodla i výraz „ethnic“ (etnický) ve frázi „ethnic Germans in Bohemia and Moravia“ (EN 130), neboť v češtině se mi jevil jako nadbytečný – čeští čtenáři budou z kontextu rozhodně vědět, o jakých Němcích je ve frázi „Němci v Čechách a na Moravě“ (CZ 121) řeč.

Co se týče reálií po obsahové stránce, za zmínku stojí chybně uváděná národnost důstojníka Pazúra, jehož autor označuje za Čecha (EN 130), a poněkud nejasná slova o německé invazi z roku 1938 (EN 127) – pokud je zde myšlen zábor Sudet, nejednalo se ve své podstatě o invazi, pokud okupace, pak je chybně uveden rok. Zatímco první chyby, týkající se národnosti Pazúra, jsem si všimla a v překladu ji opravila (CZ 121), druhou jsem bohužel přešla bez povšimnutí, stejně jako editorka. Zůstane tedy na čtenáři, zda si nesrovnalosti povšimne a jak si ji vysvětlí.

6. 5 Ideologicko-poetické volby

Jak vysvětluje Lefevere, překladatelské problémy podmíněné ideologií či poetikou (nebo též pojmovými či textovými sítěmi) jsou mnohem složitější než ty jazykové

(Šmrha, 36). V knize se například na několika místech projevuje Loweova poněkud zkreslená představa o současných českých postojích k odsunům. V závěru třeba najdeme tvrzení, že Češi mají ohledně odsunů „deeply cherished myths“ (EN 372) a že „Czechs commemorate it as a time when historic wrongs were finally put right“ (EN 373). Tyto věty téměř vyznívají, jako bychom dodnes na odsuny s láskou vzpomínali a snad i oslavovali jejich výročí – což rozhodně o většině Čechů neplatí. Jak přesvědčivě ukazuje vývoj dění ve společnosti i domácího literárního diskurzu po roce 1989 (viz kapitola Diskurz kolem odsunů), přinejmenším část naší společnosti se snaží odsuny reflektovat a český podíl viny otevřeně přiznává. Zvláště mladší generace historiků se podle Spurného snaží ukázat, že nejen jednotlivci, ale celý poválečný stát cíleně a ve velkém měřítku páchal násilí (i když mělo své historické kořeny). I historik Spurný, který má reflexi odsunů u nás zmapovanou jako málokdo jiný, tak souhlasí, že přes obecnou objektivitu Lowe na několika místech podává současné postoje Čechů značně zjednodušeně až zkresleně (Spurný, ústní sdělení, 18. 7. 2016).

Proto jsem si také s ohledem na českého čtenáře dovolila lehce zmírnit autorovo tvrzení, že se všichni (tedy „zbytek z nás“ – kromě extremistů a konspirátorů) k tématu odsunů stavíme jako ke špinavému tajemství (EN 126; CZ 118), a výraz „zbytek“ jsem nahradila mírnějším kvantifikátorem „(valná) většina“ – chtěla jsem totiž alespoň trochu snížit riziko, že toto značně nespravedlivé tvrzení by se čtenáře dotklo a možná i způsobilo jeho nedůvěru k dalším částem knihy, ne-li její úplné odložení.

Podobně jsem se v jednom místě rozhodla pokusit předejít dříve rozebíranému nebezpečí, že bude mít český čtenář pocit určitého „moralizování“ ze strany autora, a to vypuštěním části věty „nesmíme zapomínat, že“. Faktický obsah věty se tím v ničem nemění, pouze se do ní nepromítá postoj autora:

the main reason they were kept in camps for so long after the war – **and we must remember that** many were not released until 1948 (EN 132)

hlavní důvod, proč zůstávali v táborech zavření ještě tak dlouho po válce (mnozí čekali na propuštění až do roku 1948) (CZ 122)

Při překladu rovněž vyvstává otázka převodu některých termínů spjatých s českou historií. Jedním z těchto termínů je „expulsion (of Germans)“ – přesnější překlad by zněl „vyhnání“ (odpovídající v Německu zavedenému „Vertreibung“), ovšem u nás je zaveden neutrální termín „odsun“ a celé téma je v Čechách stále poněkud ožehavé. Houžvička

dokonce ve své knize „Návraty sudetské otázky“ (2005) pojmenoval jednu z podkapitol „Odsun, nebo vyhnání?“ a problematiku názvu, odrážející dva rozdílné pohledy na dané události, v ní rozebírá. Podobně se i materiál pro středoškolské učitele jmenuje „Odsun – Vertreibung“ (2002) a publikace „Rozumět dějinám“ obsahuje kapitolu „Terminologie odsunu“, v níž vysvětluje, že Češi a Němci považují ony dva klíčové termíny navzájem za nepřijatelné – výraz „odsun“ je pro Němce „ponižující, zkreslující, quasi legitimizující a ve smyslu kolektivní viny... kriminalizující“ (Beneš et al., 2002b, 50).

Podíváme-li se do české původní i překladové literatury (probírané v kapitole Diskurz kolem odsunů), zjistíme, že výraz „odsun“ a jeho variace naprosto převládá a nenajde se snad jediné z těchto děl, které by jej neužilo. Publikace „Rozumět dějinám“ jej označuje za „vžitou českou terminologii“ (Beneš et al., 2002b, 40) a byl také termínem užívaným v oficiálních dokumentech (českém překladu rozhodnutí Postupimské konference, Česko-německé smlouvě o vzájemných vztazích z r. 1973 atd.). Kromě něj se pak v dílech vyskytují další výrazy – mezi neutrální patří např. „přesun“ (Beneš E.) či „transfer“ (Beneš E., Křen, Danubius, Staněk, Nebeský), Hübl dokonce mluví o „odchodu“ Němců, který vyznívá, jako by se jednalo o jejich svobodné rozhodnutí a Beneš et al. upozorňují, že v českém podání se někdy dokonce užívá pozitivně zbarveného výrazu „národní očista“ (Beneš et al., 2002b, 50). Naopak mezi negativně zbarvenými výrazy najdeme „masový transport“ (Křen), „deportace“ (Cílek), „vystěhování“ (Černý et al., Staněk), „nucené vysídlení“ (Staněk, Arburg a Staněk) a již zmiňované „vyhnání“ (Nebeský, Houžvička, Beneš et al.). J. Kučera (2013) výraz „odsun“ umístil do uvozovek, snad proto, aby vyjádřil jeho nepřesnost či nedostatečnost, a k termínu dodává, že se rovněž „vžil název ‚divoký odsun‘, či dokonce ‚vyhnání‘“ (Kučera, 128). Podobně J. Škrábek odkazuje na problematičnost pojmenování těchto komplikovaných událostí větou „rodiny, [které] nebyly vysídleny – vyhnány – odsunuty“ (Škrábek, 131).

Co se týče překladů cizojazyčné historiografické literatury (mezi něž se zařadí i Zdivočelý kontinent), kromě obvyklého výrazu „odsun“, který se i zde hojně vyskytuje (preferují ho překladatelé Judta i Snydera), převládají výrazy spíše negativně zbarvené. U překladu Naimarka se nejčastěji objevuje termín „vyhnání“ (vyskytuje se i v nadpisu kapitoly), ale najdeme zde i „transfer“ či „vysídlení“. „Vyhnání“ ovšem na několika místech použili i překladatelé Judta a Snydera. V Zimmermannově knize je dokonce volbě termínu věnována speciální pozornost – kapitola o roku 1945 se jmenuje „Odsun aneb vyhnání Němců“ a autor v ní diskuzi užívání těchto termínů uzavírá slovy „ať už se

tomu říká jakkoli, v každém případě to bylo bezprávní“ (215). Historik Spurný rovněž poukazuje na to, že se v historiografii s rostoucí globalizací a kontextualizací přijímají anglosaské přístupy, odsuny tak bývají už někdy řazeny i do kategorie „etnických čistek“ (anglicky „ethnic cleansing“), jak můžeme vidět i u Zimmermana (215). Korektní a nezaujatý termín dnes podle Spurného je „nucené vysídlení“ (Spurný, ústní sdělení, 18. 7. 2016).

Český výraz jsem proto volila dle kontextu – pokud šlo o pouhé popisování faktů, zůstala jsem u obvyklého „odsunu“ (např. CZ 13, 43, 122), zatímco tam, kde se jednalo o emotivní popis, jsem volila „vyhnání“ a jeho varianty (např. CZ 13, 135, 161). Podobně postupovala i má spolu-překladatelka Zuzana Šťastná (např. „odsun“ (CZ 203) vs. „vyhnání“ i v nadpisu kapitoly (CZ 202)).

Dalším paradigmatem, z něžž bylo potřeba volit, byly výrazy „pomsta“, „msta“ a „odplata“. Anglický termín „vengeance“ hraje v originále celkem důležitou roli – kromě častého výskytu představuje název celé druhé části knihy a vyskytuje se rovněž v nadpisech několika kapitol. „Msta“ se v historiografické literatuře vyskytuje výrazně méně než zbylé dva termíny, pravděpodobně kvůli určité knižnosti, a ze stejného důvodu jsem se tento výraz rozhodla neupřednostnit. Použití slova „odplata“ může vytvořit dojem určitého legitimizování takového jednání – výraz často kolokuje s adjektivem „spravedlivá“ a evokuje oprávněné oplacení. Jako primární výraz jsem tedy nakonec zvolila slovo „pomsta“, přičemž druhé dva jsem příležitostně používala například tam, kde by jinak docházelo k příliš častému opakování stejného slova, případně v kontextu, který spravedlivé oplacení implikuje.

Problémová byla i volba mezi výrazy „Sověti“ (který je používán v originále) a „Rusové“ (který preferovala redakce a který naprosto převládá v původní české literatuře). U nás stojíme před otázkou, zda většina dnešních čtenářů čte slovo Sověti už distancovaně, neutrálně jako termín denotující občany SSSR, nebo zda jim bude ještě evokovat komunistické časy, kdy to pro většinu národa byli zkrátka „Rusáci“ a „Sověti“ jen pro režim a jeho „poskoky“. Jedná se o otázku jazykové normy a úzu – výraz „Sověti“ začíná být v posledních letech stále více používán právě překladovou literaturou (někdy se dokonce píše s malým „s“ coby pozůstatek původního obecného významu slova sovět) – zatímco v překladech z 90. let jej ještě téměř nenajdeme, užívá se např. v překladu Naimarka (téměř výhradně), ale i Judta, kde se výrazy „Rusové“ a „Sověti“ střídají.

Právě o tom Lefevere mluví, když píše, že překlad je otevřeným kanálem, kterým „do domácí kultury mohou vstoupit cizí vlivy“ a dokonce „ji zpochybnit“ (Šmrha, 37). Vystává tedy otázka, zda chceme čtenáře „vychovat“ ke spíše neutrálnímu postoji používáním výrazu „Sověti“, který svou vazbou na minulé reálie a už zaniklý stát možná trochu oslabuje čtenářovo případné rozhořčení nad tím, jak se oni lidé, či vedení jejich státu, svého času chovali – nebo naopak používat zjednodušující (v Rudé armádě bojovalo množství dalších národností), byť tradiční „Rusové“, což preferovala redakce – jednak proto, že je to srozumitelné, jednak to zapadá do autorského spíše popularizačního stylu (Bezdiček, ústní sdělení, 25. 7. 2016) – zejména v současném kontextu ruské putinovské expanze to však může náhle mít nečekanou razanci. Obdobně pokud by platila Sapir-Whorfova hypotéza, podle níž specifické rysy jazykového systému tvořící „vidění světa“ jeho mluvčích a tím i jejich interpretaci reality, mohlo by i používání výrazu „vyhnání (Němců)“ namísto „odsunu“ vést ke změně pohledu na tyto události. Na druhou stranu však takový termín může odporovat textové síti české kultury a tím vést až k odmítnutí textu českými čtenáři.

Výše rozebíraná problematika se ovšem netýká jen jednoho daného termínu, nýbrž celkového pojednání tohoto tématu. Jak praví Lefevere, systémy literatury a společnosti jsou vůči sobě vzájemně „otevřené“ a mohou se ovlivňovat (Šmrha, 27) – otázkou je, který by měl v tomto ovlivňování „navrch“. Překladatel, potažmo vydavatel tak čelí nebezpečí, že přílišná snaha o ovlivňování a vychovávání čtenáře ať už obsahem textu, nebo prostřednictvím takovýchto ideologicko-poetických voleb lexika (zvláště vyskytneli se v textu více takových, které mu nesedí), může mít nakonec opačný účinek: čtenář si vytvoří vůči knize odmítavý postoj a nenechá se pak jejím pohledem ovlivnit ani v jiných ohledech.

Na to, zda bude dílo v naší kultuře nakonec přijato a případně ji dokonce ovlivní (tedy na proces tzv. akulturace), budou mít podle Lefevera klíčový vliv i další faktory – nejen reakce literární kritiky (která se zatím zdá velmi příznivá), ale také to, zda kniha bude zařazena a zpracována do literárních přehledů či příruček, citována ap. (Šmrha, 44). Skutečnost, že kniha je již nyní doporučována budoucím učitelům právě k výuce o odsunech (viz podkapitola Pedagogický diskurz), dává naději, že dílo určitý dopad na naši kulturu a povědomí o odsunech v budoucnu bude mít.

6. 6 Spolupráce s nakladatelstvím

Tato problematika do značné míry souvisí s nakladatelskou politikou. Redaktor Paseky Viktor Bezdíček, který vydání „Zdivočelého kontinentu“ vedl, měl pro výběr textu několik motivů – hlavním z nich byla již zmiňovaná aktuálnost daných témat a to, že na knižním trhu existoval „jistý deficit historiografie ohledně tématu Evropy bezprostředně po válce“ a „kniha Zdivočelý kontinent je tak první zvláštní monografií na toto téma“ (Bezdíček, ústní sdělení, 25. 7. 2016) – s touto výjimečností díla souhlasí i řada recenzentů a kritiků ([5],[8],[10]). Nakladatelství oslovil zejména „autorův komplexní přístup, snaha vykreslit situaci na celém kontinentu, ve všech regionech, a z různých perspektiv“, atraktivní byl rovněž „autorův živý styl“ (Bezdíček).

Pan Bezdíček uvádí, že „vliv měl nepochybně i velký úspěch originálu v zahraničí“ a to, že zapadal do naší textové sítě, neboť jazykově i zpracováním materiálů odpovídá dalším překladovým historickým zdrojům. V neposlední řadě hrála ve výběru roli i stránka finanční, související s prodejností – dílo o britské historii, které jsem navrhovala nakladatelství původně, bylo zamítnuto právě kvůli potenciálně nízkému zájmu českých čtenářů. Má vnitřní překladatelská strategie výběru díla k překladu se tak musela podříditi strategii vnější – společenské, kulturní a ekonomické (Popovič, 53).

Jednání o autorských právech probíhalo dle Bezdíčka naprosto hladce. Patrně tu hrál roli fakt, že autor – ačkoli doma zavedená autorita – není ve světě dosud příliš znám a šlo o to, „otevřít mu cestu do zahraničí, již by jakékoli nerealistické požadavky ze strany majitelů práv spíš komplikovaly“ (Bezdíček).

Při zadání překladu jsem neobdržela žádné specifické instrukce týkající se překladu, v průběhu překládání však opakovaně probíhala komunikace s nakladatelstvím stran volby termínů (viz výše), a ohledně typografických (mezera před třemi tečkami, psaní číslovek) i překladových (ne/zachování německých názvů) konvencí. Redakci textu prováděla bilingvní historička. Její opravy se až na výjimky týkaly drobných gramatických či stylistických problémů na úrovni jednotlivých slov. Na několika místech také odhalila a opravila drobné historické chyby autora, které jsem já sama při překládání bohužel „nechala projít“. Text předkládaný jako součást diplomové práce je nicméně v podobě před redakcí.

7. ZÁVĚR

V rámci své diplomové práce jsem přeložila z angličtiny do češtiny polovinu knihy „Savage Continent“ (česky „Zdivočelý kontinent“) od Keitha Lowea, kterou následně publikovalo nakladatelství Paseka. Kniha nebyla mou osobní volbou, nicméně jak tematika druhé světové války, tak vyprávění očitých svědků historických událostí patří k mým zájmům, práce na překladu tak pro mě byla nejen zajímavá, ale i přínosná, neboť mi velmi rozšířila jak obzory, tak překladatelské kompetence i slovní zásobu; navíc mi umožnila hlouběji přemýšlet nad lidskou povahou a různými etickými otázkami. Velice užitečnou zkušeností byla i spolupráce s renomovaným nakladatelstvím, tedy možnost nahlédnout do celého procesu tvorby přeložené knihy, od jednání o autorských právech až po publikaci.

V komentáři k překladu jsem pak měla možnost si dále prohlubovat znalosti, jak co se týče tematiky odsunu Němců a diskurzu kolem ní (díky rozsáhlému studiu sekundární literatury), tak v oblasti translatologie při analýze výchozího textu a překladatelských problémů i při reflexi problematiky převodu textu mezi dvěma kulturami s rozdílnými pojmovými sítěmi i historickou pamětí.

Pozice publikovaného překladu „Zdivočelého kontinentu“ byla již poměrně podrobně rozebírána v kapitolách Autor a jeho styl, Diskurz kolem odsunů i Cílový čtenář a recepce – díky svému nebyvale širokému záběru (jak geografickému, tak tematickému) i odkrývání často nepříliš známých paralel a souvislostí dílo v konkurenci ostatních historiografických knih o 2. světové válce rozhodně nezapadne a lze očekávat, že si najde čtenáře jak mezi laiky se zájmem o historii, tak mezi historiky a učiteli dějepisu. Právě možnost využívání knihy při výuce dějin dává knize významný potenciál mít na cílovou kulturu reálný dopad.

Co se týče komentáře k překladu, mohl by najít využití jak u studentů translatologie zabývajících se například převodem nebeletrických textů mezi rozdílnými kulturami, problematikou subjektivity autora či překladem očitých svědectví, tak u bohemistů mapujících diskurz týkající se odsunů, případně i u historiků zabývajících se právě tematickou odsunů, potažmo jejich reflexí. Nakolik se mi podařilo najít, jediný obdobný přehled tohoto diskurzu představuje sborník „Transfer v kontextu české literatury“, ten ovšem nepokrývá celý vývoj diskurzu systematicky a plně, nýbrž sestává z jednotlivých konferenčních příspěvků k tomuto tématu.

8. BIBLIOGRAFIE

Primární literatura

LOWE, K. *Savage Continent*. Picador, 2012. ISBN 978-0-670-91746-4.

LOWE, K. *Zdivočelý kontinent*. Praha: Paseka, 2015. ISBN 978-80-7432-603-5.

Pozn.: Při citování primárních zdrojů značím anglický originál pouze zkratkou „EN“ a český překlad „CZ“.

Sekundární literatura

ARBURG, A. v. STANĚK, T. (ed.) *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951; Díl II., svazek 1. Duben-srpen/září 1945: "Divoký odsun" a počátky osídlování*. Středokluky: Susa, 2011. ISBN 978-80-86057-66-8.

BENEŠ, E. *Odsun Němců z Československa: výbor z Pamětí, projevů a dokumentů 1940-1947*; k vyd. přípr. K. Novotný. Praha: Dita, 2002. ISBN 80-85926-34-2

BENEŠ, Z. et al. *Odsun – Vertreibung: transfer Němců z Československa 1945-1947*. Informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách. Praha: SPL – Práce, Albra, 2002. ISBN 80-86287-50-5.

BENEŠ, Z. et al. *Rozumět dějinám*. Praha: Gallery, 2002. ISBN: 80-86010-60-0.

BERNIG, J. *Čas nikoho*. Praha: Mladá fronta, 2004. ISBN 80-204-1244-1.

BIMAN, S. CÍLEK, R. *Poslední mrtví, první živí*. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1989. ISBN 80-7047-002-X.

BLOOMFIELD, D. BARNES, T. HUYSE, L. *Reconciliation after Violent Conflict*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2003. ISBN 91-89098-91-9.

BOROVSKÝ, T. *Temná tvář vítězství* in Host – měsíčník pro literaturu a čtenáře, 3/2016. Brno, 2016. ISSN 1211-9938.

BRASLAVSKY, E. *Bez paměti*. Brno: Newton Books, 2010. ISBN 978-80-903858-9-4.

BŘACH, R. *Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994. ISBN 80-85270-37-4.

BUREŠOVÁ, J. *Dějepis 9*. 1. vyd. Olomouc: Prodos, 2000. ISBN 978-80-7238-694-9.

BURIÁNEK, J. *Sociologie*. Praha: Fortuna, 1996. ISBN 80-7168-304-3.

CÍLEK, R. *Čas přelomu*. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1985.

CIMALOVÁ, K. *Styl prózy Radky Denemarkové*. Diplomová práce. Masarykova univerzita, 2013.

- COSSETT, P.-L., GAFNETTEROVÁ, L. *Jak čtou Češi, Francouzi a Němci Hrabalova Anglického krále*. SLON 2009. ISBN 978-80-86429-95-3.
- ČERNÝ, B. et al. *Češi, Němci, odsun*. Praha: Academia, 1990. ISBN 8020002766.
- Česko-německé vztahy 1945-2000*, sborník z konference 1999. Praha: Kruh občanů České republiky vyhnaných v r. 1938 z pohraničí, 1999. ISBN 80-238-5130-6.
- Česko-německé vztahy: česká stanoviska*. Praha: Kruh občanů České republiky vyhnaných v r. 1938 z pohraničí, 1998. ISBN 80-238-3296-4.
- DAVIES, P. *The Obligatory Horrors: Translating Tadeusz Borowski's Holocaust Narratives into German and English*. In: *Holocaust Studies*, Vol. 14, No. 2, 2008, p. 23-40. ISSN 2048-4887.
- DĚDINOVÁ, S. *Edward Beneš – likvidátor*. Praha: Annonce, 2003. ISBN 80-900125-6-6.
- DENEMARKOVA, R. *Peníze od Hitlera*. Brno: Host, 2006. ISBN 80-7294-185-2.
- DRTINA, P. HERBEN, I. *My a Němci*. Praha: Čs. strana národně socialistická, 1945.
- DUBIEL VON LERACH, J. *Odsun Němců v dobytčáku ze Žulové do Furth in Walde*. Olomouc: Rubico, 2003. ISBN 80-85839-93-8.
- DURYCH, J. *Boží duha*. Praha: Československý spisovatel, 1969.
- DUŠKOVÁ, V. *Kavky nad městem*. Praha: Euromedia Group – Knižní klub, 2014. ISBN 978-80-242-4537-9.
- DVOŘÁK, J. *Bloudění časem a prostorem: Jaroslav Durych známý i neznámý*. Sborník příspěvků z II. literární laboratoře, konané v Hradci Králové 25.–26. ledna 1996. Praha: Gaudeamus, 1996. ISBN 80-7041-661-0.
- FAIRCLOUGH, N. *Language and power*. London: Routledge, 2001. ISBN 978-0582414839.
- FORSYTH, D. R. *Self-Serving Bias* in *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 2nd edition. Detroit: Macmillan Reference USA, 2007. ISBN 978-0-02-865965-7.
- HAHN, H. HAHNOVÁ, E. *Sudetoněmecké vzpomínání a zapomínání*. Olomouc: Votobia, 2002. ISBN 80-7220-117-4.
- HALBWACHS, M. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7419-016-2.
- HANIBAL, J. *S pečetí viny*. Praha: Ikar, 2006. ISBN 80-249-0767-4.
- HOUŽVIČKA, V. *Návraty sudetské otázky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1007-8
- JAKOBSON, R. *Poetická funkce*. Jinočany: H+H, 1995. ISBN 80-85787-83-0.
- JANOUŠEK, P. et al. *Dějiny české literatury 1945 – 1989. II díl, 1948 – 1958*, Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1528-0.

- JANOUSHKOVÁ, M. *Vzpomínky na odsun Němců ve světle kolektivního traumatu Čechů*. Diplomová práce. Masarykova Univerzita, 2009.
- JUDT, T. *Poválečná Evropa*. Praha: Slovart, 2008. ISBN 978-80-7391-025-9.
- KENNELOVÁ, H. *Bergersdorf*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2011. ISBN 978-80-7432-103-0.
- KNITTLOVÁ, D. *Teorie překladu*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1995. ISBN 80-7067-459-8.
- KOCIÁN, J. PERNES, J. TŮMA O. et al. *České průšvihy aneb Prohry, krize, skandály a aféry českých dějin let 1848-1989*. Brno: Barrister & Principal, 2004. ISBN 978-80-8659-887-1.
- KOENIGSMARK, J. *Strašidla*. Praha: Železný, 1992. ISBN 80-7116-254-X.
- Komu sluší omluva?*. Praha: Erika, 1992. ISBN 80-85612-02-X.
- KÖRNER, V. *Adelheid, Údolí včel, Anděl milosrdenství*. Praha: Československý spisovatel, 1989. ISBN 80-202-0064-9.
- KRUTINA J. VACEK, J. *Odhalená tvář Němců*. Praha: Krutina–Vacek, 2013. ISBN 978-80-87493-30-4.
- KUČERA, J. *Odsunové ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva*. Praha: Federální ministerstvo zahraničních věcí, 1992. ISBN 80-900706-0-4.
- KUKLÍK, J. KOCIAN, J. *Dějepis, Nejnovější dějiny*. 1. vyd. Praha: SPN, 2006. ISBN 80-7235-175-3.
- KURAL, V. *Místo společenství – konflikt!* Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1994. ISBN 80-85864-04-5.
- KUTNAR, F. MAREK, J. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN: 978-80-7106-402-2.
- LAURIN, P. *Osudy Němců z Jizerských hor v letech 1945-1948*. Liberec: Bor, 2016. ISBN 978-80-87607-54-1.
- LEVÝ, J. *Umění překladu*. Praha: Ivo Železný, 1998. ISBN 80-237-3539-X
- MANDELOVÁ, H. LUNETOVÁ, E. PAŘÍZKOVÁ, I. *Dějiny 20. století*. 2. vyd. Liberec: Dialog, 2005. ISBN 80-86761-23-1.
- MISTROVÁ, J. *Poetika postav v Adelheid Vladimíra Körnera a v Boží duze Jaroslava Durycha*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, 2006.
- NAIMARK, N. M. *Plameny nenávisti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. ISBN 80-7106-751-2.
- NEBESKÝ, J. J. K. *Příběh lágru*. Hranice: Tichý typ, 2003. ISBN 80-239-1307-7.

- NĚMEC, V. *Odsun? A proč?* Sokolov: Československý svaz protifašistických bojovníků, 1986.
- NEUGEBAUER, R. *Pomoc pro Erlictál. Ústí nad Orlicí: Oftis*, 2008. ISBN 978-80-7405-009-1.
- NEWALL, P. *Historiographic Objectivity*. In: Tucker, A. *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, Wiley-Blackwell, 2011, p. 172-180. ISBN 978-1-4443-5152-1.
- NEWMARK, P. *A Textbook of Translation*. Singapur: Prentice Hall, 1988. ISBN 978-0139125935.
- NORD, CH. *Text analysis in translation: theory, methodology and didactic application of a model for translation-oriented text analysis*. Amsterdam – New York: Rodopi, 2005. ISBN 90-420-1808-9.
- NOVÁ, K. *Odsun německého obyvatelstva z Československa po 2. světové válce*. Bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni, 2012.
- PAUSEWANGOVÁ, G. *Vzpomínám na Rozinkovou louku*. Praha: Aurora, 2001. ISBN 80-7299-042-X.
- PEDRETTI, E. *Nechte být, paní Smrti*. Olomouc: Votobia, 1997. ISBN 80-7198-185-0.
- POLÁK, J. *Směli jsme zůstat: alternativní pohled na česko-německé soužití ve světle životních příběhů sudetských Němců ze severovýchodních Čech*. Brno: Kartuziánské nakladatelství, 2015. ISBN 978-80-87864-26-5.
- POPOVIČ, A. *Teória umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran, 1971.
- PTÁČNÍK, K. *Město na hranici*. Praha: Československý spisovatel, 1956.
- SANDER, H. *Přesídlenecký revanšismus v západním Německu*. Svoboda, 1972.
- SEIBT, F. *Německo a Češi*. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0577-3.
- SIGMUND, H. *Dům ve Stecherově ulici*. Praha: Prostor, 2006. ISBN 80-7260-154-7.
- SMETANA, V. et al. *Historie na rozcestí*. Brno: Barrister & Principal, 2013. ISBN 978-80-87474-92-1.
- SNYDER, T. *Krvavé země*. Praha; Litomyšl: Prostor; Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-254-9.
- STANĚK, T. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0328-2.
- STANĚK, T. *Perzekuce 1945*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996. ISBN 80-85241-99-4.
- STRÖBINGER, R. *Plameny nenávisti*. Praha: Lidová demokracie, 1963.
- ŠKRÁBEK, J. *Dějiny osobně prožité a protrpěné*. Středokluky: Susa, 2014. ISBN 978-80-86057-93-4.
- ŠMRHA, J. *André Lefevere a jeho manipulační škola*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, 2013.

- ŠTIFTER, J. *Kathy*. České Budějovice: Pikador Books, 2014. ISBN 978-80-905879-0-8.
- TICHÝ, J. *Třicet dva hodin mezi psem a vlkem*. Praha: Akropolis, 2007. ISBN 978-80-7304-079-6.
- TOMÁŠ, F. *Všechno tam na vás čeká!: K dějinám české osidlovací literatury z let 1947 – 1951*. In *Transfer v kontextu české literatury*. Brno: Host, 2004, s. 78-80. ISBN 80-7294-127-5.
- Transfer v kontextu české literatury*. Eds. Jiří Holý, Gertraude Zand. Brno: Host, 2004. ISBN 80-7294-127-5.
- TUČKOVÁ, K. *Vyhnání Gerty Schnirch*. Brno: Host, 2009. ISBN 978-80-7294-413-2.
- URBAN, J. *7 dní hříchů*. Praha: Fragment, 2012. ISBN 978-80-253-1627-6.
- URBAN, J. *Habermannův mlýn*. Opava: Grafis, 2001. ISBN 80-238-6063-1.
- WHITE, H. *Metahistorie – historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno: Host, 2011. ISBN 978-80-7294-376-0.
- ZAPLETAL, L. JANIŠ, F. FRANĚK, O. *Rodil se zítřek*. Brno: Blok, 1988.
- ZIMMERMANN, H. D. *Dějinné sousedství Čechů a Němců*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2012. ISBN 978-80-86142-45-6.

Internetové zdroje

Pozn.: Všechny zdroje jsou aktuální k 27. 12. 2016. V textu na ně odkazují číslem v hranaté závorce.

- [1] us.macmillan.com/savagecontinent/keithlowe
- [2] Simms, B. *Savage Continent: Europe in the Aftermath of World War Two, By Keith Lowe*, dostupné z independent.co.uk/arts-entertainment/books/reviews/savage-continent-europe-in-the-aftermath-of-world-war-two-by-keith-low-7640226.html
- [3] Burleigh, M. *Savage Continent: Europe in the Aftermath of World War Two by Keith Lowe: review*, dostupné z telegraph.co.uk/culture/books/bookreviews/9200649/Savage-Continent-Europe-in-the-Aftermath-of-World-War-Two-by-Keith-Lowe-review.html
- [4] Thomson, I. *Savage Continent: Europe in the Aftermath of World War II by Keith Lowe: review*, dostupné z telegraph.co.uk/culture/books/historybookreviews/9173835/Savage-Continent-Europe-in-the-Aftermath-of-World-War-II-by-Keith-Lowe-review.html
- [5] Slouková Recová, D. *RECENZE: Zdivočelý kontinent – Evropa po druhé světové válce*, dostupné z kukatko.cz/recenze-zdivocely-kontinent-evropa-po-druhe-svetove-valce/
- [6] Lukavec, J. *Rozvrat, či šance? Podnětná kniha o společenských důsledcích druhé světové války*, dostupné z iliteratura.cz/Clanek/35075/lowe-keith-zdivocely-kontinent-evropa-zasazena-druhou-svetovou-vaikou-in-respekt

- [7] Lukavec, J. *Temno nad Evropou*, dostupné z respekt.cz/tydenik/2015/29/temno-nad-evropou
- [8] Dolejský, M. Recenze Zdivočelého kontinentu v Paměť a dějiny 2015/03, dostupné z ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1503/136-139.pdf
- [9] www.databazeknih.cz/knihy/zdivocely-kontinent-evropa-zasazena-druhou-svetovou-vaikou-247856
- [10] Liška, M. *Apokalyptický obraz Evropy, který však nestvořila fantazie autora sci-fi*, dostupné z iliteratura.cz/Clanek/35129/lowe-keith-zdivocely-kontinent-evropa-zasazena-druhou-svetovou-vaikou
- [11] Pithart, P. *Je tu pořád poněkud výbušná, sopečná půda*, dostupné z fondbudoucnosti.cz/15/aktuality-a-ohlasy/je-tu-porad-ponekud-vybusna-sopecna-puda-petr-pithart
- [12] Rösen, J. *Narrativity and objectivity in historical studies*, dostupné z cohesion.rice.edu/humanities/csc/conferences.cfm?doc_id=369
- [13] Heslo *Multikulturalismus*, in Encyklopedie Evropa 2045, dostupné z evropa2045.cz/hra/napoveda.php?kategorie=7&tema=176
- [14] Kašpárek, M. *Jedna válka skončila a stamiliony jich začaly*, dostupné z finmag.penize.cz/recenze/302934-jedna-vaika-skoncila-a-stamiliony-jich-zacaly
- [15] Beer, L. *Co je opravdovou příčinou "rasových nepokojů" v našich zemích*, dostupné z nassmer.blogspot.cz/2013/07/co-je-opravdovou-pricinou-rasovych.html
- [16] *Poválečné vyhánění z domovů v pohraničí*, dostupné z rozhledy2010.blogspot.cz/2013/01/povalecne-vyhaneni-z-domovu-v-pohranici.html
- [17] Spurný, M. *Společnost v Sudetech po roce 1945*, dostupné z www.antikomplex.cz/spolecnost-v-sudetech-po-roce-1945.html
- [18] *Bibliografická kronika*, dostupné z www.listy.cz/archiv.php?cislo=052&clanek=020522
- [19] Spurný, M. *Naše otázka (Patnáct let diskusí o odsunu)*, dostupné z www.go-east-mission.net/dateien/cz/15_080307.pdf
- [20] Svršek, J. *Omluva sudetským Němcům, 1*, dostupné z natura.baf.cz/natura/1998/9/9809-6.html
- [21] *Smlouva o dobrém sousedství*, dostupné z www.prag.diplo.de/Vertretung/prag/cs/03/Deutsch_tscheschische_Beziehungen/seite_vetrag_gute_nachbarschaft_cz.html
- [22] *Česko-německá deklace o vzájemných vztazích*, dostupné z mzv.cz/berlin/cz/vzajemne-vztahy/cesko_nemecka_deklarace_o_vzajemnych.html
- [23] *Výstava o Sudetech získala ocenění*, dostupné z magazin.aktualne.cz/kultura/umeni/vystava-o-sudetech-ziskala-oceneni/r~i:article:3133/
- [24] *Kruh občanů ČR vyhnanych v r. 1938 z pohraničí*, dostupné z www.zasvobodu.cz/news/kruh-obcanu-cr-vyhnaných-v-r-1938-z-pohranici/
- [25] *Gudrun Pausewangová: Vzpomínám na Rozinkovou louku*, dostupné z www.rozhlas.cz/olomouc/doporucujeme/_zprava/728361?print=1

- [26] *Tak to nebylo! aneb překrucování historie v literatuře, tisku, filmu a divadle*, dostupné z www.zasvobodu.cz/tak-to-nebylo/
- [27] Šebelka, J. *Postavit pomník bývalému nacistovi je rarita, bouří se v Novém Boru*, dostupné z zpravy.idnes.cz/postavit-pomnik-byvalemu-nacistovi-je-rarita-bouri-se-v-novem-boru-1f3-27/domaci.aspx?c=A110219_1535594_usti-zpravy_oks
- [28] Dušek, M. *Nové jméno v literatuře*, dostupné z www.obrys-kmen.cz/archivok/index.php?rok=2009&cis=20&cl=05
- [29] *Pojed' s námi*, anotace, dostupné z www.kosmas.cz/knihy/184225/pojed-s-nami/
- [30] Kopeček, J. *Braslavsky, Emma – Bez paměti*, dostupné z www.knihovnice.cz/recenze/braslavsky-e-bez-pameti.html
- [31] *Soudobé dějiny Evropy 1*, sylabus kurzu na UPOL, dostupné z www.kpes.upol.cz/besmart/modules/people/files/274.pdf
- [32] *Dějiny politického myšlení*, sylabus kurzu na JČU, dostupné z www.ff.jcu.cz/documents/10832/20896/DPM++Sylabus+2015-2016.pdf/8b8c3628-c82b-4f8b-82d3-cbd1a2ccaa0c
- [33] Zápotocký, A. *Když se les kácí, létají třísky*, dostupné z www.praguecoldwar.cz/1947_Zapotocky_Po-staru.htm
- [34] en.wikipedia.org/wiki/Theodor_Schieder
- [35] Doležal, B. *Spor o sudetské Němce a Benešovy dekrety v roce 2013*, dostupné z ceskapozice.lidovky.cz/spor-o-sudetske-nemce-a-benesovy-dekrety-v-roce-2013-f74-/tema.aspx?c=A130124_234213_pozice_92774m, aktuální k 26.4.2016
- [36] Břicháček, T. *Schwarzenberg, Sudety a české sebestranství*, dostupné z brichacek.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=316881, aktuální k 26.4.2016
- [37] Wirnitzer, J. *Vypráskat a postrílet? Politici přitvrzují, Škromach není jediný*, dostupné ze zpravy.idnes.cz/vypraskat-a-postrilet-politici-pritvrzuj-ale-skromach-neni-jediny-1g5-/domaci.aspx?c=A150525_124153_domaci_jw
- [38] Tuleškov, O. *Brno – „smířování“ sudetomilů a sudetů*, dostupné z ceskenarodnilisty.cz/clanky/brno-smirovani-150901.htm, aktuální k 26.4.2016
- [39] Baťa, J. *Kdo, komu, za co se omlouvat? Aneb: co je a co není vlastizrada?*, dostupné z czechfreepress.cz/jiri-bata/kdo-komu-za-co-se-omlouvav-aneb-co-je-a-co-neni-vlastizrada.html, aktuální k 26.4.2016
- [40] Uhl, P. *Smějí už Němci po chodníku choditi?*, dostupné z blog.aktualne.cz/blogy/petr-uhl.php?itemid=25420
- [41] Pigula, T. *Píší dějiny opravdu vždy vítězové?! Nejhorší zločiny Spojenců po II. světovém válce*, dostupné ze zoom.iprima.cz/pisou-dejiny-opravdu-vzdy-vitezove-nejhors-i-zlociny-spojencu-po-ii-svetovem-valce

Rozhovory – ústní sdělení

Pozn.: Pokud se citace z rozhovorů vyskytují v bezprostřední blízkosti, uvádím formu („ústní sdělení“) a datum pouze u prvního výskytu a dále odkazuji již pouze jménem dané osoby.

BEZDÍČEK, V. Redaktor nakladatelství Paseka. Rozhovor proběhl 25. července 2016.

DŘEVIKOVSKÝ, K. Středoškolský učitel dějepisu, Gymnázium Jírovцова, České Budějovice. Rozhovor proběhl 7. července 2016.

KUNEŠ, V. Středoškolský učitel dějepisu, Gymnázium J. V. Jirsíka, České Budějovice. Rozhovor proběhl 10. července 2016.

PASZEKOVÁ, H. Středoškolská učitelka dějepisu, Gymnázium Česká Lípa. Rozhovor proběhl 14. července 2016.

SPURNÝ, M. Historik zaměřující se mj. na odsuny Němců, Ústav hospodářských a sociálních dějin, FF, zakládající člen Antikomplexu. Rozhovor proběhl 18. července 2016.

ZELINKA, M. Středoškolský učitel dějepisu, Gymnázium mezinárodních a veřejných vztahů, Praha. Rozhovor proběhl 23. prosince 2016.

9. PŘÍLOHY

Anglický originál části kapitoly „Vengeance Unrestrained: Eastern Europe“

Český překlad části kapitoly: „Pomsta, která se vymkla kontrole: Východní Evropa“ (v podobě před redakcí)

CD obsahující plný text anglického originálu Savage Continent i českého překladu mé části knihy Zdivočelý kontinent (v podobě před redakcí)